TONELLI SÁNDOR

ANGOLOK ÉS AMERIKAIAK

ÍROTT FOTOGRÁFIÁK

BUDAPEST
SINGER ÉS WOLFNER
1910

Schmidl Sándor könyvnyomtató-műhelyéből, Budapest.

TO MY ENGLISH AND
AMERICAN
FRIENDS.

ENNEK a könyvnek tulajdonképen nincsen bevezetésre szüksége. Megfigyelések gyűjteménye, amelyeket angolok és amerikaiak körében szedtem össze. Írva akartam lefényképezni, képekben megörökíteni, amit láttam. Itt-ott, ahol a külső képek mögött nehezebb problémákat láttam rejtőzni, elindultam az okok keresésére, sőt megkísértettem vázolni a várható eredményeket is.

Talán meg fogja érezni, aki a könyv lapjait forgatja, hogy amit írtam, szeretettel írtam meg. Közvetlen érintkezés, együttélés közben megszerettem az angolszászokat, megtanultam becsülni szívósságukat és tisztelni erejüket. Angolok és amerikaiak sokszor nem rokonszenvesek előttünk, de hogy nagyon erősek, azt tőlük megtagadni nem lehet. London nem hat olyan erősen a fantáziára, mint Paris, New-York nincs olyan régi és nem dicsekszik olyan klasszikus hagyományokkal, mint Róma, de imponálók az arányok és imponál az emberi munka, amely bennük folyik.

Sokszor furcsa és különös előttünk az angolszász világ, mert nem ismerjük. Nem értjük meg az angol jellemet, a hagyományok fanatikus tiszteletét, ha nem ismerjük a ködös klímát,

amely ránehezedik az ember kedélyére és az ódonság tisztes, szürke színével von be mindent. Nem tudjuk megérteni Amerika páratlan fellendülését, ha nem ismerjük azokat az elemeket, amelyekből az amerikai társadalom kialakult és ha nem ismerjük azokat az erőket, amelyek ezt az új társadalmat mozgatják.

Körülbelül ezen a megismerésen mentem át és ez a megismerés szeretetre változott. Amennyire meg tudta ragadni régebben a képzeletemet a franczia gloire, annyira meg tudom ma becsülni az angol erőt és amerikai önbizalmat.

Ebben a megvilágításban vonulnak el előttem még egyszer a tarka, változatos képek, a Westminster ódon apátsága, London óriási kőtömege, a dokkok, a rózsás-arczú angol gyermekek, a killarneyi tavak körül haldokló kelta világ, New-York felhőkarczolói, a lüktető amerikai élet, a nagy fekete hajó, amely szántja az oczeánt és az oczeán vizébe temetett magyarok...

TONELLI SÁNDOR

ANGOLOK

Valamikor, réges-régen Dánia partjairól és az Elba torkolatvidékéről törékeny hajókon egy kalandos nép vágott neki a viharos Északi tengernek. A függetlenség vágya hajtotta őket; földet szerezni mentek. Ezt kísérlettek és találták meg odaát, a ködös Britanniában. Ők igazán úgy értelmezték a szabadságot, hogy náluk annyi királya volt az országnak, ahány birtokosa a földnek. Azóta sok minden megváltozott. Az angolszászok keveredtek a régi kelta-ír lakókkal, a bevándorolt normanokkai és a rokon árja fajok e keverék népéből, amely még a nyelvét is ugy kölcsönözte innen-onnan magának, a világ leghatalmasabb nemzete lőn. Egy azonban mindig megmaradt náluk, a földszerzési vágy és az egyéni szabadságra való törekvés. És talán ez a két tényező játszott közre, hogy idők folytán ők, az angolok lettek a világ urai.

A földszerzési vágy volt az, amely az angolokat idegen világrészekbe hajtotta, nem csupán az arany hazájába, mint a spanyolokat, hanem terméketlen területekre is, amelyeket véres-verejtékes munkával kellett feltörni és a kultúra számára meghódítani. Az egyéni szabadságra, a függetlenségre való törekvés volt az, amely az üldözött felekezeteket arra bírta, hogy Észak-Amerika őserdőiben

keressenek maguknak szabad hazát, ahol saját tetszésük szerint imádhatják az istent. És a világtörténelem az ő politikájukat igazolta. A nagy birodalmaknak nem a természeti kincs és nem az arany az alapja, hanem az ember és az a terület, amelyet munkájával és karjával magának megszerez.

A világnak egy ötödrésze ma angol uralom alatt van és a föld lakosságának egy ötöde angol alattvaló. De kik azok, akik ezen rengeteg területen és ezen a néptömegen uralkodnak? Egy amerikai statisztikus erre a következő számítással felel: Angliának évi jövedelme gyarmataiból, kereskedelméből és iparából, szóval uralmának legfőbb tényezőiből évenkint negyvenkét és fél milliárd korona. Ez az évi jövedelem negyvenhárom és fél millió ember között oszlik meg. Tényleg azonban azt a harmincznyolcz milliót, akinek évi jövedelme csak ötszáz koronára rug, le kell számítani, mert ők aligha uralkodnak. Marad tehát öt és fél millió ember, huszonkét milliárd koronát meghaladó évi jövedelemmel. Ebből felnőtt férfi lehet egy millió. Ez az egy millió az, amelyik igazán ura a föld egy ötödének, amely az angol uralom hasznát élvezi, εζ az egy millió az, amely uralkodik. Ennek az uralkodó osztálynak tagjai szerepelnek a kormányzás jterén, a politikában, ezek irányítják az ipart és kereskedelmet, nekik dolgoznak a tudósok, írók és művészek, ők az emberiség faji kiválogatódásának legfelsőbb képviselői. Ezek az angolok. És a többi angolul

beszélő emberek tömege? Bizonyos, hogy ők is angolok, a szó néprajzi értelmében, de ők nem osztályosai annak az angol fogalomnak, amely politikai és gazdasági értelemben kialakult. És valóban, sehol az úgynevezett felső tízezer és a dolgozó, küzködő, törtető szürke tömeg milliói között akkora ellentét sincsen, mint Angliában. Londonban van néhány ezer ember, aki születés, vagyon, egyéni kiválóság, társadalmi állás folytán a tömeg fölé emelkedik; mindent ők csinálnak és minden érettük történik. Kontinentális értelemben vett középosztály, amelynek ízlése például irányt szabhat a divatnak, a művészetnek, vagy akármi másnak, ott nincs. A tömeg ott egyáltaban nem számít.

Vegyünk ehhez még hozzá valamit, a hagyományok fanatikus tiszteletét. Sehol a világon az apákról fiúkra átszármazó hagyománynak akkora tisztelete nincs, mint Angliában. A felsőház elnöke ott még a történelmi gyapjuzsákon ül, a bíró parókában hirdeti az ítéletet, a lordmayor nyáron nehéz hermelines bíborpalástot terít a vállára, a király ünnepélyes alkalmakkor a lordmayortól kér engedelmet a városba való bevonulásra, mert a hagyomány úgy kívánja. Azt a területet, amelyen a londoni igazságügyi patota épült, 674 esztendővel ezelőtt III. Henrik angol király egy kovácsnak adományozta, azzal a kötelezettséggel, hogy évenkint hat patkót és hatvan patkószeget szállítson a királyi udvar részére. Ez a kötelezettség még ma is megvan és a mai tulajdonosok még

mindig beszállítják a patkókat és patkószegeket. Angliában a vasárnapi munkaszünetnek írott törvénye nincs és mégis szigorúbban megtartják, mint bárhol. Sőt vannak nagy tengeri fürdők, ahol ezen a napon még fürödni sem szabad. Tiltja a szokás, tiltja a hagyomány.

A hagyományok tisztelete nem a modern demokratikus társadalmak jellemző vonása. Anglia azonban kivétel. Az angol társadalom e kettős nagy ellentmondás mellett is, — a nagy tömegnek a közéletből való teljes kizárása és a hagyományok merev megőrzése, teljesen demokratikus. Ott a felső tízezerhez való tartozást sokkal kevésbbé adja meg a leszármazás, mint valamely tekintetben való kiválóság. A kiválóságok előtt nyitva van az ut az angol társadalmi és közéleti hierarchia legmagasabb fokáig, a lordok házáig. És épen ezért a lordok háza alapjában véve demokratikus testület. Az ősiségre Angliában kevesebb súlyt fektetnek, mint Amerikában azok a családok, amelyek történetüket a függetlenségi harczig tudják felvinni és azt hiszem, Angliában kaczajjal fogadnák azt, aki magát a mondák korának hét angolszász királyától akarná leszármaztatni és erre alapítaná közéleti működését. A lordok házának egyetlen tagja sem származtatja magát ettől a mondaszerű hét angolszász királytól, egy tagja sincs, aki eredetét a Magna Chartáig, vagy az azincourti ütközetig tudná felvinni és csak egy angol peer van, akinek az ősei már 1349-ben, a térdszalagrend alapításának évében szerepeltek. A Leeds

herczegek őse szabó, a Rednor herczegeké pulykakereskedő, a Craven herczegeké szabó, a Fitzwilliam, Strathcona, Northcliffe és más nagynevű családok ősi birtoka pedig egy-egy londoni boltocska volt. És talán ez teszi azt, hogy Angliában még a tömeg is őrködik az életet korlátozó hagyományok megtartása fölött, mert az ösztön súgja, hogy esetleg felemelkedve ők is részesei lehetnek a hatalomnak, ők is lehetnek urai a világnak. Talán ez teszi azt, hogy a legjobbak kiválogatása révén az angolok olyan jól tudják önmagukat korlátozni és olyan jól tudnak másokon uralkodni.

Már az angol nevelés is erre irányúi. Túlságos sokat az angol iskola nem tanit, kontinentális fogalmak szerint nagyon keveset. Ott még a tanárok is belátják, hogy a középiskola csak arra való, hogy a szakoktatásig terjedő időt kitöltse. Ellenben minden angol iskolának a diáksága tökéletes önkormányzati testületet alkot. Fiókparlamentarizmus és fiók-közigazgatás. Meglehet, sőt bizonyos, hogy a tizennégy esztendős angol gyerek nyelvérzékét még nem rontották meg mód- és czélhatározói mellékmondatokkal, ellenben bizonyos, hogy van olyan büszke iskolájának jelvényére, mint apja az angol világbirodalomra. És ennek a nevelési rendszernek, amely korán önkormányzatra és függetlenségre tanítja a gyermekeket, van egy másik nagy előnye is. Megtanulnak logikusan gondolkozni, logikusan beszélni és cselekedni. Nemcsak az angol nyelvnek, hanem

az angol fajnak is sajátsága, hogy kevés szóban bámulatos preczizitással tudja gondolatait kifejezni.

Az angolok sem születtek arra, hogy a világ urai legyenek, ők is nevelődtek és nevelődnek erre a feladatra. Megtanulják, hogy kell önmagukat és másokat kormányozni. Ez az angol világuralom alapja. Ha az érdekük úgy kívánja, a politikájuk erős és kíméletlen; kint a kolóniákban, a legszélesebb körű önkormányzatot létesítik a maguk számára, amelybe befogadják a hozzájuk hasonló fehéreket, de lenézik az „alsóbbrendű" fehér fajokat és elnyomják a színeseket. A faji, az árja arisztokrácziának ezt az érzését még az amerikaiak is örökölték angol apáiktól. Az *entende cordiale* összekapcsolja ugyan Angliát és Francziaországot, de nem hiszem, hogy volna vérbeli angol, aki a francziákat egyenragűaknak ismerné el, a sárgákat pedig az angol-japán szövetség mellett is megvetik. Mindig eszembe jut az én londoni angol ismerősöm, aki egy vérbeli japán herczeggel nem ült le egy asztalhoz. A londoni dokk-munkást egyenrangúnak tartotta talán, de a japán herczeget, aki származását talán az istenekig tudta felvinni, nem. Épen azért, ha igazán van sárga veszedelem, akkor azzal igazában az angolok fognak megküzdeni.

Ilyen kérdésekben az angol politika nemcsak erőszakos, hanem álnok is és a *színesekkel* szemben követett eljárás a sokat emlegetett angol hipokritizmusnak egyik érdekes fejezete. Nemrégiben az ausztráliai Commonwealth parlamentje

kimondotta, hogy a sárgákat, kínaiakat és japánokat Ausztrália területére be nem bocsájtja. Az érv igen egyszerű, sőt bizonyos tekintetben jogos is volt: rontják az angol munkások munkabéreit. Ezt a határozatot a „Times” vezérczikkben kommentálta és ez a vezérczikk az angol politikai gondolkodásnak egyik legérdekesebb dokumentuma.

Az összes angol gyarmatok — mondja a „Times” — demokratikus alapon vannak felépítve; így lettek nagygyá és hatalmassá. Ennek a demokratikus alapnak a megőrzése minden gyarmat törvényhozásának és kormányának legelső feladata. Úgyde a demokratikus alap a faji ellenszenv miatt nem őrizhető meg a színesekkel szemben. A demokratikus elvek megmentése érdekében tehát ki kell őket tiltani Ausztrália területéről. Bizonyos mértékig a „dobjátok ki, mert megszakad a szívem” elve az, amint a nagy angol lap ebben a czikkében kifejezésre juttat. Nagy vonásokban ez a „Times” czikkének a gondolatmenete és bizonyos, hogy ezzel a gondolatmenettel az angol közönségnek túlnyomó része azonosítja magát, még pedig azért, mert érdekeinek megfelel.

Ez a hipokrita vonás számtalanszor jelentkezik Anglia történetében és nagyon megvan az angol társadalomban is. A „szabad kereskedelem” nevében az angolok háborút viseltek Kínával, szabad kereskedelem alatt értve az indiai ópiumnak Kínára való erőszakolását. Apró, kis vonások is jellemzik a gondolkozásnak ezt a módját. Sehol

a királyt nagyobb tisztelettel nem övezik körül, és sehol a királynak kisebb hatalma nincsen, mint náluk. Sehol a vallást nem őrzik jobban, mint Angliában és sehol kevesebb benső vallásos érzés nincs, mint náluk. A szertartásos, merev formák, amelyeket különösen idegenekkel szemben féltékenyen őriznek, arra valók, hogy belső életüket eltitkolják. Mindig emlékszem egy angol lánynak akaratlan kijelentésére, aki egy félig kontinentális társaságban felsóhajtott:

— Istenem, hát tulajdonképen miért nem szabad nekünk ugy kaczagnunk, mulatnunk, mint Önöknek?

Ez a bibliás Anglia, ez a hipokrita Anglia. Ha a klima befolyással van az emberek gondolkozására, a nemzetek egyéniségének kialakulására,, akkor mondhatjuk, hogy a klima teszi ezt. Angliának vízpárás, ködös levegője, szürke égboltja nem nagyon alkalmas arra, hogy délfrancziaországi, vagy olaszországi kaczagó hangulatot váltson ki az emberekből, sőt arra sem nagyon alkalmas, hogy érzéseket, érzelmeket ébreszszen. Legjobban mutatja ezt a máskülönben páratlanul gazdag és kifejezésteljes angol nyelvben, az érzések fokozatait kifejező szavaknak teljes hiánya. Ott van egyik szavuk, a „dear”, az magyarra lefordítva éppen úgy lehet édes és kedves, mint tisztelt és tekintetes. Fokozat, átmenet nincs. Érzelmi életük köre nem tág, az érzések apró árnyalatai, amelyek az életet igazán teszik, előttük rejtve maradnak. Egy szigorú kép lebeg előttük, hogy férfiak legyenek,

akik uralkodnak. Ezért hasonlott meg lord Byron az angol társadalommal és ez az igazi oka Bernard Shaw irodalmi kiközösítésének, aki az angol életnek az alapjait maró kritikával meri illetni. Egy szellemes franczia szójáték némileg világot vet az angol családi élet vonatkozásaira is. A franczia az egyénben gyermekét, az angol gyermekében az egyént szereti.

Bizonyos, hogy azon körülmények megváltozása, amelyek a jellem ilyetén kialakulását előidézték és más körülmények előtérbe tolulása, ezt is megváltoztatja. Tényleg a koloniális angol, vagy más országokban huzamosab ideig megtelepedett angol már sok tekintetben más. És bizonyos az is, hogy a nagyobb, messzefekvő gyarmatokban, Kanadában, a Fokföldön és Ausztráliában már új népek kifejlődése van folyamatban, melyek jellem és gondolkozás tekintetében eltérnek attól a törzstől, amelyből származtak. Ugyanaz a proczesszus ismétlődik a gyarmatokban, amely az Egyesült Államokban már javában folyamatban van, az idegenekkel való keveredés, a viszonyok megváltozása folytán egy új faj képződése. Egyben azonban az európai angolok teljesen megegyeznek koloniális testvéreikkel. Féktelenül büszkék angol voltukra és hisznek abban, hogy Angliának gondviselésszerű rendeltetése van a világon. Az igazi angol őszinte meggyőződésből hiszi, hogy India az angol uralom alatt igazán boldog és a világnak szerencséje, ha ők rányomják az angol bélyeget. Curzon lord, India volt

alkirálya rövid idővel ezelőtt könyvet adott ki „Problems of the Far East” (A távol kelet problémái) címmel és könyvét azoknak ajánlta, „akik hiszik, hogy a britt birodalom a gondviselés rendeltetése folytán a legnagyobb jóra szolgáló intézmény, amely valaha a világon volt és akik az íróval együtt azt hiszik, hogy Anglia munkája a távol keleten még nincs befejezve.” Angol szempontból ez a világuralomnak és az idegenek leigázásának etikai indokolása. Hogy ebben az indokolásban az igaztalanságon kívül van őszinte nemzeti büszkeség is, az bizonyos.

Magukat természetesen másképpen kormányozzák. Otthon Anglia a szabadság igazi hazája. A magánélet szent, amelyben senki, még az államhatalom sem avatkozik bele. A bejelentési kényszert, a közönség ezer irányú molesztálását Londonban nem ismerik. Jellemző például, hogy a párisi rendőrfőnök nevét általánosan ismerik Franciaországon kívül is, de alig valaki tudja megmondani, hogy ki a londoni rendőrfőnök. Még a bíróságnál is Angliában az embernek az a benyomása, hogy a bíró nem ítél, hanem véleményt mond egy eléje terjesztett esetről. És tényleg az angol bíróságok a megőrzött formalitások daczára, bensőleg sokkal liberálisabban, szabadabban tárgyalják az eléjük vitt ügyeket, mint a mi bíráink. Ismeretes, de jellemző anekdota szól egy angol bíróról, aki egy veszedelmes anarchista ügyében ítélt. Súlyos volt a vád, az illető társadalmi forradalommal, egész Angolország felforgatásával, a

királynő elleni összeesküvéssel fenyegetődzött. A bíró feltette parókáját, a hivatalos hatalom jelvényét és kihirdette az ítéletet:

Ő Felsége,Viktoria királynő nevében felszólítom, menjen és forgassa fel Angol országot!

A tárgyalás belefúlt a kaczagásba és Angolország — nem fordult föl.

A nagy londoni klubok mindenféle kedvezményt nyújtanak tagjaiknak. Olcsó étkezés, lapok, könyvtár és minden kényelem. Némelyiknél több ezerre rúg a tagok száma, úgy, hogy képtelenség valamennyit ismerni. És mégis semmi ellenőrzés, bárki bemehet a klubba, étkezhetik, használhatja a könyvtárt, anélkül, hogy valaki igazolást kérne. Egy angol ismerősömet megkérdeztem, hogy nem félnek-e tőle, hogy valaki az ellenőrzés hiánya folytán jogtalanul élvezi a klub nyújtotta előnyöket és visszaéléseket követ el.

Az én angolom a lehető legnagyobb nyugalommal felelte:

— Lehet, de két esetleges gazemberért nem molesztálhatunk száz gentlemant.

Nálunk, az örök ellenőzés hazájában ez talán különösnek tűnik fel, de épen ez teszi Londont az ott tartózkodás szempontjából igen kellemessé. Senki az emberrel nem törődik, bárki szabadon teheti azt, ami neki tetszik és lépéseit senki sem ellenőrzi. A világ legnagyobb városában élhet az ember úgy magának, mint a földnek bármelyik eldugott zugában.

Ez a nemtörődés az igazi angolnál egészen

a közömbösségig fokozódik. Angol boarding houseokban emberek, akik heteken át ülnek egy asztalnál, nem törődnek egymás dolgaival, nem mutatkoznak be egymásnak, nem ismerik egymást. Néma fejbólintás, ennyire terjed az ismeretség.

A különbséget a mi felfogásunk és az angol felfogás között legjobban talán két útitársamnak az esetével lehet megvilágítani. Az egyikkel Budapest és Gaiánta között találkoztam, a berlini gyorsvonat étkező kocsijában. Egy asztalnál ültünk és szomszédom két perez alatt már beszélgetésbe bocsátkozott velem és természetesen megkérdezte tőlem, hogy hova utazom.

— Londonba.

Az illető tulipános, nemzetiszínű hazafi lehetett, váratlanul felvetette a kérdést:

— Volt már uraságod Erdélyben?

— Nem.

— Lássa ilyenek vagyunk mi magyarok. Annyi istenáldotta szép helye van ennek az országnak és mi kimegyünk külföldre, mikor a magunk országát sem ismerjük teljesen.

Kissé furcsán érintett egy vad idegen embernek ez a beleavatkozás az én dolgaimba, aki azt sem tudhatta, hogy miért kell nekem tulajdonképen Londonba utaznom. Egyszerre egy jó gondolat ötlött az eszembe:

— Lássa, uram, én egész természetesnek tartom, ha mi külföldre is járunk. Nemcsak azért, mert ott Játhatunk, hanem azért is, mert ez a mi

országunk olyan kicsi, hogy minden második ember ismeri egymást. Időről-időre az ember szeret idegen arczokat is látni.

Az én ismeretlenem természetesen rettenetesen tagadta, hogy nekem igazam volna. Én egész nyugodtan folytattam:

— Ha pedig nem hiszi, amit mqndok, kötelezem magam arra, hogy két perczen belül közös ismerősöket fogok megnevezni.

— Azt szeretném én látni.

— Ismeri ön Petrikovits Aladárt?

Az emberem nagyot nézett, egyet nyelt és rámondta:

— Ismerem, de honnan tudhatja ön azt?

— Ez az én titkom. Máskor azonban ne méltóztassék ilyen könnyelmű kijelentéseket megkoczkáztatni. — Nagyon természetesen semmi okom sem volt arra, hogy eláruljam, hogy láttam, mikor a kalauz a szomszédomnak Nyitrára szóló jegyét átlyukasztotta. És az én egész detektívműködésem csak abban állt, hogy egy nyitrai urat neveztem meg előbb. Vidéken minden ember ismeri egymást; a számításom biztos volt és be is vált.

Egész ellentéte ennek az én angol útitársam, akivel egy ízben együtt utaztam Londontól Berlinig. Egy szakaszban ültünk a vasúton, egy kabinban aludtunk Queensborough és Vlissingen között a hajón, egy szakaszba kerültünk a holland vasúton, egy asztalnál ebédeltünk, de egy szót sem beszéltünk. Tizennyolcz órai utazás

után Hannover körül kölcsön kért tőlem egy újságot, de a kérést csak kézmozdulattal, a köszönést pedig fejbólintással jelezte. Teljes egy napi utazás után Berlinben megemelte a kalapját és jóéjszakát kívánt. Ugyanígy tettem én is. Ez egy angol „ismeretség” története.

Furcsa világ ez nekünk, akik megszoktuk, hogy az egész ország rokonságban és sógorságban van egymással, és akik egy negyed órai ismeretség után már közös ismerősöket fedezünk fel. Hanem azért az angol világ ebből a szempontból korántsem kellemetlen. Az ember megszokja, hogy nem törődik mások dolgaival és vége. Az angolok pedig, ha nem közlékenyek, nem lesznek se nagyobbak, se kisebbek. Ők továbbra is azok maradnak, akik voltak, ők. maradnak a világ urai, akik uralkodnak.

ANGOL VILÁGBAN

Aki valaha angol könyveket olvasott, annak bizonyára feltűnt, hogy mekkora helyet foglal el bennük a *gyermek*. Egyetlen nemzet irodalmában sincs akkora szerepe a gyermeknek, mint az angolában. Valóságos gyermek-kultusz az, amely azonban nemcsak a nyomtatott betűkben van meg, hanem a valóságban is. Talán az az angol nemzetnek az egészséges életösztöne, amely azt súgja, hogy a jövőt a jövendő nemzedék nevelésével lehet legjobban megalapozni. Nem én mondom, mások is mondják, hogy London nagy, szürke város, óriási kőtömeg, amelyet sehogy sem lehet Parissal és a kontinens többi városaival összehasonlítani. Egyben London mégis erősen fölöttük áll. Sehol annyi mosolygó, rózsás gyermekarczot nem lehet látni az utczákon, mint Londonban és általában egész Angliában. Az angol gyermek annyira különálló, hogy fogalom lehetne. Feltétlenül naivabb és vonásaiban gyerekesebb mint a mienk, de megjelenésében mindig van valami biztos, öntudatos vonás, amit nálunk alig lehet tapasztalni. Mondhatni, gondolkozásában tovább gyermek, mint a mienk, de tetteiben hamarább nyilatkozik meg az érettség. Szinte lehet látni rajtuk, hogy iskolában kevésbbé

gyötrik őket agyon, mint nálunk, porosz iskolarendszer második hazájában, de viszont sokkal többet mozognak kint a szabad levegőn. Majd mind élénkek, erősek és egészségesek.

. . . Esténkint, mikor London már kezd elcsendesedni — aligha van nagy város, amely olyan korán tér nyugalomra, mint London, — egyszerre hangos dobszó, trombitaszó veri fel az utczákat. Sajátságos, élénk ütemű, menetelésben vonul be valahonnan gyakorlatról a Boys Brigade, a gyermekek hadserege. Elől lámpát visznek, nyolcz trombitás fújja és nyolcz dobos veri a marsot, utánok pedig büszkén vonulnak a kis egyenruhás alakok, teljes katonai felszereléssel, fegyverrel. A jövendő Anglia hadserege. Szinte hajlandó az ember megkérdezni önmagát, hogy minek ide állandó hadsereg, mikor majd mindenki gyermekkorában megtanulja a fegyverforgatást. Erre a gyermek-hadseregre azonban nemcsak maguk a gyermekek büszkék, hanem büszke rá mindenki. A katonaságnak este nem szabad zeneszóval végigvonulni London utczáin, a gyermekeknek szabad. Anglia jövője megéri, hogy este dobbal és trombitaszóval zavarják meg London nyugalmát.

A gyermekek után a férfiak. Azok után, akik a jövő Angliát fogják alkotni, jönnek azok, akik a mai Angliát alkotják. Róluk már fentebb tettem említést, most csak egyes vonásokkal akarom még a képet kiegészíteni. Nagy általánosságban beszélve ez a klasszis általában véve

kevésbbé rokonszenves. Amennyire megragad mindenkit az angol gyermekek kedvessége, annyira idegenszerűen hat az a hidegség, amelylyel az igazi angol körülveszi magát. Angol flegma olyan értelemben, ahogy nálunk ismerik, tulajdonképen nincs. Londonban éppen annyi az ideges ember, mint másutt és az angol flegma inkább abban jelentkezik, hogy az emberek kevésbbé tudnak felmelegedni. Hogy miért, azt nagyon nehéz megmondani. Én azt hiszem, hogy a klíma teszi ezt. Egy ismerősöm, aki már tizenöt éve ismeri teljesen Angliát, azt mondja, hogy ennek a hidegségnek az oka az átlagos angol gondolatszegénységben keresendő. Angliában minden speczializálódik, még az ember is. Általános műveltség nincs, mindenki a maga működés körére szorítkozik és így általános témák, amelyek az embereket összekapcsolnák, nincsek. A György-királyok korának „merry old England”-je teljesen eltűnt és Anglia, mióta nagy lett, elveszítette régi híres vidám karakterét.

Egy dolog van talán csak Angliában, amely felülről lefelé mindenkit egyformán érdekel, amely társadalmi válaszfalak nélkül összekapcsol, gazdagot és szegényt, a sport. Oxford és Cambridge versenye,, a nagy regatták napja, a Derby, a nagy őszi football·match, mind valóságos nemzeti ünnep jeliegével bírnak, amelyekre tízezrével, sőt százezrével vándorol ki London népe. Angliában a sport nemcsak passzió, mint nálunk, hanem az életbe belegyökerezett valami, amelyről nem lehet

lemondani. Hogy ott minden leány és fiatalember űz valami sportot, azt egészen természetesnek tartják, de az sem ritka, hogy öreg emberek, nagynevű államférfiak, mint aktív szereplők vesznek részt egy-egy golf-játékban, vagy a sportnak egy más fajtájában. Együtt látni az egész angol társadalmat igazán csak ilyen nagy sportünnepélyeken lehetséges.

. . . Két éve a henleyi regattán együtt voltam egy angol íróemberrel, akivel az angol politikai viszonyokról beszélgettünk. Beszéd közben szóba került egy előkelő angol politikusnak a neve, aki a pártjában kiváló szerepet tölt be és mint pénzügyi szakember nagy nevet szerzett magának. Nevének hallatára az én angolom kicsinylőleg legyintett kezével és valóságos lenézéssel mondta:

— Kár, hogy az az ember nem gentleman.

Első pillanatra különösen hatott ez a furcsa és bántó megkülönböztetés. Megkérdeztem, hogy talán valami volt az illető politikusnak a múltjában, ami megfoszthatja a gentleman jellegétől. De nem, semmi — egyszerűen az illető nem gentleman. Nem részesült abban a kiváló szerencsében, hogy gentlemannek szülessen.

Úgy látszik, Angliában komolyan veszik azt a tréfás mondást, hogy ahhoz, hogy valaki gentleman legyen, három gerenáczió szükséges. Az első generáczió, amely megszerzi a vagyont, a második, amely megalapozza a társadalmi állást és a harmadik, amely élvezi a két elődd fáradságának gyümölcseit. Ez a harmadik generáczió

a gentleman, a kiválasztott faj, a korrekt jó modor, de főként a megfelelő vagyon tulajdonosa.

Angliában a tehetség elől az érvényesülés útja nincs elzárva. Ott mindenki feljuthat legalúlról, a legmagasabb polczra, de viszont a legmagasabb állás még nem biztosíték arra, hogy valaki gentleman-e, vagy nem. Ahhoz ugyanis, hogy valaki gentleman legyen, elsősorban vagyon, még pedig *Örökölt* vagyon szükséges. A szigetországban, amelyet mi még ma is a munka klasszikus hazájának tekintünk, ezt nem szeretik ugyan elismerni, pedig tényleg így van. Nézzük csak a dolgot közelebbről. Angliában vannak űri és nem űri egyetemek. Az első kategóriába tartoznak Oxford és Cambridge, a másodikba a többiek. Az első kettőben az ifjű gentleman nevelődik, a többiben a közönséges halandó tanul. Oxford és Cambridge oly drága, hogy azt közönséges ember nem viselheti el. Minimális számítás szerint évi háromnégyszáz font az, amibe ezek az egyetemek kerülnek. Ez a probléma ma már Angliában is igen sok komoly embert foglalkoztat. Az oxfordi és cambridgei méregdrága gentleman nevelés az angol társadalmat valósággal két kasztra szakítja: gentlemenekre és nem gentlemenekre. Végeredményben így a gentleman minősítés alapja az apák, illetve a nagyapák vagyona.

Sajátságos, de ez a megkülönböztetés még tovább megy. Az angol magát gentlemannek tartja, az amerikait nem. Az amerikai csak mister, úr, de nem gentleman. És ezek a

demokrata angolok a legnagyobb megbotránkozással beszélnek Amerikáról, ahol mindenkinek egyforma a rangja az elnöktől kezdve a pinczérig. Ők demokratáknak tartják magukat, mert megnyitják a utat mindenkinek fölfelé, de nem tekintik demokratikus kötelességnek, hogy egy időben egyenlőnek ' ismerjenek el mindenkit. A Darwin hazája ez, aki a modern természettudomány legarisztokratikusabb elvét, a faji kiváiogatodás tanát és a legjobbak fennmaradásának az elvét hirdette. Szinte ezt csinálják az angolok a praxisban is. Az egyénben rejtőző tulajdonságok mindenkit a legjobbbak közzé emelhetnek, ezek a legjobbak, a kiválogatódottak azonban nincsenek kötelezve, hogy a többiekről akár tudomást is vegyenek. Az amerikai demokratizmust, amelyet az angoloktól hihetetlen nagy gondolatbeli különbség választ el, Angliában ügy magyarázzák, hogy az amerikainak nincs érzéke a magasabb dolgok iránt. A magasabb dolog, a gentleman és nem gentleman megkülönböztetése.

Egyáltalán egész Európában Amerikát sehol oly ferdén nem ítélik meg, mint az angol világban, amely állandó összeköttetésben van a nagy amerikai köztársasággal. Az angol, aki Amerikában utazik, mintha érzéketlen volna a nagy dolgok iránt, csupa kicsiségeken akad fel. Amerikában nincs „Lost property office”, ahol az elveszett tárgyakat kell bejelenteni, a pinczér nem köszöni meg a borravalót, a hotelekben nem tisztítanak czipőt, vannak államok, amelyek csókellenes tör-

vényeket hoznak, — ezek azok a dolgok, amelyeket meglátnak. A többi az egyszerűen — nincs. Hogy Amerika száz esztendő alatt sok tekintetben megelőzte őket, arról nem vesznek tudomást.

De másról sem vesznek tudomást. Az idő eljár és Anglia a maga konzervativizmusában a régi marad. Ez az ország nem alkalmazkodik senkihez és semmihez. Hihetetlenül komplikált pénzrendszer, mértékrendszer, amely már régen elavult — de nem változtatnak rajta. Aki Angliában eladni akar, kénytelen hozzájuk alkalmazkodni, de az angol kereskedő és gyáros azt akarja, hogy mikor ő exportál, a külföld is az ő pénzét, meg mértékeit fogadja el. A német meg amerikai ipar gyakran ilyen kicsiségek miatt hódít az angol rovására, de nem változtatnak rajta. Mindenki tudja, látja, hogy ez az állapot lehetetlen, de minden marad a régiben.

Az angol váltótörvény eltér minden kontinentális állam váltótörvényétől, ósdi és elavult. Most, hogy szó volt róla, hogy nemzetközi váltóegyezmény jön létre, sokan foglalkoztak Angiiában is a törvény reformjának kérdésével, de természetesen eredménytelenül. A lordmayor fogadó napján véletlenül összekerültem néhány angol ügyvéddel. Csak úgy próbaképen felvetettem nekik a kérdést, hogy nem lehetne-e Anglia és a többi államok között váltóegyezményt létrehozni. Az egyik ügyvéd, aki teljesen elismeri az angol törvény ósdiságát, igenlőleg válaszolt:

— Igen, de ahogy én ismerem az én honfi-

társaimat, csak egy módon. Ha az Anglián kívüli Európa en bloc elfogadja az angol váltótörvényt.

Ez az igazi angol konzervatizmus. E nagy konzervativizmus mellett azonban Anglia nagy, vezető helyet foglal el az összes nemzetek között. Hogy megtartja-e mai helyét a jövőben is, az más kérdés. A hagyományoknak ez a kultusza, amely számos tekintetben egyik erőssége Angliának, nem mindig egészséges. A szerencsés konstelláczió, az ipar korai kifejlődése a múlt század elején naggyá tette a szigetországot, de ma a konzervatív angol iparos és kereskedő a világpiaczon egyre veszíti a teret. Helyét elfoglalja a vállalkozó amerikai és a szorgalmas német.

Paradoxonnak látszik, de úgy van, hogy az angol se nem vállalkozó, se nem szorgalmas. Az angol vállalkozás ugyanis ma csak abban jelentkezik, hogy a szerencsés helyzet folytán a múltban felhalmozódott kincseket valami módon gyümölcsöztetni *kell*, az angol szorgalom pedig messze elmarad akármelyik kontinentális nemzet munkálkodása mögött. Sehol az emberek úgy rá nem érnek akármire is, mint Angliában, és sehol lassabban nem dolgoznak, mint Angliában. Ma még Anglia iparban, kereskedelemben bírja a versenyt, mert mindent lenyűgöző gazdagsága abba az úri helyzetbe hozza, hogy kevesebbet dolgozzék. Hogy miként alakúi ez azonban a jövőben, nagyon kérdéses. A veszedelem megvan és hogy nagyon komoly, mutatja, hogy maguk az angolok állandóan tárgyalják és félnek tőle.

A rettenetes gazdagság, a gyarmatok, a korán kifejlődött nagyipar és kereskedelem, ezek Anglia hatalmának igazi alapjai. Ennek a nagy gazdagságnak megvannak azonban a maga furcsaságai. A jobb angol lapoknak van például egy sajátos rovatuk, amely a kontinensen teljesen ismeretlen és amely bizonyos tekintetben jellemző Anglia gazdagságára.

Ez a rovat a „Recent Wills”, a végrendeletiek rovata. Minedenki, aki haláleset révén jelentékenyebb összeghez jutott, közzéteszi elhunyt rokonának, vagy nagybátyjának végrendeletét. Van valami kegyeletsértő vonás benne, az kétségtelen, de ez a hivatalos bejelentés a világ előtt, hogy ezentúl az örökös fog szerepelni, mint gyapjúkereskedő, bányavállalkozó, vagy tőzsdeember. Ezentúl vele is lehet beszélni. És az általános gazdagságot mi sem illusztrálja jobban, mint hogy ez a rovat rendesen elég nagy és jelentékeny összegek szerepelnek benne. Igaz, néha komikus dolgok is fordulnak elő. Valaki ezer fontot tőkésít és abból alapítványt létesít kutyája számára. Más valaki nagy összeget hagy az Antivivisection Society propagandája számára. Ezek már a gazdaság abberrációi, amivel Angliában elég gyakran lehet találkozni. Ahol pénz van, ott megvannak a pénz bolondjai is, ahogy a nap és árnyék is édes testvérei egymásnak.

*

* *

Az Angliát járó idegennek gyakran szemébe ötlik, hogy azok a tipikus, lehetetlen ruhájú, póznaszerű angol missek, akik a kontinensen az angol nyelv tudományát szokták terjeszteni, magában Angliában teljesen hiányoznak. Ez az a bizonyos *semleges fajta,* amelyre Angliának nincs szüksége és nekünk ajándékoz. Ellenkezőleg, Angliában nagyon sok a szép női típus. A Gibson rajzoknak finom szabású, hullámos hajú női alakjai nem képzeletbeliek, azoknak a modelljei tényleg élnek és itt járnak London utczáin. És az angol leányok szépsége egyáltalán nem az a bizonyos hideg, művészi valami, amit egyes klaszszikus műremekek láttára érzünk, van bennük valami mosolygó, gyermekes vonás, amely babykorukból maradt meg bennük.

De csodálatosképen, ahol annyi szép nő és annyi szép alak van, a mi fogalmaink szerint jól öltözködni nem tudnak. Ha statisztikát állítanának össze az elszabott és formátlan női ruhákról, bizonnyal Londont illetné a legelső hely. Egy angol hölgyismerősöm ezt azzal magyarázta meg, hogy a ruhamodelleket állandóan Parisból hozzák Angliába. Az angol női alak pedig egészen más, mint a franczia és ami ott nagyon szép, itt kari - katúraszerűen hat. Se szabó, de anatómus nem vagyok, hogy megmondhassam igaza van-e.

Asszonyokról lévén szó, ki lehet terjeszkedni még egy más kérdésre is, amely az utolsó két év folyamán bármi másnál jobban foglalkoztatta Anglia közvéleményét. Ez a nők szavazati jogának

az ügye. Csodálatosképpen ebben az egyben, a nők politikai jogegyenlőségének kérdésében ez a konzervatív ország nagyon is elől van. Elől van t. i annyiban, hogy ma már a társadalom legszélesebb rétegei is érdeklődnek iránta és ha megvalósítását nem akarják is, de foglalkoznak vele, mert erre kényszerítik őket London az utolsó két év alatt valósággal a suffragettek városa volt. Egy nap százezer asszonyt csődítenek össze fehérruhás vénkisasszonyok a Hyde-parkba, másnap a hajóról rendeznek macskazenét a parlamentnek, harmadnap beverik a miniszterelnök ablakait és így tovább vég nélküli variációkban. Ami háromszáz év óta, — Viktória királynőt természetesen leszámítva — nem fordult elő, még egy nő is megjelent az alsóház üléstermében. Nem a hagyományos rács mögött foglalt helyet, hanem egyenesen berohant az ülésterembe és belekiáltotta a t. Házba a jelszót, amely már valóságos csatakiáltássá fajúit Londonban: „Votes for women!” Szavazati jogot a nőknek!

Angliában ma mindenki kénytelen a suffragettek mozgalmával foglalkozni. Ideát a kontinensen kevés embernek van fogalma róla, hogy Angliában ez a mozgalom már mekkora arányokat öltött. A napisajtó állandóan foglalkozik vele, féligmedig intellektuális társaságokban ez a legfontosabb téma és ha a kérdés iránti érdeklődés némileg megcsappant, akkor a suffragettek harcziasabb elemei gondoskodnak róla, hogy valami utczai botrányuk révén nevük ismét belekerüljön a lapokba.

Hogy miért kellett ennek a suffragette-mozgalomnak épen a konzervatív és a hagyományokat annyira tiszteletben tartó Angliában idáig fejlődni, annak sokféle oka van. Elsősorhan az angol élet berendezése olyan, hogy a középosztály asszonyai sokkal kevésbbé vannak házi gondokkal lekötve, mint a mi asszonyaink, másrészt alig nyílik a számukra a társadalomban tér, amelyben érvényesülhetnének. Londonban a férjhez nem ment, de vagyonos vén kisasszonyok száma nagyobb, mint bárhol a világon és ezek számára szinte kínálkozik, hogy a harisnyakötésen és a macskák dédelgetésén felülemelkedve, politikai ambicziójukat törekedjenek kielégíteni. Az ambiczió mértéke természetesen nagyon különböző. Van, aki megelégszik vele, hogy a nők unionjában hatszázötvenkettedik titkár legyen, de van, aki zajosabb sikerekre vágyik, feltűzi a lila-fehérzöld kokárdát és ott utczára áll ki szónokolni a nők politikai egyenjogúsítása érdekében.

Akármennyire nagy arányokat öltött is azonban ez a mozgalom, túlságos komolyan venni nem lehet és noha sokat beszélnek róla, Londonban sem veszik nagyon komolyan. Csak annyi jelentősége van, mint akármelyik másik nagy egyesületnek, amely szintén rendez olyan meetingeket, amelyeken százezren jelennek meg. Angliában az emberek nagyon szerelnek egyesülni és van akárhány ember, aki huszonöt lehetetlen egyesület czímét nyomtatja rá névjegyére. Publikumot pedig a hatmillió lakosú világvárosban mindenre

lehet kapni, akár a Salvation Army rendez utczai konczertet, akár a viviszekczió elleni egyesület követeli, hogy szüntessék be a házinyulak gyilkolását a klinikán, vagy akár a suffragettek követelnek szavazati jogot maguknak. Különösen hálás az utóbbi dolog azokra, akik fent vannak a tribünön, mert másnap az arczképük biztosan megjelenik a Daily Mirrorban és a többi félpennys lapokban. A tüntetések nagy része ugyanis határozottan az illusztrált lapok számára készül.

A mozgalom komolyságát legjobban a vezetők illusztrálják. Mrs. Drummondot, akinek a neve is dobpergésszerűen hangzik, a lapok tréfából generálisnak kezdték nevezni. Ő azonban a tréfát komolyra vette és hogy vezéri mivoltát illusztrálja, most tényleg Mrs. General Drummondnak írja magát. A hadsegédei Mrs. és Miss Pankhurst, anya és leánya. Az utóbbi a legszimpatikusabb az egész vezérkarban; kedves arczú leány, meglepően nagy szónoki készséggel. Az érvei természetesen mind ismeretesek, de jól tudja csoportosítani és alkalmazni őket.

A suffragettek tüntetései természetesen teremtettek egy másik egyesületet is: „The Women's national antisuffrage league”, a nők szavazati joga ellen alakúit nemzeti liga. A tagjai ennek is kizárólag nők és minthogy a dolog jelenleg igen érdekes, igen sokan iratkoztak be a ligába. Ezeknek is vannak lapjaik, nagy pénzekkel dolgoznak és ők is fotografáltatják magukat, ök azt hirdetik, hogy az angol asszonyok, ha más elfoglalt-

ságuk lesz, nem fognak törődni a parlamenttel. És talán igazuk is van. Mert tanúnak hívom fel azokat a magyar asszonyokat, akik Londonban megfordultak, hogy angol testvéreik nem valami nagyon köttetik le magukat az otthon által. A középosztály a másirányú drága szórakozásokat nem bírja el, tehát ilyen módon keresi ambicziójának kielégítését. Éppen azért a rendőrség most ahhoz az eszközhöz kezd folyamodni, hogy a letartóztatottak nevét sajtóirodája útján nem adja ki, mert a nyomdafesték reklámja még többeket is elkábíthat. Igaz, hogy ez nem sokat használ, mert másnap már a Social and Political Union irodája gondoskodik róla, hogy a névsort a lapok megkapják.

A harcz tehát folyik az utczán és a parlament előtt. Az angol parlament tisztes gentlemenjei azonban nyugodtak, hogy a nők még jó ideig a parlament rácsos női karzatánál beljebb nem juthatnak és legfeljebb utczai jelszó marad a csatakiáltás:

— „Votes for women!” Szavazati jogot a nőknek!

A küzdelem, amely a női szavazatjogért folyik Angliában, szintén csak azt mutatja, hogy Anglia az ellentétek országa, ahol a legmodernebb felfogás a vaskalaposságig menő konzervativizmussal találkozik. Sehol olyan egyéni szabadság, véleménynyilvánítási jog nincs, mint Angliában.

E tekintetben még Amerikánál is előbbre vannak, de viszont vannak kérdések, amelyeket még érinteni sem szabad, mert különben, aki elköveti, nem a törvénnyel, hanem az egész angol társadalommal jut összeütközésbe. Nem kell Wilde Oszkár esetére hivatkozni. Itt van legújabban Bernhard Shaw, aki darabjaiban az angol erkölcsi felfogással ellenkező dolgokat mert hirdetni. Jó angol társaságban Shaw neve egyszerűen shoking és róla tudomást venni nem szabad. Az angol világban ő most irodalmi száműzött és az marad mindaddig, míg egy következő generáczió más felfogásban felnőve, megtanulja méltányolni érdemeit is és fel meri vágni könyveinek felvágatlan lapjait. Addig azonban még sok víz fog lefolyni a Temzén és talán a haladó idő elmállaszt néhány követ az angol konzervativizmus ősi épületéből.

LONDON

Az első benyomások, amelyekre az ember a legerősebben szokott visszaemlékezni, nagyon kellemetlenek. Komor, szürke, esős nap, amit Angolországban tavasznak hívnak. Nyugat felé komorabb, még sötétebb volt a láthatár, sűrű párázat, füsttel keverve derengett mindenek felett. Arra volt London. Azután jöttek a házak, a házak tömege, a házak végtelen erdeje. Hosszú ideig egyforma szürke házak között, vagy felettük robogott a vonat, ezek voltak London déli részének munkásnegyedei. Itt-ott megálltunk egy pillanatra, azután megint robogtunk tovább. Körülöttünk és alattunk, mindenfelé egyforma szürke piszkos utczák, amelyek valósággal nyomasztólag hatottak a kedélyre. Ennyi ember, aki talán sohasem látta a természetet, a napot, a szabad levegőt, ezek voltak az első impresszióim. Azután jött egy pillanatra a Temze ólomszürke, lomha víztömege, amely ebben az esős időben még komorabbnak látszott. Végül a nagy, zajgó Viktória pályaudvar. Bent voltunk London közepében.

A következő napok hasonlók voltak. Kerestem Londont, de sehogy sem tudtam megtalálni. Találtam helyette egy sajátságos különös világot, amelynek alaptónusa a szürke szín és amelyben

tevékeny, nyüzsgő emberek milliói élnek. Nem tudtam rendszert találni ebben az óriási kőerdőben és embervásárbari, nem tudtam nyugvó pontokat találni, ahonnan kiindulhattam volna, ahol megfigyeléseimet elkezdhettem volna, „»inde? pillanatban lenyűgözött az az óriási érzés, amely bizonyára előttem már sokakat elfogott, hogy el vagyok veszve egészen, magam vagyok ezen a helyen, ahol a legtöbb ember tömörült össze egy csomóban az egész világon.

Azután lassanként, ahogy beleéltem magamat az angol világba, kezdett London kibontakozni előttem. Kezdtem megismerni a várost amely rettenetes nagyságában az első pillanatban olyan rejtélyesnek, érthetetlennek tűnt fel, kezdtem megismerni a rendszert, az összetartó erőt, amely egységes egészbe, egy fogalomba foglalja össze az embereknek ezt az óriási tömegét, kezdtem megismerni az erőket, amelyek az embereket és az életet mozgatják. A rendszertelen, kusza képek tömegéből, a pillanatnyilag felmerülő, majd elvesző impressziók zűrzavarából a kaleidoszkopszerűen változó jeleneteknek egymásutánjából kialakult az, amit kerestem, London.

Micsoda London tulajdonképen? Az átlagos idegen előtt, aki a Baedeckerek obligát egy hetét *tölti* Londonban és programmszerűen nézi végig azt, amit ezeknek a piros fedelű könyveknek a beosztása előír, London tulajdonképpen hűsz-huszonkét közkeletű névnek a foglalata. Mikor ezek egy heti tartózkodás után visszatérnek a

kontinensre, kavarog előttük ez a néhány név, a Bank, Piccadilly, Westminster. Regent-Street, London-Bridge és Hyde-park. Visszaemlékeznek a nyüzsgő emberáradatra, rettenetesen sok kocsira, automobilra, omnibuszra, amelynek tetejéről hihetetlenül sok épületet láttak, kiegészítik ezt azzal, amit mindnyájan tudunk, hogy London a világ legnagyobb városa és végeredményben Londonból nem láttak semmit. Az igazi London tulajdonképpen ott kezdődik, ahova az idegenek már nem jutnak el, vagy amit az idő rövidsége folytán már nem volt idejük megismerni.

London megtekintésének, még inkább megismerésénekvan egy nagy nehézsége. A város nemcsak nagyságánál, hanem fejlődésénéi fogva nem olyan könnyen áttekinthető, mint az európai nagyvárosok. Együtt van ugyan az egész, hanem azért mégsem alkot egységes egészet. Változó képek tömegének tűnik fel csupán, amelyben csak az tud bizonyos egységes vonásokat megtalálni, aki hosszú időt tölt odakint és ki tudja keresni azt, ami jellegzetes az egész városra nézve.

Maga a London elnevezés is tulajdonképpen egy többszörös fogalom és mindegyik fogalomnak más-más a tartalma. A régi London, a City, amely nem is a város közepét foglalja el, hanem a központtól keletre esik, tulajdon képen csak egy négyszögmérföld terület. Régi privilégiumai, szabadalmai alapján még ma is sok tekintetben külön önálló város, mellyel Westminster szabad városa és huszonhét más város van egy közigaz-

gatási területté egyesítve. Ez az adminisztratív London, amelynek közigazgatása élén áll a londoni County Council, amit a londoniak büszkén neveznek a világ legrégibb parlamentjének, már 116 négyszögmérföld területre terjed ki, hatszázezer lakott háza és ötödfélmillió lakosa van. Ezen még jóval túlmegy az úgynevezett Greater London, amelyre a londoni rendőrség hatásköre kiterjed. Az angol közigazgatás ezt a kérdést nagyon egyszerűen oldotta meg, kijelentette, hogy mindaz, ami a Charing Crosstól számított 15 mérföld sugarú körön belül esik, a londoni rendőri területhez tartozik. Ennek a nagyobb Londonnak hat millió lakosa van, akik hétezer mérföld hosszúságot kitevő utczákban és kilenczszázezer házban laknak. Évenként az utczák hosszúsága Londonban hetvenöt mérfölddel növekszik. Ha egy húsz mérföldes kört rajzolunk le a Charing Crosstól számítva, amibe körülbelül beletartozik mindaz, amit gazdasági szempontból London elnevezés alatt össze lehet foglalni, Nagybritannia lakosságának egyhatoda él ezen a területen, több, mint Skótország és Írország lakossága együttvéve.

Hogy ekkora terület, amelynek egyes részei múltban nagyon különbözőképen fejlődtek, nem lehet egységes, könnyen érthető. London tulajdonképen ma is egy csomó városnak a foglalata, amelyek különböző jellegűek, egymástól teljesen eltérők, mintha nem is együvé tartoznának. Ott van a City, a szabad polgárok régi városa, ahol ma az üzleti és pénzvilág székel. A Cityhez csat-

lakozó West széles nagy utczáival, előkelő üzleteivel, színházaival, az idegenek városa, a nemzetközi metropolis. Westminster ódon katedrálisával, a királyi palotával, a parlamenttel, a történelmi Angolország emlékeit őrzi. A Citytől keletre Whitechapel, Shoreditch Londonnak a ghettója. A Tower hídtól keletre a dokkoknál London már a kikötő város jellegét ölti magára. Köröskörűi az egészet pedig körűiveszik a munkásnegyedek, a lakásnegyedek, amelyek nyugat és észak felé a kertváros jellegét öltik magukra. Maguk a londo niak mondják, hogy a posta és a Guildhall között nem London terűi el, hanem a kereskedő Manchesternek egy darabja, a Towertől keletre pedig Liverpool kikötőjének egy darabját helyezték át Anglia keleti részébe.

Londonnak a speczializálódása azonban még tovább megy, még az egyes iparágak is valósággal helyileg oszolnak meg ezen az órási területen. Ha a bank körül egy négyszáz méteres kört írunk le, együtt találjuk Angliának csaknem valamennyi hatalmas pénzintézetét, a tőzsdével egyetemben. A Piccadilly Circus körül aránylag csekély területen együtt van Londonnak csaknem valamennyi előkelő színháza, kivéve természetesen az Operát, amely stílszerűség és változatosság okáért közvetlenül a vásárcsarnok mellett díszeleg. Igaz, hogy a londoni Operát nem az állam és nem egy meczenás, hanem egy részvénytársaság tartja fenn. Spithalfield a székhelye London selyemiparának, Lambeth tele van agyag-

edénygyárakkal, Bermondsey szállítja a különböző bőrárúkat Angololszág legnagyobb részébe, Woolwich a nagy gépgyárak, Whitechapel a híres iondoni szabóiparnak a székhelye, Bethnal Green a czipészek városa, a Westben vannak az elegáns divatüzletek, a London Bridge körül a gyümölcs- és élelmiszer-kereskedők, Hatton Garden a gyémántipar székhelye, a Paternoster Row pedig a nagy könyvkereskedők utczája. Tájékozódni ebben a labirintusban eleinte természetesen rendkívül nehéz, később azonban az ember nagyon megszokja, sőt praktikusnak találja ezt a területi beosztást és szakmaszerinti csoportosulást, mert nem kell sokáig kutatnia az egyes keresett czégek után.

Ez azonban csak földrajz miniatűr kiadásban, de még nem London. Hogy lehet Londont megismerni? Gladstone, mikor még miniszterelnök volt, egy nála járt amerikai társaságnak erre nagyon rövid, de nagyon találó útbaigazítást adott:

— From the top of a 'Bus, Gentlemen, — az omnibusz tetejéről, uraim!

Tényleg, az omnibusz Londonnak nemcsak tipikus közlekedési eszköze, — villamos vasutakat a szűk és nagy forgalmú utczákban lefektetni ugyanis alig lehet, — hanem egyúttal az az intézmény is, amelynek segítségével Londont a legjobban meg lehet ismerni.

Londonban a forgalomnak van tizenöt-húsz olyan pontja, terek, utczák keresztezése, amelyek-

ben összefutnak a városnak nagy ütőerei. Ezekből kiindulva és ezekre visszatérve, azt a Londont, amely az épületekből, műemlékekből áll, legjobban meg lehet ismerni. A belső megismerés természetesen hosszabb idő és alaposabb megfigyelés feladata.

Induljunk ki például London legrégibb hídjáról, a London Bridgeről. Maga a híd a történelmi Londonnak egyik legérdekesebb, de már teljesen átalakított emléke, mai formájában 1831-ből való, de szélességben már egyszer bővítettek azóta, hogy az óriási forgalmat, amely naponta harminczezer kocsira és rengeteg gyalogjáróra rúg, le lehessen bonyolítani. Régen valóságos utcza volt, amelynek két oldalán üzletek, kisebb házak emelkedtek, két vége pedig tornyokkal volt megerősítve. Ha ennek a hídnak a közepén megállunk, keletre látjuk a történelmi Angolországnak egyik legérdekesebb emlékét, a Towert, amelynek belső épületét még Hódító Vilmos emelte 1078-ban. Ez a régi vár még ma is eredeti formájában áll a nyüzsgő modern élet közepette, víziárkok veszik körül, udvarán ásítoznak a már régóta nyugalmazott öreg ágyúk, fegyvertermei tele vannak a műit századokból származó emlékekkel, sőt még őrei is a régi XVII. századbeli egyenruhákat viselik. A Tower valósággal a hagyományok fellegvára. Hozzáfűződik a lefejezett skót királynő és számtalan más történelmi alaknak és eseménynek az emléke. Ma ott őrzik az angol koronát és a korona-

ékszereket, amelyek között helyet foglal a világnak időrendben utolsó, de nagyságban legnagyobb drágaköve, a Kohinor is.

Alig néhány percz és a London Bridgeről bent vagyunk az üzleti London kellő közepében, a Bank előtt. Nehéz megmondani, hogy mi ragadja meg ezen a ponton az embert jobban, maga a Bank-e, vagy az az élet, amely ezen a kis téren lebonyolódik? Ha csak azt említjük meg, hogy óránként átlag 690 omnibusz keresztezi ezt a teret minden irányban, nem számítva az egyéb járműveket, akkor is lehet már némileg fogalmat alkotni arról az életről, amely itt nyüzsög. Az átjárás a tér egyik oldaláról a másikra úgyszólván teljesen lehetetlen, épen ezért a térbe torkoló utczákat hét földalatti átjáróval kötötték össze. A saját impresszióimból csak annyit tudok mondani, hogy akárhányszor megálltam a Bankkal szomszédos tőzsdének a lépcsőjén, órákon át tudtam nézni azt az áradatot, amely itt szüntelenül hullámzik minden irányban. Ami út köröskörül van, az a pénzügyi Anglia, itt tömörül össze az a rengeteg pénz és vagyon, ami Anglia hatalmának és gazdaságának az alapja. Számokat nem tudok mondani, nem is czélom. Szorgalmas németek azonban kiszámították, hogy a világ vagyonának hányadrésze honol itt a Bank és a tőzsde körüli szűk utczácskákban. A számok azonban minden bizonnyal rettenés nagyok. Hisz magának az angol banknak az aranykészlete, amelyre külön katonai őrség

ügyel, megközelíti az ötszáz millió koronát. Pedig ez csak elenyésző csekély része annak az óriási hitelértéknek, amely itt összpontosul.

Apró kis példák, mindennél jobban bevilágítanak a londoni pénz- és üzletvilág belső életébe és jobban illusztrálják azt a nagyságot, amit mi gyakran megérteni sem tudunk. Hogy vannak bankok, amelyek 50 fontnál kisebb betéteket nem is fogadnak el és vannak pénzintézetek, amelyek betétek után kamatot nem fizetnek, mert kis betétekre nincsen szükségük, azt itt egészen természetesnek tartják. Vannak a Bank körüli szűk kis utczácskákban szürke kis üzletek, ahol a főnök alig tud megmozdulni az iratok, gyapjú és egyéb áruminták közepette, de olyan üzleteket bonyolítanak le napról-napra, aminők nálunk eseményszámba mennének. Egy nagyon régi adoma szól arról a kontinentális juhtenyésztőről, aki gyapjúját ment eladni Londonba és kétkedve állított be egy ilyen kis üzletbe, hogy a tulajdonos képes lesz-e az ő két waggon gyapjúját, megvásárolni. Az angol egész nyugodtan végighallgatta, amit a kontinentális termelő neki mesélt, azután felvilágosította:

— Nagyon sajnálom, de én ilyen kis rnenynyiségekkel nem dolgozom, én csak egész hajórakományokat vásárlók, hanem ajánlhatom önnek egy ismerősömet, szintén igen jó, megbízható czég, ő vásárol kocsirakományokat is. — Hogy igaz-e, vagy nem ez a történet, azt nem tudom. Hogy tartalmi igazsága van, az azonban bizonyos.

Egyáltalán az üzleti élet a külsőségekkel nem törődik. Azok a fényes banképületek, ragyogó irodaberendezések, amik a kontinensen olyan általánosak, Angliában teljesen ismeretlenek. Ami az angol banknál az embert legjobban megragadja: az egyszerűsége, mert bizonyára sokan vannak, akik külsőség dolgában az angol banktól többet várnak és nem gondolják, hogy egy szürke földszintes épületet fognak találni, amelynek még ablaka sincsen az utczára.

A Bankkal szemben van a Mansion House, a lordmayor rezidencziája. Hogy ki a lordmayor, azt nálunk is tudják, de rendes körülmények között az embereknek nincs tudomásuk róla, hogy a valóságban micsoda szerepet tölt be odakint. Az angol közigazgatásnak egyik furcsa, de kétségkívül nagyon jó oldala, hogy egyes személyek, egyes emberek kezében nagy hatalmat nem engednek összpontosulni, felruházzák azonban őket jelképi jogokkal, amelyek az összeségnek a hatalmát szimbolizálják. A lordmayor, noha még csak nem is végrehajtója a különböző városi kollegiális testületek határozatainak, valósággal a Citynek a koronázatlan királya. Fejedelmi fizetést húz és ő reprezentája kifelé London városát. A jelképi jogai azonban nagyon sokat mondanak. Mikor a király ünnepélyes alkalmakkor Westminsterből átjön a Citybe, a Temple Bar-nál, ahol valamikor I. Károlyt lefejezték, a lordmayor várja és megadja neki ezt az engedelmet a városba való bejövetelre. A lordmayor ül a

főhelyen. Ő a City szabad polgárságának a,képviselője, ő a megszemélyesítője annak a hatalomnak, amely London polgárságának erejében és akaratában rejlik.

Az omnibusz tetején ülve, mint valami mozgófénykép vonul el előttünk Szent Pál kathedrálisa, mely vetekszik arányaiban a római Szent-Péter templommal. Jobbra és balra mindenütt nagy áruházak, amelyek azonban csak a nyitott, utczai üzleteket látják el árúval és közvetlenül a közönséggel összeköttetésbe nem is kerülnek. Tovább a Fleet Street, az angol sajtónak az utczája, ahol Londonnak csaknem valamennyi jobb újságja, szaklapja és folyóirata székel. A Fleet Street végén a törvényszék épülete előtt egy griffmadár jelzi a City és Westminster határát.

Westminsterben egészen megváltozik a kép, amelyet eddig láttunk. Mintha a méretek tágulnának, mintha itt már nem ugyanaz az üzleti élet honolna, mint amelyet a Cityben elhagytunk. Mindjárt Westminster elején a Trafalgar Square-on, ahol Nelson hatalmas emlékoszlopa emelkedik, van az óriási nemzeti képtár, ahol az angolok összegyűjtötték azt, amit a művészeti múltnak termékeiből megszerezni lehetett. Tovább még jobban megváltozik a kép, a trónörökös és a király palotájánál, ahonnan már látni lehet Angolországnak két nagy büszkeségét, a Westminster-apátságot és a parlamentet. Nem czélom, nem is feladatom, hogy az angol gótikának ezt a két mesteri alkotását akár művészi, akár más

szempontból ismertessem. Én csak benyomásokról, olyan képekről akarok beszámolni, amelyeket magamban meg tudtam rögzíteni. Hogy művészi érték dolgában hová kell sorozni az angol parlamentet és hová a mienket, arról vitatkozzanak mások. Én azt hiszem, hogy az a sajátos építészet, amely az angol parlament és a Westminster katedrális külső formájában jelentkezik és amely a gótikának eredeti formáit bizonyos mértékig megváltoztatta, nagyon hozzáülik az angol levegőhöz és a miénknél szürkébb, komorabb angol éghez. Bizonyos azonban, hogy hagyományok dolgában sokkal több dolog tapad az angol parlamenthez, mint akár a mi parlamentünkhöz, akár a kontinensnek többi hasonló képviseleti intézményeihez. Csak ugy hirtelen, a látottak tömegéből kikapva, jutnak egyes dolgok az eszembe. A műit századokból átöröklődött paróka, amelyet a lordkanczellár még mindig visel. A gyapjúzsák, amelyen elnököl, a rács, amely a képviselőház üléseit elzárja az asszonyok elől, a lőporösszeesküvés évfordulója, mikor a Háznak egy bizottsága járja be a parlament pinczéit, hogy nincsenek-e ott lőporos hordók elrejtve és az angol parlamenti életnek számtalan más furcsasága, amelyek a régi múltra emlékeztetnek.

A szomszédban a Westminster katedrális, ahol századok óta Angolországnak annyi királyát és nagy emberét temették el, ahol már nincsen hely azok szobrainak és emléktábláinak, akiket a modern Angolország nagyjai közé számít. A

koronázási szék, amelybe bele van foglalva az a kődarab, amelyen valaha a régi skót királyokat koronázták és amely a multakban jogczírnet nyújtott az angol királyoknak, hogy a Skótország feletti uralmat maguknak megszerezzék. A multak levegője az, amely itt a gót boltozatok alatt honol, egy olyan Angolországnak az emléke, amely már régen megszűnt és amely helyet adott a modern Nagybritanniának, amely uralkodik a világ felett.

Álljunk meg Londonnak egy másik pontján, amely szintén nagy helyet szokott elfoglalni az Angliából visszatért idegenek elbeszéléseiben. Ez a Piccadilly Circus. Itt is a városnak egy csomó nagy ütőere torkollik össze, mint a Banknál. A kép azonban egészen mást mutat. Színházak, nagy éttermek, London legfényesebb és legdrágább üzletei. Ez Londonnak az a része, amelyiknek talán legkevésbbé van angol karaktere és amely nagy részben az idegenekből él. A környező utczák kirakatai, amelyek összevéve felérnek egy-egy nagyobbarányú kiállítással, tartalmazzák azt, amire az elegáns Londonnak szüksége lehet. Ezekben az utczákban csatangolva, sokat lehet tanulni abból, hogy mi az angol ízlés és hogy mi az, amit az angol szépnek és művészinek tart.

Mindez azonban csak külsőség és csak következtetést enged arra a belső valamire, ami Londont tulajdonképen teszi. A városnak különböző helyein van például számos óriási nagy

parkja, amelyeket nagyrészt meghagytak eredeti állapotukban és nem csúfították el őket a szabályozásnak és a fák megregulázásának szörnyűségeivel. Ezeknek a parkoknak pedig mindig van közönségük, különösen azonban gyermekek. Szinte elárulja azt; hogy az angolok szeretik a természetet és meg tudják becsülni azt a szépséget is, ami nem az emberi kéz alkotta művekben jelentkezik.

Kávéház Londonban, abban a kontinentális értelemben, ahogy azt mi ismerjük, egyáltalán nincs, sőt még vendéglő is aüg van, amelynek nyitott ablaka volna az utczára. Kifelé a lakó negyedekben meglepő, hogy mennyi a családi ház és miiyen kevés a bérkaszárnya. Az angol természet hozza magával, hogy ők nem szeretnek ügy az utczán és a kirakatban élni, mint mi tesszük, hanem inkább visszavonulnak a családjuk, az állandó otthon körébe. Sok lélektani igazság van abban, hogy éppen Angolországban kellett megszületni a „My house, my castle" az — én otthonom, az én váram — jelszavának. A klubokba, amelyek Londonban a társadalmi érintkezésnek legfontosabb tényezői, az idegent egyszeri látogatásra nagyon szívesen befogadják, de viszont az igazán angol zártkörű klubok rendkívül nehezen vesznek fel idegeneket körükbe, Angol családokhoz pedig idegeneknek, akik csak rövidebb időt töltenek Londonban, bejutni úgyszólván teljesen lehetetlen.

Ha ezt a mindenfelé jelentkező erős ragasz-

kodást az otthon és a családi élet iránt, egybevetjük azzal, amit már fentebb említettem, hogy London tulajdonképen számos különböző városnak heterogén összetömörülése, akkor gyorsan kialakul előttünk, hogy Londonnak tulajdonképen rengeteg nagysága mellett nem lehet igazán világvárosi jellege. Az az élet, amelyet más nagyvárosokban valósággal az idegenek számára teremtettek, Londonban hiányzik, igazi éjjeli élet pedig Londonban egyáltalán nincs A Piccadilly körüli utczákban, ahol színházak, elegáns vendéglők, teaházak vannak, esténként van ugyan pezsgő, lüktető élet és élénkség és az egyes restaurantok tömve vannak, meglepően csekély azonban ezekben a lokalitásokban a többiekhez viszonyítva, az igazi angoloknak a száma és ennek az esti életnek is aránylag hamar vége van. Tizenkét óra után hirtelenül ritkulni kezd a forgalom az utczákon, a vendéglőkben fél egykor mindenütt lesrőfolják a lámpáknak az egyik felét, egy órakor pedig teljes sötétségbe borúi minden. Azokba a lokalitásokba pedig, amelyekben a könnyebb fajsúlyú nők publikuma szokott megfordulni, egy órakor bevonul a rendőrség és békésen kitolja a publikumot az utczára. A földalatti vasutak forgalma, amelyek tulajdonképen a kapcsot alkotják London belső részei és a külvárosok között és amelyek a közlekedés legnagyobb részét lebonyolítják, egy órakor teljesen fceszûnik. Éjjel egy órától reggelig, mikor az élet megint megkezdődik, a klubokat leszámítva,

amelyeknek nincsen zárórájuk, London a világnak legnagyobb vidéki városa.

Az a visszavonultság, amelyben az angol családoknak a legnagyobb része él és az a nemtörődömség, amelylyel az angolok legnagyobb része minden olyan dolog iránt viseltetik, amely őket közvetlenül nem érdekli, teszi azt is, hogy Londont tulajdonképen maguk az angolok sem ismerik. Hogy a hétezer mérföld hosszúságú londoni utczahálózatot a városnak egy polgára sem járta be, sőt hogy az összes utczákat még Conan Doylenak nálunk is jól ismert detektív királya, Sherlock Holmes sem ismeri, az természetes; a legtöbb londoni azonban még nagy vonásokban sem tudja, hogy mi van a tulajdon városában. A nagy távolságok teszik, hogy ezrek és ezrek vannak, akik napról-napra megteszik a lakásuktól a Citybe, az irodáig vezető utat, de sem azt nem tudják, hogy mi van ezen az úton kívül, sem azt nem tudják, hogy mi az, amit napról napra ezen az úton látnak. Még mindig élénken emlékezem, mikor dinner után egy este készültem befelé a városba, az egyik úr, akivel a boarding houseban együtt laktam, ajánlkozott hogy elkísér. Szokás szerint felültünk az omnibusz tetejére. Útközben beszélgettünk mindenfé léről és az én londoni barátom, aki nyolcz év óta Londont nem is hagyta el, csodálkozott, hogy én mennyivel jobban ismerem nála az ő tulajdon városát. Egyszerre azonban az én csodálkozásom hágott tetőpontra, amikor a South

Kensington múzeum előtt, amely Londonnak egyik legpáratlanabb látványossága, megkérdezte tőlem, hogy tulajdonképen mi van ebben az épületben. Hát az nálunk is meg szokott esni, hogy az igazi budapesti a budapesti múzeumokat még nem látta, annyit azonban legalább is tud róluk, hogy mi van bennük. Csak úgy jellemzés kedvéért kívánom még megemlíteni, hogy az illető úr egy biztosító társaságnak az igazgatója volt. Egyhangúnak London természetesen semmiképen sem nevezhető. Az óriási terület, a nagy változatosság mindig elég újat nyújt annak, aki látni akar. Mégis van Londonban bizonyos egyhangúság az időben és térben is. Az időbeli egyhangúság vasárnap, mikor minden élet megszűnik, mikor minden be van zárva, mikor a vendéglőket is épen csak a déli és esti étkezés idejére nyitják ki és mikor még a forgalmat is redukálják. Kontinentális embernek ilyenkor London természetesen nem nyújt sok szórakozást A térbeli egyhangúság egyes szegényebb lakónegyedekben és a kimondott munkásnegyedekben van meg. Végtelennek látszó utczák, amelyekben a házak úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. A rendes ezeknél az utczáknál az, hogy egy-egy vállalkozó felépít egy egész utczát ugyanazon sablon szerint véges-végig. Ezek az utczák igazán rettenetesek. Semmi változatosság, a házakat csak a számokról lehet megkülönböztetni. Mind egyformán szegényesen, olcsó anyagból épültek. Ezekről az utczákról

mondja az ideális szoczializmusnak egyik angolországi képviselője, a kalandos regényeiről nálunk is jól ismert Wells, hogy oly rettenetes hatással vannak a kedélyre, hogy közreműködnek egy alsóbbrendű, dolgozó, de az élet igazi szépségeit megismerni nem tudó osztálynak a kifejlesztésében.

Ha már most mindezek után azt kérdezné valaki tőlem, hogy mi tulajdonképen az igazán szép Londonban, akkor azt felelném rá, hogy az, ami — nincs Londonban. Ez a valami a Temze London fölött. A Temze, amelyen Londonig a tengeri hajók feljöhetnek, a város fölött hirtelen összeszűkül. Gyönyörű csalitok, pagonyok között kanyarog alig száz méter szélességben. Köröskörül a halmokon mindenütt villák, nyári lakok, kastélyok, apró kis városkák, — egyszerre mintha távol, messze volnánk a nagy, zajos metropolistól. Itt-ott a természet csodálatosképen megmaradt a maga őseredetiségében; egy-egy sziget valóságos kis őserdő, amelyen egybefonódnak a fák ágai és magasra nő fel a fű és a vadvirág.

Londonban és Angliában június végén járnak a legszebb májusi idők. Az angol ködöt áttöri a nap és megaranyoz mindent, a szürke, komor házakat, a pázsitokat és csillogva ragyogtatja meg a Temze vizét, ilyenkor mindenki elhagyja Londont és siet a szabadba. Ez a *spring emigration,* a tavaszi kivándorlás, mint az angolok nevezik. Vasárnaponként, mikor London teljes szürkeségbe merül, vonaton, hajón ezer meg ezer ember siet ki Londonból a zöldbe, a szabad ég alá. A kirán-

dulók zöme a Temze zöldjét keresi fel London fölött. Hogy mi van ott egy-egy szebb délután, azt elképzelni nagyon nehezen lehet.

A folyón csodálatosan élénk az élet. Ezer meg ezer csónak, vitorlás, canoe, skiff mindenfelé. Amint a hajó lassan halad föl Richmond felé, szinte utat vág magának a csónakok között. Két oldalt vizi-nyaralók; igazi angol speczialítás. Egy-egy nagy bárkára házat építenek és egész családok nyárra kiköltöznek a;Temzére. Ezek a lehorgonyzott nyaralók százával sorakoznak egymásután a Temzén. Mindenütt virággal vannak borítva, fent, oldalt, egészen a víz színéig, A parton a házak szintén zöld futó növényekkel vannak befuttatva és a kertek szintén virágdíszben pompáznak. A folyó keskeny és ahol két oldalt ilyen virággal befuttatott úszóházak foglalják el a partot, igazán azt a benyomást keltik, mintha virágoznék a Temze.

A csónakok ide-oda kanyarognak a hajó körül és aki ismeretlen az angol viszonyokkal, csodálkozva látja, hogy mennyi fiatal pár van bennük. Ez is angol szokás. Az ifjú gentleman meghív egy ifjú hölgyet délutáni csónakkirádulásra és senki sem ütközik meg rajta. Kimennek aTemzére, letelepszerrak valamelyik „lakatlan” szigeten, teát főznek és este mennek haza. A mi ostoba társadalmi konvencziónkkal szemben ez az angol nevelés igazi szabadsága és amit a Temzén látunk ilyen ragyogó, szép délutánokon, az az igazi angol élet. Ha egyéb érdemük nem volna is az

angoloknak, el kell ismerni róluk, hogy tudják élvezni az életet és tudják élvezni a szabadságot, a levegőt Ez a titka az igazi angol egészségnek is.

Ezek a Temzén töltött ragyogó szép nyári délutánok Londonnak a legkedvesebb emlékei. Mintha a ragyogás utólag az emlékezetben bearanyozná még a londoni ködös napokat és a City utczáit is, amelyekben az ember szinte elveszettnek érzi magát.

Végül mi marad meg tulajdonképen az egész Londonnak az emlékezetéből? Szakadozott, röpke képek, tűnő benyomások, amelyek majd feltünedeznek, majd szeríefoszianak előttünk. Szinte illúziónak tűnik fel minden, amit láttunk és ezeknek az illúzióknak a ködében egy szép, kedves emlékért még talán kellemesnek tudjuk találni azt is, ami első pillanatban különösnek, idegenszerűnek, sőt egyáltalán nem rokonszenvesnek tűnt fel előttünk. Az illúziókkal épen űgy van az ember, mint a boldogsággal. Mindig keresi és sohasem találja meg. Szép az, ami elmúlt és aminek az emlékei élnek bennünk és éltet a remény, hogy azt még egyszer viszontlátjuk, újra megtaláljuk. A jelenben soha sincs meg. De ezek az elmúlt dolgok, amiknek csak az illúziói maradtak meg bennünk és az illúziók, amelyek még előttünk lebegnek, ezek azok, amik az életet igazán széppé, becsessé teszik.

AZ ÚJ ANGOL HADSEREG

Anglia talán a világnak legkevésbbé katonai állama, de egyúttal az az ország, amelynek legtöbb háborúja van. A mérhetetlenül nagy brit birodalom valamelyik részében majd mindig folyik a háború és az angol hadseregnek állandóan készen kell lenni rá, hogy elszállítják valamelyik messze fekvő kolóniába, ahol a fegyveres ellen ségen kívül harczolni kell az időjárás viszontag ságaival, az idegen klímával és az elemekkel is.

Az angol hadsereget azonban ideát a kontinensen nagyon kevéssé ismerik. Nem csoda, hiszen az európai szárazföldön a napóleoni háborúk óta, a krimi hadjáratot leszámítva, angol katonaság nem fordult meg. Azt tudják róla, hogy zsoldos csapatokból áll, tudják, hogy egyes angol csapatok vitézül verekedtek Szudánban, Indiánban, sőt a búr háborúban is, — ennyi az egész. Belső bepillantása az angol katonai éleibe egyrészt a távolságnál, másrészt a hagyományos angol elzárkózottságnál fogva nagyon kevés embernek van és az angol hadsereget igazán nagyon kevesen ismerik. Amennyire ismeri mindenki az angol flottát és amennyire tisztában vannak az emberek még az egyes angol csata-

hajók nevével is, oly kevés sejtelmük van az angol szárazföldi hadseregről.

Pedig épen most az angol hadsereg megérdemelné, hogy némileg foglalkozzanak vele, mert a közelmúltban olyan átalakuláson ment át, amely az egész katonai szervezetet új alapokra fektette. A reform óta, amelyet 1908. nyarán léptettek életbe, az angol hadsereg két nagy csoportba tömörül, az egyik a régi zsoldos hadsereg, amelyet bármikor, bármely háborúban fel lehet használni a másik az önkéntes jelentkezőkből álló területi hadsereg, amely csak az anyaország védelmére szolgál. Természetesen önszántukból a területi hadsereg tagjai jelentkezhetnek tengerentúli háborúba is.

A területi hadsereg felállítása, amely a régi önkéntes jelentkezők intézményét van hivatva pótolni, tulajdoképen annak az ideges nyugtalanságnak köszönheti a megszületését, amely Angolországban a német tengeri hatalom növekedése következtében keletkezett. A német flotta erősödése, a kereskedelmi tengerészet páratlan növekedése, felébresztette az aggodalmat Angliában, hogy egy esetleges német-angol háborúban a németek meglepetésszerűig néhány hadtestet vethetnek át az angol partokra és Angliának nem lesz hadereje, amelyet ezekkel szembe állíthat. Szükséges volt tehát a katonai szervezetet széle sebb alapokra fektetni és ezzel egyidejűleg a szárazföldi hadsereg intézményét egészen megreformálni.

Az 1905. évi reform óta az angol hadseregnek élén, elég sajátságosan, egy czivilekből és katonákból álló vegyes bizottság, az ügynevezett Defence Committee áll, amelynek tagjai a miniszterelnök, a hadügyi államtitkár, az admiralitás első lordja, a külügyi és indiai államtitkár, a kincstár kanczellárja, a vezérkari főnök és az első aktiv admirális. A hadsereg hét hadtestbe van beosztva, amelyeknek egyes csapatai az állandó hadseregből és a kiképzett, de tényleg csak a háború esetén felállítandó területi hadseregből vannak véve.

A rendes hadseregnek, amely az angol szárazföldi haderőnek tulajdonképen a zömét alkotja, a fele állandóan kint van a kolóniákban, különösen Indiában. Az anyaországban állomásozó rendes hadsereg békelétszáma 126.000, a kolóniákban elhelyezett csapatoknak létszáma pedig 125.000 ember. Ezenkívül Indiának van még angol tisztek vezetése alatt egy benszülöttekből álló 147.000 főből álló külön hadserege. A területi hadseregnek, amely csak az anyaországnak a háború esetén való védelmére szolgál, a létszáma a reform teljes végrehajtása után a háromszázezer embert fogja meghaladni.

A gyors mozgósítás szükségessége és a nagy távolságok folytán az angol hadsereg egyes csapatainak a békelétszáma sokkal nagyobb, mint a kontinentális hadseregeké. A gyalogsági zászlóaljak létszáma béke idejében Angliában 841, a kolóniákban 858, Indiában pedig 1042 ember.

így az angol hadsereg, ha csak a rendes csapatokat számítjuk is, elég tekintélyes erőt képvisel, a területi hadsereggel együtt pedig, ha nem áll is a kontinentális hadseregekkel arányban, de az angol viszonyokhoz képest legalább egyidőre elegendő.

Az 1908. nyarán, mikor a nagy feszültség Németország és Anglia között még nem oszlott el, és mikor az egész angol közvélemény idegesen fogadott minden hírt, amely Németország felől jött, az időpont a területi hadsereg felállítására nagyon jól volt megválasztva. Minthogy a kiképzés aránylag nagyon rövid ideig, alig két hónapig tart és senkit polgári foglalkozásában nem gátol, tömegesen jelentkeztek az önkéntesek és a háromszázezer embert meghaladó létszám a papíron hamarosan be volt töltve. Minthogy a jelentkezők túlnyomó része az intelligens osztályhoz tartozik, azt hiszik, hogy a rövid kiképzés és az évenként tartandó gyakorlatok elegendők lesznek, hogy az új hadsereg teljes harczkészségét biztosítsák.

Csakugyan azóta az új területi hadsereg a rendes hadsereggel együtt már két ízben vett részt az őszi nagy hadgyakorlatokon, amelyeket a Salisbury Plainen tartottak és azzal minden tekintetben egyenrangúnak bizonyult Különösen a tüzérek és utászok, valamint az egyéb technikai csapatok váltak be kiválóan.

Maga az angol hadsereg, az állandó és területi hadsereg egyaránt, — kissé merésznek tűnik fel ez az állítás, — sokkal harczszerűbben

van kiképezve, mint bármelyik kontinentális állam fegyveres ereje. Az angolok nagyon jól tudták értékesíteni azokat a gazdag, de szomorú tapasztalatokat, amelyeket a búr háborúban szereztek. A parádé uniformis még ma is lehetetlenül tarka, a dzsidások kék spenczere, a gárda rikító vörös zubbonya és medvebőr süvege, a skótok koczkás szoknyája, nem egyezik meg a mi katonai fogalmainkkal, — a gyakorlati és tábori egyenruha azonban a lehető legpraktikusbb. Mind egyformán barnásszürke, rangjelzés a vállon, illetve a karon és a tisztet és közlegényt kissé nagyobb távolságból már alig lehet egymástól megkülönböztetni. A katonaság, különösen a területi hadsereg kiképzésénél, amely nagyon rövid ideig tart, kizárólag a harczászati szempontok dominálnak. Annak idején az illetékes hatóságok engedélyével alkalmam volt megtekinteni az aldershoti katonai telepeket és végignéztem egy nagyobb kombinált gyakorlatot. A 21-es dzsidásoknak voltam vendégük és tisztjeik számos érdekes dologra hívták fel figyelmemet, ami kontinentális, békeidőben szerzett tapasztalatoktól lényegesen eltér. Nálunk az vélemény uralkodik, hogy az ütközet 4-500 méteres távolságról eldől, az ő tapasztalataik szerint a két ellenség lőfegyverrel kétszáz méter távolságra is megközelítheti egymást. Az angolok a lovasság szerepét még ma is többre becsülik, mint mi és azt mondják, hogy azt nemcsak földerítésnél, hanem ütközetekben is igen jól lehet használni.

És nem tagadhatom, hogy a tisztek, akikkel Aldershotot megnéztem, bizonyos szakavatottsággal beszélhettek ezekről a kérdésekről. Aldershot maga külön hadtest és az aldershoti dandárokba tartozó ezredek egymást felváltva rövid időközökben mind megpróbálják a kolóniális szolgálatot. Az ezred, amelynek én vendége voltam, három éve jött haza Indiából és még a legfiatalabb tisztje is részt vett két-három komolyabb természetű verekedésben. A tiszti étterem egyik falát egy nagy kép foglalja el, a *Kartami lovasroham.* A képet az angol király ajándékozta az ezrednek. A szudáni háború egyik epizódja, mikor a 21-es dzsidások keresztül vágták magukat a mahdi hadseregén. Mikor a képet megnéztem, az egyik őrnagy tipikus angol nyugodtsággal jegyezte meg, hogy még tizenegy olyan tisztje van az ezrednek, aki ebben a kis mulatságban részt vett. Nálunk aligha van csapat, amely ilyen *gazdag* tapasztalatokra tekinthet vissza.

Ennek a tisztikarnak a vezetése alatt történik az új hadseregnek a kiképzése. Már magában ez a körülmény, de különösen a területi hadsereg összeállítása hozza magával, hogy a kiképzés a miénktől lényegesen eltérő. A csapattesteket a polgári hatóság állítja össze és csak a kiképzés a katonai hatóság feladata. így történhetett, hogy számos esetben egymástól teljesen eltérő ezredek képződtek, az egyikben az iskolát, egyetemet végzett fiatalság, a másikban pedig a középosztály más eleme dominál. És aki az angol

testületi szellemet ismeri, cseppet sem csodálkozhatik rajta, hogy vannak sokan, akik nem fogadják el egy idegen csapathoz való tiszti kinevezésüket csak azért, hogy a régi ezredüknél közlegények maradhassanak. Az érintkezés, különösen a területi hadseregnél, a tisztek és legénység között teljesen fesztelen, szabad és annak a fegyelemnek, amely a német és osztrák-magyar hadseregben uralkodik, nyoma sincs.

A rendes, zsoldos hadseregnél egy másik szempont játszik döntő szerepet. Katonai szolgálatra senki sincs kötelezve és a katonasággal szemben az állam valósággal mint munkaadó szerepel. Hogy a katonai életet megkedveltesse, az állam az elég jelentékeny zsoldon kívül mindenféle kedvezményeket biztosít a legénységnek is. Egész Aldershot, amely Anglia, nak legnagyobb katonai telepe, tele van mintaszerűen berendezett katonai olvasótermekkel, játékszobákkal, sportberendezésekkel, amelyek a legénységnek rendelkezésére állanak. Ez azonban van talán másutt is, sőt nálunk is kezdenek ilyen intézményeket létesíteni. Mindenesetre furcsának találnák azonban nálunk, ha a legénység asztalát, amelyen a menázsit szolgálják föl, virágdísszel látnák el.

A tiszti étkezők és kaszinók szintén nagyon sok tekintetben elütnek a mieinktől. Eltekintve attól, hogy mind nagyon kényelmesen van berendezve, van közöttük akárhány, amelyik egy-egy kisebb múzeummal ér föl. Indiai és afrikai fegy-

verek, vadászati trófeák és egyéb exotikumok az angol tiszti étkezőkben egyáltalán nem ritkák. Minthogy ezek az étkezők a csapatokkal együtt vándorolnak a kolóniákba is, igyekeznek őket olyan kényelmesekké tenni, hogy a klubot minden tekintetben pótolhassák. Igaz, hogy az angol tiszteknek több alkalmuk van a ritkaságok gyűjtésére, mint a mieinknek.

Még egyet el kell mondanom az angol tisztikar dicséretére, hogy általában intelligensebbek és sokkal jobban ismerik a külföldet, mint az angol középosztály. Az angol polgári elem ismeri a gyapjút, a küllővasat, a kocsi kenőcsöt, vagy azt, ami épen a saját szakmájához tartozik és a világot aszerint osztályozza, hogy az egyes országok jó vagy rossz piacz-e az illető czikk számára. Az angol katonák, talán mert sohasem biztosak, hogy hova kerülnek, foglalkoznak minden ország dolgaival és rendesen elég jól vannak informálva. Az egyik aldershoti tiszt például, akivel hosszabb ideig voltam együtt, állandóan a Hungarian Armyról, a magyar hadseregről beszélt velem és mindenkinek úgy mutatott be, hogy a Hungaryan Army hadnagya vagyok. Nevetve figyelmeztettem, hogy én a közös hadsereghez tartozom, amely osztrák és magyar. A tiszt szintén elnevette magát:

— Tudom, tudom, de azt hiszem, hogy ez a megszólítás önöknek jobban esik.

Külföldön, ahol mi magyarok gyakran a legvaskosabb tudatlansággal, ha ugyan nem rossz-

akarattal találkozunk, ez a finom megkülönböztetés tényleg kellemesen hat.

Angol tisztekről beszélve, érdemes még egy dolgot megemlíteni: náluk az egyenruha viselése a legritkább dolgok közé tartozik. Szolgálaton kívül az angol tiszt csaknem kizárólag czivilben jár; katonai hivatása csak a kaszárnya ajtajában kezdődik. A fölfogást illusztrálja, hogy nem egy ezred tiszti étkezőjében a királynak polgári ruhás képe van kifüggesztve. Aldershot, a nagy katonai telep, amely maga egy egész hadtestnek felel meg, harminczezer emberével természetesen kivétel. Oít az egyenruha az állandó. Kötelező, — legalább a szokás kötelezővé tette, — az egyenruha még az ezredek tiszti étkezőjében, ahol a király egészségére emelnek poharat. A szertartás, — mert annak lehet nevezni — tipikusan angol. A diner végeztével feláll a legidősebb tiszt, utána némán felállanak a többiek. Az egész tószt két szóból áll:

— The King ... A király.

Se több, se kevesebb. Az angol lojalitásnak ez tökéletesen elegendő. Utána nincs hurráh, az ezredzenekar nem húz tust, a király nevét csak magában szabad említeni. Talán furcsának tűnik fel ez nekünk, de ebben az egyszerű, majdnem néma megemlékezésben benne van az angol népállam felfogása, amely a király személyében csúcsosodik ki.

Az ő személye úgyszólván az egyetlen látható kapocs, amely Angliát a tengeren túl fekvő

szabad és hatalmas kolóniáival összefűzi és a hagyomány erejénél fogva ő a *hadseregtulajdonosa.* És akár békében, akár háborúban, a brit birodalom akármelyik részében együtt vannak brit Ő Felsége valamelyik ezredének a tisztjei, nem maradhat el ez a két szóból álló megemlékezés: — The King ... A király.

A ZÖLD SZIGET

A zöld sziget. így nevezik az írek a maguk országát, Európának legmesszebb nyugaton fekvő földterületét, melyet minden oldalról az Atlanti óczeán hullámai nyaldosnak körül. Pázsitja gyönyörű üde zöld, de fölötte még a legszebb napokon is párázatos, szürkés a levegő. Néma melankólia, temetési hangulat borong ott a lelkeken. Ott haldoklik az ősrégi kelta kultúra és kelta czivilizáczió, amely valaha kiterjedt egész Európára s amelynek ma már csak roncsai vannak meg Írországban, Bretagneban és Skótország északi szirtfokain.

Írország nekünk magyaroknak teljesen terra incognita. Stanley és Slatin basa leírásaiból jobban ismerjük Belső-Afrikát, Sven Hedin könyveiből Tibetet, mint Erin *szigetét.* A magyar globetrotter bolyongásaiban legfeljebb Londonig jut el. London egyértelmű Angol országgal és Angolországon túl már nincsen semmi. Alig valami, majdnem a semmivel egyenlő értékű az, amit Írországról és az írek nemzeti törekvéseiről tudunk.

Pedig talán közvetlen szomszédainkat leszámítva, Írország az a föld Európában, ahol leg-

jobban ismernek bennünket. A hasonló sors, a hasonló nemzeti törekvések hozták magukkal, hogy ők érdeklődnek irántunk, foglalkoznak a mi nemzeti intézményeinkkel és többet tudnak rólunk, mint mi 6 róluk.

Száz év előtt Írországnak nyolcz millió lakosa volt, volt virágzó mezőgazdasága és volt ipara. Ma lakosainak száma öt millió, mezőgazdasága tönkrement, a szántóföldeket egymásután vadászterületekké alakítják át az angol arisztokrata földbirtokosok, az ír bérlő és zsellér pedig kivándorol és az óczeánon túl, Amerikában keres magának új hazát. Az ír ipar is a múlt század folyamán jóformán tönkrement, tönkretette az angol gyáripar és ma jóformán csak egyes speczíális háziipari ágak maradtak meg. És ha ireket kérdezünk meg a pusztulás okairól, csak egy válaszuk van: az angol uralom.

Anglia, amely az angol korona alá tartozó összes területeket fogalom gyanánt egyesíti magában, távolról sem olyan abszolút egységes és kompakt, mint mi innen távolról látjuk. Az írek, akik büszkék a maguk kelta nemzetiségére, különállók és szabadok akarnak lenni, akiket nem köt Angliához semmi, csak a közös uralkodó személye. Nekik is megvan a maguk Pragmatica sanctiója, az 1783. évi Renunciation Act, amelyben III. György angol király kijelenti, hogy Írországot a jövőben csak írek által, az ír parlament útján, idegenek közbejötte nélkül fogja kormányozni.

Ez a törvény azonban a gyakorlatban soha életbe nem lépett. Állandóan angol alkirály székel Dublinban, az írek angol lobogó alatt harczolták végig a napóleoni háborúkat, a krími háborút és ír ezredek is vettek részt Délafrikában, a burok ellen vívott küzdelemben. És míg Anglia egy évszázad alatt megalapította világraszóló hatalmát, Írország a tönkremenés szélére jutott. Az íreknek jó ideig még módjukban sem volt, hogy panaszaikat és sérelmeiket előadják, mert a protestáns angol parlament a katholikus íreket nem fogadta be tagjai közé. Mikor pedig az írek hosszas küzdelmek után keresztülvitték, hogy helyet foglalhassanak az angol parlamentben, akkor látták, hogy nem érhetnek el vele semmit, mert a túlnyomó angol többség állandóan majorizálja őket és panaszaikat, óhajaikat nem veszi tekintetbe.

Idehaza az öregebbek közül sokan bizonynyal emlékeznek még O'Connel nevére. Sokáig ő volt a külön ír politikai párt vezére az angol parlamentben. Mikor belátta a politikai harcz eredménytelenségét, kiadta a merész jelszót, hogy az írek a törvénytelen angol kormány megkérdezése nélkül válasszanak nemzeti parlamentet, az. üljön össze Dublinban és hozzon Írország számára törvényeket Maguk az angolok elismerik, hogy 1798 óta Angliában akkora izgatottságra nem volt eset, mint mikor ennek a forradalmi jellegű felszóllításnak a híre Londonba megérkezett. Az angol hatalomnak sikerült ugyan a

veszedelmesnek ígérkező mozgalmat elfojtani, de viszont Gladstone, az akkor uralmon levő liberális pártnak a miniszterelnöke, az írek megnyugtatására kénytelen volt benyújtani a híres home-rule javaslatot, amely Írországnak angol ellenőrzés alatt önkormányzatot ad.

Írország egyelőre lecsendesedett, a home-rule javaslatból azonban, noha ismét hosszú évek teltek el, nem lett semmi. Ekkor, a kilenczvenes évek elején, kezdődött Írországban egy új politikai mozgalom, amely azóta állandóan erősödik és az eddigitől egészen eltérően folytatja harczát az angol uralom ellen. Az új politikai párt, amelynek kereteiben az egész ifjú Írország találkozik, *Sinn-Féin* pártnak nevezi magát. Még kelta nevet is választott magának, hogy törekvéseit ezzel is dokumentálja. Sinn-Féin, önbizalom, — az önbizalom pártja.

Ez a párt túlmegy a home-ruleban megígért autonómián és az 1783. évi törvény alapján csak a korona közösségét ismeri el Angliával. Szemben az ír parlamenti párttal, amely elmegy az *angol király* által megnyitott londoni parlamentbe, azt hirdeti, hogy az angol parlament törvénytelen és abban íreknek helyet foglalni nem szabad. És érdekes, itt ránk hivatkoznak, hogy mi magyarok sem mentünk be az önkényi uralom idején a Verstaerkter Reichsrathba. Agitálnak, hogy az írek ne menjenek el angol katonának, ne fizessenek adót angol hatóságnak, ne menjenek az angol bíróságok elé, hanem vessék

alá magukat az ír békebíróságok ítéletének, szóval bojkottálják Írország területén az angol államhatalmat.

Természetszerűleg egy ilyen széleskörű politikai akczió megfelelő szervezést is kíván. Ez a szervezete a Sinn-Féin-pártnak már megvan és állandóan terjeszkedik. Élén áll a dublini ír nemzeti tanács, amely önkéntes adományokból, önkéntes adóztatásból meglehetősen nagy jövedelmek felett rendelkezik. A vidék nagyobb központjaiban helyi bizottságok vannak, amelyre a tulajdonképeni propaganda munkája hárul. Ezek a helyi bizottságok állandó összeköttetésben vannak a nemzeti tanácscsal, amely az összes ügyeket vezeti és a mozgalmat irányítja. A helyi bizottságokat szabadon választják az egyes községek, azzal az egyetlen megkötéssel, hogy az angol koronának sem fizetett embere, sem nyugdíjasa nem választható. És becsületére legyen mondva az angol kormánynak, oly ideális igazsággal, mondhatni önmegtagadással kezeli az egyesülési jogot, hogy ezen politikai szervezkedés ellen, amely voltaképen ellene tör, még egy lépésre sem ragadtatta magát.

Könnyen érthető, hogy ennél az új ír politikai mozgalomnál Magyarország múltja szinte akaratlanul például kínálkozik az írek számára. És hogy az írek miként gondolkoznak rólunk, azt talán legjobban illusztrálja az a levél, melyet egy ír ismerősöm, E. Sheehan, a nemzeti tanács tagja és a corki helyi bizottság elnöke intézett hozzám:

„Közlöm, hogy a végrehajtó bizottság tagjává választottak. Tíz éve csaknem reménytelenül kezdtük meg propagandánkat és sokan reményt vesztve hagyták ott pártunkat. Mint tudja, én ügyvéd vagyok, de inkább mint tanár működöm, mert az új generáczió nevelésében látom a jövő legbiztosabb zálogát. Elnöke vagyok a helyi bizottságnak Corkban, amely a tartomány legnagyobb városa. A közönség intellektuális része már csaknem kizárólag velünk van. Nem szükséges mondanom, nehéz munkánk volt, míg ide eljutottunk, hisz tudhatja a saját országa történetéből. És sajnos, a mi embereink nagy része jobban ismeri Deák és Széchenyi nevét, mint a tulajdon politikusainkat és államférfiainkat. A „Sinn-Féin" (ez a párt hivatalos lapjának neve is) szerkesztője kiváló ismerője az önök történelmének és ő írta a legtöbb röpiratunkat is.

Heidelbergben néhány évvel ezelőtt — gondolom 1904 ben történt — találkoztam egy osztrák diákkal. Mikor érdeklődött a mi viszonyaink iránt, adtam neki egy „példányt a „Hungary and Ireland" czímű röpiratból. Gondolom, nem nagy örömet szereztem neki!"

Mintha ismerős volna ez a hang valahonnét. Mintha valaha idehaza is írtak volna ilyen lemondva reménykedő hangon a magyar nemzeti törekvésekről.

Ír ismerőseim szívességéből meglehetős nagy gyűjteményt szereztem az ír nemzeti párt által kiadott röpiratokból. Közöttük van a Sheehan

által említett „Hungary and Ireland” czímű füzet is. Ez a száz oldalas röpirat még 1904. elején jelent meg és párhuzamot vonva, Magyarország és Írország történetét adja elő. Kevés külföldi munkában láttam még államjogi helyzetünket oly lelkiismeretes pontossággal előadva és általában rittkán láttam közjogi küzdelmeinknek oly találó ismertetését, mint ebben a füzetben. A füzet annak idején húszezer példányban jelent meg és azóta már második kiadása is kikerült a sajtó alól.

Egy másik érdekes röpirat a „Keresztpamphlet”. Ez a röpirat czímét a czírnlap rajzáról kapta. Az első oldalon van Írország térképe, rajta északról-délnek és nyugatról-keletnek egy nagy, széles kereszt. A szöveg megmagyarázza, hogy ekkora keresztet lehetne egész Írországon át lefektetni abból az aranyból, amit az angolok elraboltak. Más röpiratok azt hirdetik, hogy Íreknek az angol zsoldos hadseregbe belépni nem szabad. Ennek a propagandának hatása már kezd is jelentkezni, mert az írek arányszáma, akik azelőtt az angol hadseregnek igen jelentékeny részét tették, ujabban évről-évre csökken. A nemzeti tanács ezenkívül az agitácziónak számos más fegyverével is dolgozik. ír nemzeti védjegyet állapított meg, amelyet ír gyártmányokra alkalmaznak, hogy eredetük felismerhető legyen, külföldön megtelepedett írekből valóságos ír konzuli szervezetet készül létesíteni, hogy az angol konzulokat, akik nem nagyon veszik tekintetbe

Írország külön érdekeit, megkerülhesse. Propagandájába belevonta az amerikai íreket is, akik hazájuktól elszakadtak, de megmaradtak íreknek. Az Egyesült-Államokban milliókra rúg az írek száma, sokan közülök milliók és milliók felett rendelkeznek. Az amerikai íreknek ez a prosperálása és érvényesülése a politikai, társadalmi és gazdasági élet minden terén mindenesetre a faji életképességet bizonyítja. Ha ezek tőkéjüknek csak egy részét is Írországban befektetik, meg van állítva a kivándorlás vészes folyamata és talán új fejlődés indulhat meg a zöld szigeten, amelynek népe most oly nehéz viszonyok között sínylődik. A helyi bizottságok kebelében békebíróságokat állítottak fel, amelyek az angol bíróságok kizárásával döntenek az eléjük vitt peres ügyekben. És egyre többek vannak, akik ügyeiket ezen bíróságok elé viszik, amelyek Ítéletének nincs más szankcziója, mint a pereskedő felek szabad akarata. A jelszó végeredményben az egész vonalon: Írország az ireké.

De vannak-e még egyáltalán írek? Hisz majdnem az egész zöld sziget lakossága már angolul beszél. A nyelv csakugyan nagyrészt már veszendőbe ment és inkább csak kint él a vidéken, a Shannon mentén és a csillogó kilarneyi tavak vidékén, ahol elmúlt évezredeknek ködös hagyományai rezegnek a levegőben. A faj azonban, a tiszta, hamisítatlan, ősi kelta faj még megvan. A temperamentumos, élénk ír erősen eltér angol

szomszédjától és aki látta a csillogó szemű, fekete hajú ír lányokat, nem tévesztheti őket össze a szőke angol misszekkel. A törekvés pedig, hogy az ír nyelvet föltámasszák, megvan. A Sinn-Féin párt legtöbb röpiratát két nyelven, keltául és angolul adja ki. Vannak lapok, amelyek kizárólag kelta nyelven jelennek meg és az utolsó évek folyamán egymásután jelentek meg kelta könyvek is.

„Tudjuk — mondja az ír nemzeti tanács egyik röpirata, — hogy a mi helyzetünk nehezebb, mint a magyaroké, mert nekünk nemzeti nyelvünk állítólag már nincs és mert képviselőink bent ülnek az angol parlamentben. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a magyar nép történelmében is volt egy időpont, mikor a magyar nyelv kihalásától kellett tartani, ami pedig az angol parlamentben való részvételt illeti, az az ír nép többségének akarata ellenére történik és az angol kormány sorra meg nem tartott Ígéreteivel eljátszotta jogát, hogy az ír nemzet vele tárgyaljon”.

Ez a nemzeti küzdelem, amely tőlünk távol, Európa nyugatán folyik, nekünk magyaroknak, akik hasonló küzdelmeken mentünk át, mindenesetre rokonszenves lehet. Más nagy kérdés, amely a világtörténelem filozófiájába vág bele, hogy kicsiny népeknek van-e hivatásuk a nagy nemzetek létért való küzdelmének közepette és hogy elhalt fajok utolsó maradványainak van-e joguk az élethez, vagy követni kell-e őseiket a

népek, nemzetek nagy temetőjébe, ahonnét nincs feltámadás? Lehet-e még új élet Erin zöld szigetén, vagy elpusztul-e kelta világnak ez az utolsó maradványa is, az ír nép, az ír dalok és a feketeszemű ír leányok?

KOLÓNIÁK

Harminczmillió négyszögkilométer és háromszázkilenczven millió ember szétszórva mind az öt világrészen, ez a mai angol birodalom. Idegen terület, amelyeket óceánok, a geológiai viszonyok és klima választanak el egymástól, különböző fajok, amelyek között a rokonságnak semmiféle kapcsolata nem áll fenn, ez az angol birodalomnak a belső struktúrája. Ha az ember látja az anyagi és erkölcsi tényezőknek azt a sokféleségét, amely ebben a rengeteg birodalomban egymás ellen működik, szinte önkénytelenül felmerül az a kérdés, hogy mi az a kohézió, mi az a belső erő, amely mindezeket összetartja. A válasz erre nem lehet más, hogy az az erő, amely az összetartás leghatásosabb tényezője gyanánt működik, az angolszász önkormányzati szellem.

Látszólag ez az önkormányzati szellem, amely széleskörű autonómiát ad a gyarmatoknak és a legtöbb vonatkozásban rájuk bizza sorsuknak az intézését, ellensége az egységnek. A gyakorlat és a tapasztalatok azonban megmutatták, hogy nem. Az angol politika e tekintetben különösen becses tapasztalatokat szerzett Északamerikában. Az angol kormányzati bölcseségaz Egyesült-Államok elszakadásának példáján okulva, belátta,

hogy a merev központosítással, a gyarmatok kiszipolyozásának rendszerével nem boldogulhat; széleskörű, majdnem állami jelleggel határos önkormányzatot engedett a gyarmatoknak, abban a reményben, hogy a faji kötelékek lesznek azok, amelyek a távolfekvő kolóniákat az anyaországhoz kapcsolják. Számítottak még gazdasági kötelékekre is, az anyaország nagy gazdasági erejére, hogy az alkalmas lesz kapcsolatot fenntartani.

A bennszülött, mondjuk, valóságos angoloknak felfogása a kolóniákkal szemben egy évszázad alatt igen nagy változáson ment át A kolóniális hazafiságot, amelyet a György királyok idejében félig-meddig hűtlenségnek tekintettek, ma természetes, sőt szükséges érzésnek látják. Természetesnek látják, hogy azok az emberek, akik már valamely kolóniában születtek, ott nevelkedtek, az angol világbirodalomhoz való tartozáson kívül egy szűkebb hazafiságot is ismernek, ragaszkodást tulajdon földjükhöz és szeretetet szűkebb hazájuk intézményei iránt. Az új és régi imperiális politika ilyenformán lényegegesen különbözik egymástól. A kolóniák angol polgárai kétségtelenül büszkék arra, hogy az angol világbirodalomnak is polgárai egyúttal, de elsősorban tulajdon országuknak a gyermekei.

Ennek a fejlődésnek természetszerűleg így kellett történnie. Apró, kicsinyesnek látszó momentumok teszik a kolóniális hazafiságot érthetővé. Az apák, akik még Angolországban születtek, még otthoni emlékeik révén ragaszkodnak a brit

birodalom anyaállamához. De a gyermekek? Egy angoltanár mondotta nekem, hogy a legnagyobb nehézségek egyike az, hogy angol mesekönyvet az ausztráliai gyermek kezébe adni alig lehet. A fogalmak mind idegenek. Hiába beszél a könyv a karácsony havának poéziséről, ha a téli karácsonyt nem ismerjük, hiába mondja, hogy milyen szép, mikor az angol erdőben a kakuk megszólal, ha a gyermek a kakukot nem ismeri, hiába beszélnek angol mondákról, ha nincs meg az angol levegő, amely a mondák miliőjét megadja. Átsegíteni a gyermeket ezen a ponton, hogy a közös, az őshaza fogalmát meg tudják ismerni és megtanulják szeretni, a legnehezebb feladat

Másrészről gyarmat és gyarmat között is lényeges a különbség. Ott, ahol a lakosság többsége angol, ahol az angol kormányzásnak az angol jellege biztosítva van, az anyaország nem gördít akadályokat a gyarmati önkormányzatnak az útjába. Időrendben így nyertek önkormányzatot Kanada, Ausztrália, Újzéland és Délafrika. Ezek a nagy önkormányzati gyarmatok angol nyelvű többségükkel valóságos új Angolországok a földgömb különböző pontjain és oszlopai a világbirodalomnak. Más természetesen az angol politika eljárása azokkal a kolóniákkal szemben, amelyekben a lakosságnak csak csekély része angol, vagy amelyek a kultúrának olyan kezdetleges fokán állanak, hogy az önálló berendezkedésre és állami életre még képtelenek, vagy pedig amelyek csupán stratégiai és katonai szem-

pontból bírnak jelentőséggel Angolországra nézve. Indiából például az angolok császárságot csináltak, amelynek császára az angol király és neki vannak alávetve a kisebb-nagyobb benszülött államok fejedelmei. A többi, közvetlenül Londontól függő gyarmatok ügyeit a londoni Colonial Office intézi és ezek koronagyarmatok néven egyenesen vannak alárendelve az angol koronának.

A fejlődés aránya a dolgok természetéből folyólag az önkormányzati gyarmatokban, Indiában és a koronagyarmatokban egyaránt más és más. Különböző azonban a fejlődés iránya még az angol ellegű önkormányzati gyarmatokban is. Igaz, hogy az angol telepesek mindegyik gyarmatba ugyanazokat a kormányzati elveket, ugyanazt a felfogást vitték magukkal, a nagy távoiság és a földrajzi, klimabeli különbségek azonban eltérően befolyásolták a fejlődés menetét.

Ott van például Kanada, az angol birodalomnak a legnagyobb és legrégibb önkormányzati gyarmata, amelynek függetlensége már annyira megy, hogy külön külügyminisztérium felállítására gondolnak. Az Egyesült-Államok szomszédsága, a némileg hasonló viszonyok Kanadában amerikai jellegű fejlődést eredményeztek. Kanadának a népe, a régebben betelepedett francziákat leszámítva, hasonló az Egyesült-Államok yankee-lakosságához, sőt azt bizonyos mértékig még felül is múlja, mert a bevándorlás nem oly nagy és kevéssé változtatja meg az angolszász alaptörzsnek a struktúráját. A kanadait ugyanaz a határtalan

optimizmus, ugyanaz a mechanikai gondolkozás jellemzi mindenben, mint az Egyesült-Államok népét. Külső tekintetre az ország berendezése, de különösen a városok és még inkább az élet nagyon hasonlatosak az Egyesült-Államokhoz. Az állami berendezkedésnek itt is az önálló államok szövetsége az alapelve és a tulajdonképpeni Kanadát öt önálló gyarmatnak — Ontario, Quebec, Manitoba, Saskatchewan, Brit-Columbia — a szövetsége alkotja. Itt is éppen olyan felhökarczolók emelkednek, mint az Egyesült-Államokban és itt is éppen olyan rajongással viseltetnek az emberek a gigászi arányok iránt, mint odaát. A lapok teljesen amerikai jellegűek és mert Kanada lakossága ma már közvetlenebb összeköttetésben van az Egyesült-Államokkal, mint az anyaországgal, az élet egyéb vonatkozásaiban is az amerikai élethez simul. Sok része van ebben annak a körülménynek is, hogy újabban Kanadába igen erős az amerikai bevándorlás. Az Egyesült-Államoknak különösen nyugati részeiből évenkint igen sok farmer költözik át a kanadai oldalra; a legtöbbjük pénzt és már Amerikában szerzett gazdasági tapasztalatokat, értéket is hoz magával, úgy, hogy bélyegüket könnyen rá tudják nyomni erre az angol kolóniára. Brit-Columbiában ez annyira megy, hogy a nemzeti ünnepeken akárhányszor épen annyi amerikai, mint angol és kanadai zászlót lehet látni. Kanadának ez az elamerikaiasodása nem kerülhette el az angol kormányzatnak a figyelmét és Anglia és Kanada államférfiai már

erősen foglalkoznak azzal a problémával, hogy miként lehetne Kanadát újból a szó szoros értelmében angollá tenni.

Ez azonban korántsem akarja azt jelenteni, mintha a kanadaiak inkább húznának az Egyesült-Államokhoz, mint Angliához. Ők nem amerikaiak, csak a fejlődés iránya amerikai jellegű. És hogy a különbség érzete határozottan megvan náluk, legjobban mutatja a kanadaiaknak a büszke mondása, hogy a XIX. század az amerikaiaké volt, de a XX. század Kanadáé.

És hogy ennek a nagy optimizmusnak igen jelentékeny erkölcsi és anyagi alapja van, az kétségtelen. A fejlődés, amelyen Kanada az utolsó három évtized alatt átment, rohamos volt, talán még rohamosabb, mint az Egyesült-Államoké. Kanadában már szinte vannak nagy vasutak, amelyek az oceántól az oceánig futnak és amelyek óriási új területeket vonnak a kultúra érdekkörébe. Nagyot fejlődött az ipar, de egyenesen páratlan az a haladás, amelyet a mezőgazdaság terén ment végbe. Területeket, amelyekről egy évtizeddel ezelőtt még azt hitték, hogy teljesen használhatatlanok, vontak művelés alá és rövid idő alatt Kanada kiérdemelte a „Granary of the Empire”, a birodalom éleskamrája nevet. Ennek a rendkívüli fejlődésnek az erkölcsi alapját pedig Amerikától kölcsönözték: ők is korlátlan szabadságot engedtek az egyéni tevékenységnek és nem gördítettek akadályokat az érvényesülésnek az útjába.

Egészen más volt a fejlődés iránya Angliának a Csendes tengeri birodalmában, Ausztráliában és Új-Zélandban. A külsőség, a különböző államok, Új-Dél-Wales, Victoria, Dél-Ausztrália, Nyugat-Ausztrália és Queensland szövetsége, itt is megvan ugyan, a belső tartalom ellenben teljesen más, Ausztrália és Új-Zéland telepesei már eredetileg az angol társadalomnak egészen más rétegeiből kerültek ki, mint a többi gyarmatoknak első angol lakói. Ide nem az arisztokrata-családok sarjai, nem is a vallási és politikai üldözöttek jöttek ki, hanem az első telepesek fegyenczek voltak, akiket a középosztály alsó részéből származó kivándorlók követtek. Morális szempontból természetesen ezen első kivándorlók ellen meglehetős sok kifogást lehetett volna emelni. Bizonyos azonban, hogy ők voltak azok, akik itten egy teljesen új, Európától, de még Amerikától is eltérő társadalomnak az alapjait vetették meg Ők voltak azok, akik a modern, igazán demokratikus társadalmat létesítették. A demokráczia ugyanis nem az államformától, hanem a lakóktól függ. Francziaország köztársaság, de nem demokrata, az Unió szintén kezd némely tekintetben eltérni a régi demokrata hagyományoktól, Ausztrália ellenben, noha az államfő a végeredményben az angol király, valósággal a demokratikus köztársaságnak a típusa. Sőt talán még tovább is lehet menni. Ausztrália nemcsak a demokrata állam, hanem a szocziális állam megvalósulása.

Ausztráliában és Új-Zélandban a politikai életnek egyik legjelentősebb, mondhatni döntő tényezője a mesterien szervezett és érdekeit rendkívül erősen kifejezésre juttató ipari és mezőgazdasági munkásság. Az egyes államok képviselőtestületeinek nagy részét munkás képviselők teszik és a munkásság túlsúlyra jutott már a szövetségi parlamentben is. Ez a nagy befolyású munkáspárt pedig túlment az egyéni és társadalmi erők szabad játékának liberális elvén és az élet minden vonatkozásában jelentkező szociális korlátozásokban látja az állami életnek egyik legfontosabb feladatát. Ellentétben Kanadával, Ausztráliában a munkás és munkaadó szabad egyezkedése ismeretlen, ott a szankcziót az állam adja meg. A munkaidőt a törvényhozás szabályozza, amely megállapítja még a minimális munkabéreKet is. A munkaközvetítést, a gazdaságilag gyengébb osztályok védelmét állami feladatnak tekintik. Az állam gondoskodik szükségmunkákról és az állam lakásokat épít a munkásoknak. Ilyen messzemenő szocziális törvényhozás természetesen csak hosszú fejlődésnek az eredménye lehet, vagy ott lehetséges, ahol a gazdasági berendezkedés teljesen új és ahol a gazdasági élet ezekhez a berendezésekhez könnyen alkalmazkodnánk. A tőkének, a vállalatoknak ilyetén nagy arányú megterhelése, az állami terheknek egy osztályra való tolása, természetesen Ausztráliában is nagy nehézségeket idézett elő. Ezek a nehézségek és bajok azonban csak az új és

eddig még másutt ki nem próbált gazdasági és társadalmi szerkezetnek a gyermekbetegségei, amelyeket a kétségtelenül erős és életrevaló ausztráliai társadalom még le fog győzni. Ausztrália ilyenformán már nem az aranybányák, a gummifák és paradicsommadarak csodálatos országa, hanem igenis erős, modern állam, amely különösen a szocziális életet, illetőleg Európát és Amerikát is megelőzte.

A szellem, amely ilyenformán az ausztráliai és a még radikálisabb alapokon fölépült újzélandi társadalmat eltölti, teljesen elütő attól, amely Angliában vagy az angol birodalomnak bármely más részében otthonos. Egy vonás azonban közös és ez az, hogy az ausztráliaiak földrészüket a *fehér ember* demokrácziájának foglalták le. Japán a sárgák szigetországa a Csendes oczeánon, Ausztrália a fehéreké és épen az ausztráliai fehér demokrácziából és az erősen szocziális irányból, amely a munkás, dolgozó osztály érdekeit mindenek fölé helyezi, folyik az, hogy Ausztrália a legélesebben szegül ellene a sárgák bevándorlásának.

Sorrendben Kanada, Ausztrália és Új-Zéland után Délafrika a negyedik angol gyarmat, amely az angol korona fenhatósága alatt állammá alakult. Ez az állammá alakulás a műit év folyamán úgyszólván a szemünk előtt folyt le és különösen érdekes példáját nyújtja annak, hogy az angol kormányzat miként tudja még azokat a gyarmatokat is, amelyek még nemrégiben véres

háborút folytattak az anyaországgal, épen az önkormányzat révén szorosan magához kapcso-ni. Ezeknek a gyarmatoknak már azelőtt is meglehetősen széles körű önkormányzatuk volí, de mindegyikük, a Fokgyarmat Natal, Transzvál és Oranje külön-külön függtek össze az anyaországgal és partikuláris érdekeik egy nagyobbszabású államszervezet kialakulását meggátolták. A Fokgyarmat, különösen Fokváros, féltette kereskedelmét és régi históriai előjogait az egyre fejlődő natali kikötőktől, ahonnan közvetlenebb utak vezetnek a belső vidékekre, Transzválba és Oranjeba. A két volt búr köztársaság holland eredetű lakossága, amely alig egy évtizede vívta meg elkeseredett önvédelmi harczát a brit világbirodalommal, félt az angol elem túlsúlyra emelkedésétől. Az angol lakosság szintén idegenkedett az egyesítéstől, mert attól tartott, hogy a londoni kormány épen kibékítés érdekében a búrokat fogja favorizálni. Nehéz volt eldönteni a főváros kérdését is. Jogot tartott rá Fokváros, egész Délafrika legnagyobb városa és jogot tartott rá Pretoria, amely czentrális fekvésénél fogva a legalkalmasabbnak látszott, hogy egy széles alapokon nyugvó délafrikai állam szövetségének a székhelye legyen. Az államalkotás nehézségei sokkal nagyobbaknak látszottak, mint annak idején a kanadai, vagy ausztráliai gyarmatok egyesítésénél. A nagy, egyetemes érdekek azonban súlyosabbak voltak a partikuláris érdekeknél és a féltékenységnél és az egyesítés műve sikerült.

A megegyezésre vonatkozó tárgyalásokat természetesen a közeledésnek különböző mozzanatai előzték meg. Az angol politika, amely kíméletlen háborút visel a búrokkal szemben, a béke művében nagynak bizonyult. A háború után sem követelt többet, mint a háború előtt: a néhai búr köztársaságokban megtelepedett angolok egyenjogúsítását. Nem tett kifogást, mikor a búrok hazájukban ismét a politikai túlsúly elnyerésére törekedtek és Botha tábornokot, az angol uralom alatti Transzvál első miniszterelnökét valóságos ünnepléssel fogadták Londonban. Az így megbékített búrok letettek tartózkodó magatartásukról és beléptek a délafrikai gyarmatok különböző interkoloniális egyezményeibe. Első volt a délafrikai vasúti egyezmény. Utána a gyarmatok közös megegyezéssel azonos törvényeket hoztak a *kellemetlen idegenek,* a hinduk és kínaiak bevándorlása ellen. Követte ezt a közös délafrikai vámtarifa, amely a külfölddel szemben egységes vámokat állapít meg. Még Nagy-Britanniával szemben sem tettek kivételt, csak a vámok tételeit állapították meg alacsonyabban.

Az így egyre szaporodó közös érdekek, talán a lakosság gondolkodásának közössége is, önkénytelenül a szorosabb állami egység felé vitték a délafrikai angol gyarmatok politikusait és ebben a munkában találkoztak a néhai legnagyobb ellenfelek: Jameson, az angol imperiális politika legerősebb képviselője és Botha és Viliiers, a búr háború egykori vezérei. Így jött

létre a durbani koníerenczia, amely a délafrikai Egyesült-Államok alkotmányát megteremtette. Ez az alkotmány, *South-Africa Act 1909,* az új angol gyarmatpolitikának kétségkívül egyik legszebb alkotása és bizonyos mértékig lezárja az angol világpolitikának egyik fejezetét.

Az alaptörvény szerint a négy gyarmat — Fokgyarmat, Natal, Oranje, Transzvál — a brit korona főhatósága alatt egységes állami egészet képez. A két nemzetiség, az angol és a búr egyenjogű és a kormányzat kétnyelvű. Az állam élén áll az angol király által kinevezett Governor General, a főkormányzó, ő nevezi ki a végrehajtó-tanács tagjait és a minisztereket; utóbbiak azonban állásukat csak azon esetben tarthatják meg, ha az alaptörvény alapján összehívandó parlamentbe három hónapon belül valamelyik választókerülettől mandátumot nyertek. A kormányzás tehát szigorúan parlamentáris.

A törvényhozás két házból áll. A szenátusnak 8 tagját a főkormányzó nevezi ki és 8-8 tagot az egyes gyarmatok választanak. A képviselőházba a néppesség számaránya alapján a Fokgyarmat 51, Natal 17, Transzvál 37 és Oranje 17 képviselőt küld. A szenátus tagsága bizonyos vagyoni czenzushoz van kötve, a képviselőség egyetlen kelléke ellenben az *európai leszármazás.* A színesek tehát Délafrika parlamentjéből ki vannak zárva. Ez az illiberális intézkedés nagyrészt annak tulajdonítható, hogy Délafrika számos vidékén a fehérek kisebbségben

vannak a benszülött feketékkel, sőt a bevándorlóit hindukkal és kínaiakkal szemben is.

A tárgyalásoknak egyik legnehezebb pontja, amely egyideig válsággal is fenyegetett, a főváros kérdése volt. Minthogy teljes megállapodásra nem jutottak, kimondották, hogy a parlament Fokvárosban, a végrehajtó hatalom pedig Pretoriában fog székelni. Ez a határozat nálunk annál különösebbnek tűnhetik fel, mert a két város közötti távolság vasúton is negyvennyolcz óra. A délafrikaiak azonban bíznak benne, hogy a távíró és telefon segítségével a nehézségeket elháríthatják és legfeljebb a parlament ülésszakai alatt a miniszterek átmennek Fokvárosba. A parlament ugyanis, tekintettel arra, hogy a gyarmatok belső önkormányzatukat — közoktatás, közegészségügy, földmívelés, közutak, igazságszolgáltatás, a legfelsőbb bíróság kivételével — megtartják, túlságosan hosszú ülésszakokat nem fog tartani.

Az így megalakult délafrikai államszövetségnek kiterjedése közel négy millió négyszögkilométer, vagyis tizenegyszer akkora, mint Magyarország. A rengeteg terület lakossága ezidőszerint hat millió körül van, de a fehérek száma ebből a másfélmilliót sem éri el. Mint mondottuk, ebben keresendő a színesek parlamentből való kizárásának az oka. Biztosítani akarják a fehér szupremácziát a színesekkel, de különösen a már rendkívül nagy számban bevándorlóit ázsiaiakkal szemben.

Nagybritanniában a délafrikai gyarmatoknak ezt az önálló állami éleire vaíő berendezkedését a brit világbirodalom erősödésének tekintik és általános a felfogás, hogy ezen a réven a brit birodalom oszlopai egygyel szaporodtak. Ezeket az oszlopokat pedig erőseknek tartják, mert építőik szabad akaratból emelték őket.

Mindenesetre az angol politikának teljesen igaza van akban, ha túlteszi magát a gyarmatok merev egységesítésének az elvén A gyarmatoknak megadott nagy szabadság és függetlenség egyik biztosítéka a fejlődésnek és a további fellendülésnek, ami közvetve az anyaországnak is hasznára válik. Hisz kétségkívül magának Angliának az egyik legnagyobb érdeke, hogy legyenek erős, fehér lakossággal bíró, gazdaságilag kifejlődött gyarmatai, amelyek alkalmasak arra, hogy az angol iparnak termékeit ott elhelyezzék és viszont képesek arra, hogy az ipari fejlődésnek magas fokán álló anyaországot nyersterméneykkel ellássák. E tekintetben azonban egyes gyarmatoknak a politikája már-már érinti azokat a határokat, amelyeken túl az egység megszűnik. A nagy önkormányzati gyarmatoknak az angol kormány akkora függetlenséget engedett, hogy ezek nem csupán belső gazdasági viszonyaik tekintetében rendelkezhetnek szabadon, hanem önállóan állapíthatják meg a külfölddel szemben való viszonyaikat is. És itt történtek olyan esetek, hogy egyes gyarmatok kivétel nélkül védvámokat állapítottak meg az egész külfölddel, de

még Angolországgal szemben is. Félő volt ilyenformán, hogy ez a gazdasági elkülönülési folyamat bizonyos idő múlva esetleg más területekre is átmegy és más vonatkozásokban is éreztetni fogja a hatását.

Ezt a fejlődési folyamatot már évekkel ezelőtt előrelátta a modern Angliának kétségtelenül legzseniálisabb konczepciójú államférfia, Chamberlain. Az ő terve az volt, hogy gazdasági kötelékkel tartósan összekapcsolja az egész birodalmat. Egységes vámterület, közbenső vámok nélkül, viszont a külfölddel szemben vámhatár: ez volt politikájának alapvető gondolata. A konzervatív párt, melynek élén állott, e nagy politikai czélra való tekintettel nevét is megváltoztatta és az unionista nevet vette fel. Az ő agitácziójának volt köszönhető az is, hogy a gyarmatok az anyaországgal szemben a preferencziális vámok rendszerét léptették életbe, amely a külföldi eredetű árúkkal szemben tarifakedvezményeket biztosít az angol származású és angol hajókon érkező árúknak. Belpolitikai kérdésekben azonban a konzervatív párt megbukott és a liberálisok vagy nem tudták, vagy nem akarták Chamberlain nagy politikai ideáját átvenni. Tevékenységük súlypontját a belső kérdésekre, az aggkori biztosításra, munkásügyi reformokra helyezték és a világbirodalom kérdései egy időre háttérbe szorultak.

Chamberlain politikája azonban a dolog természeténél fogva, ismét előtérbe került és ha

a forma megváltozott is, a lényeg ugyanaz maradt. Az angol ipar érzi azt az erős versenyt, amelyet a német és amerikai ipar neki támaszt. Egyre szaporodik Angliában azoknak a pártja, akik az orthodoxá vált szabadkereskedelmi iskolával szemben a vámaédelem szükségességét hirdetik. Ez pedig másként nem képzelhető, mint az anyaország és a gyarmatok gazdasági életének a kölcsönös kiegészítés elve szerint való összekapcsolásával. Hogy ez a nagy politikai elv más kérdésekkel is kapcsolatba került és hogy a konzervativek vámokból, elsősorban pedig ipari vámokból akarják fedezni a költségvetés hiányait, a liberálisok pedig belső adó emelésében látják a kérdés orvoslását, az a dolog lényegén nem változtat. Kétségtelen és ma már csak idő kérdése azonban az, hogy a gyarmatok önkormányzatuk teljes tiszteletben tartása mellett, gazdaságilag az anyaországgal a mainál szorosabb kapcsolatba kerüljenek.

E gazdasági kapcsolat létesítésének nagy akadályok nem állanak az útjában, mert az egész csak a birodalom fehér lakosságának, illetve a vezető elemeknek az állásfoglalásán műlik. Az a pont, ahol a gyarmatoknak és Angliának az érdekei összeütközhetnek, a faji kérdés, szorosabban a színesek ügye. Az igazi angol, mint már másutt említettük, még a többi európait sem hajlandó egyenrangúnak elismerni, hát még a színeseket. A gyarmatok mindenütt demokratikus alapokon rendezkedtek be, de a demokráczia kizárólag a

fehérekre szorítkozott. A színesek ki voltak és vannak zárva a politikai jogokból és sok esetben a gazdasági érvényesülésből is. Addig, míg a kérdés csak az afrikai feketék kérdése volt, nem okozott nagy nehézségeket. Az igazi bajok a sárgáknál és hinduknál kezdődtek.

A legutolsó évek folyamán a kínaiak és japánok rendkívül nagy mértékben kezdték elözönleni Kanada nyugati tartományait, a hinduk pedig velük együtt Délafrikát. A gyarmatok rossz szemmel nézték a kellemetlen idegeneknek ezt a növekvő áradatát és mikor a faji ellenszenv mellé még gazdasági szempontok is járultak, korlátokat kezdtek állítani eléje, Minden oldalról többé-kevésbé nyomós érvek hangzottak el, amelyek a gyarmatokban az ‚idegenek" teljes kitiltását követelik. A munkások félnek az igénytelen, olcsó ázsiai munkaerőtől, amely a béreket leszorítja, a kereskedők érzik a hinduk tisztességtelen versenyét, a pénzügyi emberek félnek a pénz kivándorlásától, amelyet az ázsiaiak magukkal visznek, az orvosok a behurczolt fertőző betegségekre hivatkoznak és végül — angol világban ez sem az utolsó érv — a papok a pogányság terjedése ellen tiltakoznak. Mindezek az érvek közösek a megtámadott gyarmatokban és ugyanaz a védekezés módja is. A kormányok meg akarják akadályozni a bevándorlást, a tömeg szenvedélye pedig Vancouverben épen úgy, mint Brisbaneban vagy Johannesburgban véres kitörésekben jut kifejezésre.

Ez az a kérdés, ahol Anglia érdeke szembekerül a gyarmatok érdekével. Anglia benne van a világpolitikában, a gyarmatok nincsenek, ezek csak belső dolgaikra vannak tekintettel, míg Angliának meg kell óvni egyéb érdekeit is. Nagybritannia ma szövetségben van Japánnal, a japánok kitiltása Ausztriából és Kanadából, noha az európai angolok épen olyan kevéssé rajonganak a sárgákért, mint a gyarmatbeiiek, , rá nézve nem lehet közömbös. A kinai kulik kitiltása Amerikából magával hozta az amerikai áruk bojkottját és Anglia attól tart, hogy a kínaiak ezt vele szemben is megtehetik és a gyarmatok faji politikáját az ő kereskedelmének kell megszenvednie. Ami pedig a hindukat illeti, azok épen úgy brit Ő Felsége alattvalói, mint az ausztráliai angolok, — milyen czímen lehetne tehát őket a birodalom valamelyik részéből kitiltani?

Az anyaország politikája tehát ingadozó és határozatlan, egyrészt szeretne eleget tenni a gyarmatoknak, másrészt nem meri az elsősorban érdekelt Kinát és Japánt maga ellen ingerelni. A gyarmatoké ellenben annál határozottabb. Ausztrália az angol kormány közbelépésére nem tiltotta ugyan ki a sárgákat, de olyan magas fejadóval sújtotta őket, hogy bevándorlásuk de facto meg van akasztva. Mikor pedig az amerikai flotta az amerikai-japán feszültség idején Sidney kikötőjét meglátogatta, az ausztráliaiak olyan lelkes tüntetést rendeztek mellette, hogy Japánban

megértették, hogy itt a fehérek közös szava hangzott el a sárga veszedelem ellen.

Ez a kérdés előbb utóbb kenyértörésre kerül, még pedig nem a gyarmatok és Nagy-Brittania, hanem az egész angolszász viiág és a sárgák és szövetségeseik között. Mert ahogy a japánok keze bent volt az Amerika ellen irányult kinai és indiai bojkottban, úgy módját fogják ejteni annak is, hogy az esetleges nagy küzdelemben az angoloknak Indiában komoly nehézségeket támasszanak. Ezt pedig annál inkább megtehetik, mert az indiai birodalom nem csupán alapja Anglia hatalmának, hanem egyúttal Achilles-sarka is és az indiai állapotok egyáltalán nem olyanok, hogy az angolok ott az idők végtelenségéig biztosaknak érezhessék magukat.

A calcuttai Inspector General of Police, rendőrségi főfelügyelő, 1908. évről szóló jelentése szerint a forradalmi mozgalom Indiában minden felé veszedelmesen terjedt és egymagában Bengáliában egy év folyamán 329 politikai gyilkosság történt, melyeknek legnagyobbrészt angol hivatalnokok, katonák, kisebb számban pedig egyéb fehér emberek estek áldozatul. India egyéb tartományaiban az állapotok szintén ilyenek. Ha a politikai merényleteknek a száma nem is olyan nagy, mint Bengáliában, de mindenütt veszedelmesen erősödik a forradalmi mozgalom és nagyon sok helyütt a fehérek, a gyűlölt európaiak már nincsenek biztonságban.

Krishnavarna iskolájának tanítványai vesze-

mesen szaporodnak. Művelt emberek, India lakosságának legfelső rétegei, kezdik magukévá tenni azt a tanítást, hogy a politikai gyilkosság azon eszközök közé tartozik, amelyeket fel szabad használni India felszabadítása érdekében. És ez a mozgalom, amely maholnap már az összes európaiak biztonságát veszélyezteti, túlmegy India határain is. Egy fanatikus hindu diák Londonban lőtte le Curzon Willyt, a volt indiai alkirály unokaöccsét és még több gyilkossági kísérlet fordult elő, amelyet magában Angliában követtek el Albert király ő Felsége hűséges hindu alattvalói. Néhány évtizeddel ezelőtt az angolok uralma még rendíthetetlen szilárdsággal állott Indiában és valósággal igaznak látszott a mondás, hogy India Angolország óriási hatalmának az alapja. A világgal szemben az angol közvélemény, közötte Curzon lord is, akinek néhány sorát fentebb idéztük, azt hirdeti, hogy tulajdon hatalmának megalapozásán kívül Anglia elsőrendű kulturális missziót is teljesít Indiától kezdve a Csendes oczeánig. Kétségtelen, hogy ebben a kulturális misszióban van valamelyes igazság, mert ma az angolok a világnak első gyarmatosító nemzete. A valóság szemüvegén nézve azonban a dolgokat, Anglia elsősorban nem czivilizálni, hanem gazdagodni akart Indiában. Hosszú időn keresztül egészen máig az a mérhetetlen gazdagság biztosította az angol kereskedelem fölényét és adta Angliának rettenetes anyagi erejét, amely India természetes kincseiben rejlett. Az angol

főúri családok második gyermekei, akik odahaza az elsőszülöttségi rendszer mellett címből és vagyonból kiestek, rendesen Indiában találtak olyan állásokat, amelyek nemcsak fényes jövedelmet biztosítottak nekik, hanem a meggazdagodást is lehetővé tették. Az angol közigazgatási hivatalnokok Indiát még ma is bizonyos mértékig Eldorádónak tekintik, ahonnan aránylag rövid szolgálat után kincsekkel megrakodva lehet visszatérni. Az alkirálytól és kormányzótól eltekintve, akik fejedelmi fizetést húznak az Indiában beszedett adókból, számtalan olyan állás van még, amely a meggazdagodásnak lehet a forrása. A sok benszüiött fejedelemség, amely terület és lakosság tekintetében felér egy-egy európai országgal, névleg mind önálló, tényleg azonban mindenütt az angol rezidens uralkodik. A fejedelmek, akik a királyok királya, sőt gyakran a királyok és császárok királya czímet viselik, ha egy új vasútat vagy hidat akarnak építeni országukban, vagy egy új palotát akarnak emelni maguknak, kénytelenek a brit rezidenshez fordulni, hogy az engedélyt megadja. Ez az engedély rendesen nagy pénzekbe kerül és a rezidensek igen szépen szoktak azonkívül keresni a különböző nagyobb szállítások és közmunkák kiírása alkalmával is. India gazdagsága így számtalan csatornán Londonba vándorol és az angoloknak, a világ urainak hatalmát és gazdagságát gyarapítja. Indiában a helyzet tényleg az, hogy ott háromszázezer ember uralkodik háromszáz millió

felett. Egy maroknyi ember fegyelmez, ellenőriz egy óriási birodalmat, melynek kultúrája sokkal régibb, mint az európai kultúra és amely valaha bölcsője volt az egész világ czivilizácziójának. Bámulatos az a szervezet, amelyet az angolok India leigázására létesítettek és bámulatosak azok az eszközök is, amelyeket a czél érdekében fel tudnak használni. Az angol szabadkőművességnek például hagyományos régi szokása, hogy a felvett új tagok hűségi esküt tesznek a királynak. Az angolok átvitték szabadkőművességüket Indiába is és ez a szervezet ott, a misztikum ősi hazájában, tárt karokra talált. Az angol kormányzat felismerte azt az erőt. amely a szabadkőművességben, mint ellenőrző eszközben rejlik és maga törekedett a hindukat lehetőleg minél nagyobb számban a szabadkőművességbe bevinni, csak azért, hogy velük a hűségi esküt letétesse. *Ez* a rendszer hosszú időn át igen jónak bizonyult, ma azonban a hindu társadalom felső osztályai, felismerve a politikai íendencziákat, kezdenek ettő! a szabadkőművességtől elfordulni.

Mi volt annak a nagy változásnak az oka, amely ilyenformán Indiában végbement és amely a politikai agitácziótól kezdve egészen a politikai gyilkosságig az angol uralom ellen fordult? A legfontosabb rúgó kétségkívül a keleti népek öntudatának felébredése. Japántól kezdve Törökországig, mindazokban az országokban, amelyeket a Kelet elnevezés alatt szoktunk összefoglalni, egy óriási átalakulás, egy társadalmi és politikai

renaissance van folyamatban. A japán győzelmek felébresztették az összes másszínű fajok öntudatát, megtörték a hagyományos keleti fatalizmust és megérttették kínaiakkal, hindukkal és mohamedánokkal egyaránt, hogy emberek műve és nem felső hatalmak rendelése az, hogy felettük idegenek uralkodnak. A felső osztályok, amelyek már magukévá tették az európai kultúrát, politikai szempontból lettek ellenségei az idegen uralomnak, az alsóbb osztályokat pedig egy igen hatásos eszközzel lehetett az angol uralom ellen sorompóba állítani. Hogy igaz-e vagy nem, az más kérdés, de tény, hogy az angolokat vádolták meg azzal, hogy Indiában éhínségeket idéztek elő. És ezt a hitet sikerült a népbe bevinni. Körülbelül ennek az agitációnak más szavakban való kifejezése az is, amit egy hindu újság kérdezett, mikor Curzon lordnak sokat emlegetett könyve megjelent. Mi hát az angolok hivatása Indiában, ha ez a csodálatos, gondviselésalkotta szervezet még az éhínséget se tudja megszüntetni? Sokféle okok összetalálkozása folytán ebből a talajból nő ki a hindu forradalmi mozgalom, amely ma már az angol lapoknak egyik állandó rovatát képezi. India a világtörténelem folyamán mindig a misztikum, a titkos társaságok és titkos egyesülések hazája volt. Régen ezek a titkos egyesülések vallási jellegűek voltak és az angol uralomnak hosszú, nehéz küzdelem után sikerült kiirtani egyes felekezeteket, amelyek titokban megfojtott áldozataikkal kedveskedtek az istenek-

nek. Ma ezek a titkos társaságok politikai jellegűek és nemzeti alapon állanak és úgy látszik, hogy ezekkel már nem bír az angol uralom. Egy-egy újabb gyilkosság mindig erősebb és erősebb intézkedésekre serkenti ugyan a kormánykörököt, de ez a küzdelem hiábavalónak látszik Végeredményben háromszázezer ember nem uralkodhatik állandóan háromszáz millió fölött.

Az angolok mindenféle rendszabályokkal rajta vannak ugyan, hogy a forradalmi mozgalom terjedésének elejét vegyék, a hindu lapokat czenzurázzák, politikai röpiratok kibocsájtását nem engedik meg, fegyverek eladása az egész országban el van tiltva és a titkos rendőrség hihetetlen működést fejt ki mindenütt az indiai birodalom egész területén. Tökéletes ez a rendszer természetesen sohasem lehet. Hindu diákok, akik külföldön tanulnak, hindu kereskedők, akik ma már az egész világot bejárják, mindig csempésznek be fegyvereket és egy-egy revolverlövés, amelynek az angol kormányzat egy ujabb közege esik áldozatul, azt mutatja, hogy a csempészést teljesen nem tudták megakadályozni.

Maga a Times egyik vezérczikkében kénytelen volt beismerni, hogy India ma már teljesen azon az utón van, mint Írország, ahol az egész lakosság gyűlölettel fordul el az angol uralomtól. A hinduk ellenséges érzületének azonban teljesen más jelentősége van, mint az ír ellenzéki mozgalomnak, mert Írország elvégre is csak egy sziget, amelynek birása nagyon fontos lehet

ugyan Angolországra nézve, India azonban önmagában véve egy világ, amelynek elvesztése az angol világuralomnak megdőltét is jelentené.

A dolog ilyetén állásával már az angolok nagy része is tisztában van. Indiai ismerőseim közül többen, akik a kormányzatnál elég jelentős állásokat töltöttek be, egyáltalán nem titkolták, hogy az angol uralom alapjai erősen meg vannak rendítve és Anglia hatalmát alig lehet az idők végtelenségéig fenntartani. Volt, aki ötven-száz esztendőre becsülte azt az időt, ameddig még az angolok Indiában uralkodhatnak. Emberileg belátható időn belül azonban Indiában olyan változásoknak kell bekövetkezni, amelyek meg fogják változtatni nemcsak az angol világbirodalomnak a képét, hanem egész Ázsia politikai térképét is. A felvilágosodott angolok abban bíznak, ha egyebet nem is, de mindenesetre meg fogják tartani Indiában a nagy kikötő-városokat és ezen a módon legalább India kereskedelmét a kezükben tarthatják. Magáról Indiáról azonban valamikor Angliának le kell mondani. Mindaz, amit ma az angol uralom Indiában elkövet, csak késleltetése a bekövetkező nagy világeseményeknek, amelyeket azonban megakadályozni nem lehet.

Az indiai kérdés, noha önmagában véve teljesen önálló, így kapcsolódik bele abba az internaczionális problémába, amely a fajok tekintetében az egész angol világbirodalomban fennáll. Mindenfelé nagy átalakulásoknak az előjelei mutatkoznak és a keleti világ renaissance-a, amely

mindenütt a nemzeti alapot helyezi a vallási alap helyébe, folyamatban van. Ez hozza Anglia érdekeit összeütközésbe a Kelet regenerálódó államaival és tulajdon színes alattvalóival. És ez fog végeredményben arra a küzdelemre vezetni, amelyet Anglia óvatosságból elodázhat, de amely előbb vagy utóbb feltétlenül be fog következni. És ez a küzdelem lesz igazán a fajok harcza, amely arányaiban és borzalmaiban messze felül fogja múlni az összes küzdelmeket, amelyeket a világtörténelem folyamán eddigelé megvívtak.

De ez a harcz már nem az angol birodalom belső ügye lesz, hanem a fehér és színes emberiség küzdelme életre-halálra.

A NYUGATI VILÁG METROPOLISA

Kora hajnal, majdnem éjszaka van még. Az égboltozat még alig válik el a sötét tengertől, mikor nyugat felől valami fény csillan fel. Ott van Amerika. A nagy hajó szántja a vizet és halad egyenesen előre a fény irányában. Egymásután jobbról-balról is újabb meg újabb fények villannak meg, majd ismét eltűnnek. A változó fényű világítótornyok és hajók ezek, amelyek a bejárást jelzik New-York kikötőjébe. A szemnek, amely napokon át megszokta már az óczeán egyhangúságát, jól esik ez az életjel, amely azt jelzi, hogy Amerika már a láthatáron van. Lassan derengeni kezd. A szürkületben egy nagy hajó körvonalai bontakoznak ki, amely mellettünk halad el, most hagyta el New-York kikötőjét útban van Európa felé. Körülöttünk mindenfelé vijjogó madarak keringőznek, letelepszenek az árboczokra, majd ismét felrepülnek és nagy ívekben csapnak le a víz színére. A víz itt már nem tiszta, mint odakint volt az oczeánon, hanem piszkos, szürke, olajos; meglátszik rajta, hogy kikötő előtt vagyunk.

Azután egyszerre lebocsátkozik a reggeli köd és mindent elfed előlünk. Megszólalnak a gőzkürtök és már csak lassan, óvatosan halad a

nagy koloszus tovább, mintha félne tőle, hogy valami akadályba ütközik. Itt-ott partok, kisebb szigetek körvonalai maradoznak el mellettünk. Az egyiken valami erődfélét lehet homályosan kivenni, rajta az első amerikai lobogó. Válaszul a hajó második árboczára is felhúzzák az Egyesült-Államok zászlaját. Vizén vagyunk ugyan még, de ez a víz már amerikai terület. Amint megyünk tovább, a ködbői szinte félelmetesen magaslik ki a Szabadságszobornak fáklyát tartó óriási alakja. Ez a szobor száz métert meghaladó magasságával az első olyan kép, amely Amerikából állandóan megmegmarad. Itt a kikötő bejáratában, az újvilág kapujánál szinte szimbolizálja Amerikának óriási nagyságát. Közvetlenül a Szabadságszobor után megint egy kis sziget,rajta egy nagy épület vörös téglából, amely csaknem az egész szigetet elfoglalja. Ellis-Island, a bevándorlási hivatal szigete, ahol az Amerikába érkezett bevándorlókat rendőri és orvosi szempontból megvizsgálják. Jobbra Governors-lslandot hagyjuk el, ahol még a hollandi uralom idején a kormányzó székelt, Rajta egy viharvert kopott erőd, a Castle Williams. Sebesen haladva egy kicsiny, fehér gőzös tart felénk, orrán az aranyozott amerikai sas. A nagy hajó megáll és a kis gőzösről néhány beretvált képű egyenruhás úr száll fel a hajóra. Rendőrök és egészségügyi tisztviselők. Megvizsgálják a hajót, érdeklődnek, hogy nincs-e közöttünk ragályos beteg vagy anarchista, azután megengedik, hogy bemenjünk a kikötőbe.

Még mindig sűrű a köd. Körvonalakon kívül alig látni valamit, de már érezzük, hogy élénk élet uralkodik körülöttünk. Mindenfelé hajók tülkölnek, sípolnak, vitorlás halászbárkák igyekeznek kifelé a nyílt tengerre, széles, furcsa formájú helyi gőzösök, ferry-boatok szántják a vizet, bent vagyunk New-York kikötőjében. Egyszerre a part felől szél kerekedik, szétveri a ködöt és alig két-három perez alatt egy szabálytalan czikk-czakkos épülettömb rajzolódik le a kék égre: New-York alsó városának rengeteg felhőkarezolói. Oly váratlan, oly meglepő ez a kép, hogy az első pillanatban az egyes épületeket alig tudjuk megkülönböztetni egymástól, az egészet csak mint egységes egészet érzékeljük fel, csak a sajátságos formák és a húsz-harmincz emeletek azok, amik bennünket megragadnak. Befelé az East-Riveren egy pillanatra látjuk a brooklyni hídnak óriási ívét, azután bevonulunk a Cunard-Line pierjére. A hajó kiköt, egy perez alatt szárazon vagyunk, körülöttünk zaj, lárma, kiabálás. Kiszállunk Amerika földjére.

Az első napomat Amerikában sajátságos foglalkozással, mondhatni mulatsággal töltöttem. Teljesen egyéni benyomásokat akartam gyűjteni és zsebrevágoít kézzel, egészen magam, minden czél nélkül indultam bolyongani a nyugati világ metropolisában. Amit ezen a napon láttam és ami megragadta figyelmemet, mind a legszemélyesebb benyomásom, amit útleírásoknak és idegeneknek az útbaigazítása nélkül, úgyszólván az utczákon szedtem össze, délelőtt tíztől este hat óráig. Nem

mondom, hogy épen a legérdekesebb, legjellegzetesebb dolgok voltak azok, amiket észrevettem, de a megfigyelések teljesen az enyéimek voltak. Természetes, hogy erről a napról inkább csak külsőségek maradtak meg, de épen ezek a külsőségek azok, amelyek az idegennek az első nap szembeötlenek, Megmaradt az első nap emlékeiből az emeletes vasút, amely oszlopokra építve, robogva, dübörögve rohan végig az utczákon, megmaradt a Broadway képe és az utczának végtelen hosszúsága. Az üzleteknél feltűnt, hogy a mi kis kirakatainkat óriási üvegtáblák helyettesítik, amelyeken be lehet látni az egész üzletbe. Emlékezem az első napról a Fifth Avenue fényes palotasorára és az East-Side bevándorlóktól lakott zsúfolt, piszkos utczáira. Az első napon tűntek fel az United Telegraph Co. hivatalai és mindenfelé az utczai czipőtisztitók. Közvetlenül karácsony előtt volt, az ablakok mind tele voltak fagyöngyből és vörös bogyókból készült koszorúkkal. Ezzel voltak tele még az üzletek ablakai is. Mindezeken kívül azonban e rendszertelen kaleidoszkopszerű képek teljes kiegészítése gyanánt megmaradt bennem az igazán new yorki vagy amerikai speczialitás, a feihőkarczoló. Ez volt az különösen, amit annyira tipikusnak, jellemzőnek találtam Amerikára nézve, hogy az első napon előttem lerajzolódott képét még a következő napoknak változó, ezernyi képei sem tudták eltörölni, vagy elhomályosítani.

A felhőkarczoló és nem felhőkarczolók.

Nem az egyes épület, hanem a típus, vagy a fogalommá átalakult kép ugyanis az, ami mint valami jellemző dolog különbözteti meg New-Yorkot az óvilágnak bármelyik városától. Az egyes épületeknek a képe, architektúrája elmosódik, de a fogalom: a fehőkarczoló, az megmarad. Ezek a magas, husz-huszonöt emeletes és még magasabb épületek ugyanis azok, amelyek New-Yorkot külsőleg legjobban jellemzik. A magas épület teljesen modern és teljesen amerikai alkotás, amely az üzleti élet konczentrácziójának és a helyszűkének köszönhette a létrejöttét. Ha szélességben és hosszúságban nincs hely a terjeszkedésre, a magasság végtelennek látszik. És a telek fölötti levegőoszlopnak a *kihasználása* révén helyet lehet teremteni ezer, kétezer ember részére ott, ahol másküllönben csak ugyanannyi százat lehetne elhelyezni. A felhőkarczolónak a létrejöttét két segítőeszköz tette lehetővé, az aczélváz-szerkezet és a lift. Az amerikai felhőkarczoló valósággal a levegőbe épített híd, mely csak az egyik végén van szilárdan megerősítve. A falak csak arra valók, hogy a bentlevőket az időjárás változásaitól megvédjék. A régi építésmód szerint a falakon nyugodott az egész építmény, ezeknél a magas épületeknél a fal egészen mellékes tényező lett. Először elkészül az aczélváz, azután berakják a falakat. E rendszer szerint, mint az amerikai mérnökök mondják, akár száz emeletet is kényelmesen, minden veszedelem nélkül lehetne egymás tetejébe építeni. Az építési

rendszerének ez a megváltoztatása pedig a költségek jelentékeny redukálásával is jár, mert míg azelőtt New-Yorkban az építés köbméterenkint öt dollárba került, ma harminczhét centbe kerül csupán. A hely teljes kihasználása tehát itt a költségek csökkenésével járt karöltve.

Az amerikaiak felhőkarczolóikat szeretik az újvilág speczialitása, sőt csodája gyanánt feltüntetni. Ebben nekik alighanem igazuk van. Meg vagyok ugyan győződve róla, hogy európai mérnökök is meg tudnának birkózni a felhőkarczolók építésének a feladatával és hogy technikai nehézségek itt sem állanának az építésnek az útjában, viszont bizonyos, hogy a felhőkarczoló teljesen amerikai alkotás, hogy az amerikaiak teremtették meg és hogy a technikai probléma megoldásának a dicsősége az övék. Esztétikai szempontból ezeknek az épületeknek az értékéről kétségkívül lehet vitatkozni. Kétségtelen azonban, hogy a czélszerűségi szempontnak nagyon megfelelnek és kétségtelen az is, hogy a 612 láb magas Singer-épület és a Metropolitan Lifenak 625 láb magas palotája nagyon alkalmasak arra, hogy különös, jellegzetes képet adjanak egy egész városnak.

New-York üzleti negyedében, a Cityben ma már mindenfelé a felhőkarczolók dominálnak és méreteikkel szinte szimbolizálják azt, hogy itt az üzlet mindennél előbbre való. Ezek a felhőkarczolók, amelyek a pinczétől a legfelső emeletig kizárólag irodahelyiségeket rejtenek magukban,

vagy egy-egy óriási áruháznak a czéljaira szolgálnak, valóságos kaptárai az üzleti életnek. Némelyik, mint a Hudson Terminal Building 22 emeletén négyezer irodahelyiséget foglal magában és az irodai órák alatt tízezer ember tartózkodik benne. Magában egy külön kis város, amelyben a liftek és expresszliftek játszák a közúti vasutak szerepét. Lent a hallban a trafik, különböző kis üzletek, vendéglők és az Amerikában elmaradhatatlan édesség- és fagylaltbolt ellátják egy ilyen rengeteg épületnek a nappali publikumát azzal, amire szüksége van. Wanamaker áruházában a kilenczedik emeleten van a vendéglő, ahol az üzlet személyzete és a látogatók étkezhetnek. Ha az ablak mellé ülünk, épen egy magasságban vagyunk egy templomtoronynak a csúcsával. Nálunk a toronynak a csúcsa valami elérhetetlen magasság, odaát igen mérsékelt, középszerű dolog, amelynél az üzlet még sokkal magasabbra hatol.

Lehet-e egy olyan város szép, amelyben a felhőkarczolók dominálnak? Ideát Európában, nem tudom miért, hosszú időn át az a nézet volt elterjedve, hogy New-York mint város kellemetlen benyomást kelt az emberben és hogy szépnek egyáltalán nem mondható. Nem vagyok szakmabeli műértő, nem a hivatásos elemek szemével ítélem meg ezt a kérdést, épen azért határozottan merem az ellenkezőt állítani. New-York felhőkarczolói, akár a szemben fekvő Síaíen-lslandról, akár a Hudson-River túlsó oldaláról nézzük őket, határozottan érdekes, szép és lebilincselő képet mu-

tatnak. Éjjeli világításban pedig, mikor ezer meg ezer ablakból világosság árad ki az éjszaka sötétjébe, egyenesen megragadják az embert. Meglehet, hogy ebbe belejátszik magának a nyers nagyságnak az ereje és meglehet, hogy az ember érezni véli azt a nagy munkát, amely egy ilyen rengeteg épületben összpontosul. Ilyen összefolyó érzésekben azonban különbséget tenni, őket elemezni nem lehet. Csak egy egységes kép marad meg és ennek a képnek az emlékezete határozottan nem kellemetlen.

Hogy pedig a feihőkarczoló önmagában is lehet szép és artisztikus, azt nagyon jói mutatja a Flatironnak, a vasalóháznak a példája. Ez a huszonegy emelet magas feihőkarczoló a harmincz-harmadik utczánál épült, ahol a Broadway keresztülvágja a Fifth-Avenuel, a milliomosok utczáját. Az épület ékalakú és alaprajza a vasalóhoz hasonlít. Elől teljesen keskeny és hátrafelé szélesedik. A nagy Madison-tér tűlsó oldaláról megfelelő távlata van, úgy, hogy a két hatalmas űt összeszögellése révén képződött épülettömböt igen hatásosan zárja be. Ez a pont, a Flatiron és környéke New-Yorknak kétségkívül egyik legérdekesebb része, amelyet az idegenek aligha tudnak elfelejteni. A Fifth-Avenue és a Broadway, New-Yorknak ez a két jellegzetes utczája itt találkozik a harmincz harrnadik utczával, amely kelet-nyugati irányban New-Yorknak egyik legfontosabb keresztűtja. Elől a hatalmas Madison-tér, a túlsó oldalon a Madison-Square Garden épülete, amelynek tornyánál a sevillai Giralda tornyát vették mintául.

„From the top of the Flatiron”, — a Flatiron tetejéről ha letekintünk, akkor érezzük magunkat igazán büszkének, hogy amerikaiak vagyunk, – mondja egy amerikai író. Nagyságával, merész építésmódjával, alant egyfelől a nyüzsgő üzleti élettel, másrészt az összegyűjtött milliókkal ez az épület az igazi szimbóluma a mai Amerikának. És ha meggondoljuk, hogy mindaz, ami a Flatiron körül elterül, rövid három évszázadnak az alkotása, akkor az az alkotó erő, amely ezeket az eredményeket létrehozta, a jövőben még nagyobb reménységekre jogosít fel.

Ami New-Yorknak, mint városnak a szépségét illeti, az a legutolsó évek folyamán más tekintetben is sokat haladt. Valamikor ezelőtt huszonöt-harmincz esztendővel, mikor még Amerikában csak pénz volt, de a művészi Ízlésnek még a nyoma is hiányzott, uralkodott az az elv, hogy az a szép, ami sok pénzbe kerül és ami gazdagon van díszítésekkel megrakva. A magánházak, értve természetesen azoknak a palotáit, akik tudtak az otthonukra áldozni, sokáig ezt a parvenü jelleget viselték magukon. Azután átjöttek Európába kölcsönkérni azt, ami szép. Ennek a szülötte a Madison Square Garden tornya, amelyet Spanyolországból ültettek át Amerikába, ilyen a Herald palotája, amelynél egy firenzei loggiás épületet kopizáltak. Ma már ezen túl vannak Amerikában. A Fifth Avenue és a Riverside Drive palotái az építkezésben megnyilatkozó izlés növekvéséről tesznek tanúságot.

A városban mindenféle egymásután épülnek a modern, nagy középületek, hotelek, magánpaloták, amelyek már nem csupán a czélszerűségnek akarnak teljes mértékben megfelelni és nem csupán a gazdagság túlzásaival akarják az embereket elkápráztatni, hanem meg akarnak felelni a művészi igényeknek is. Akik meg tudják tenni, hogy a milliós épület körül egy milliókat érő telket is üresen hagyjanak, hogy az épület architektúrája teljes mértékben érvényre jusson, ezt meg is teszik. Kétségtelen, hogy ez bizonyos mértékig ellentétben van az Amerikában mindenütt uralkodó üzleti szellemmel, de egy haladási fokot jelez az igazi kultúra felé. Olyan Ízléstelenségek, aminőt például a new-yorki városházánál elkövettek, ahol az épület frontját telerakták márvánnyal, a hátát pedig terméskőből és téglából építették, ma már nem képzelhetők el. Igaz, hogy az amerikaiak ezt azzal védelmezik, hogy annak idején nem gondolták, hogy a város a City Halion is túl fog terjedni és hogy így az épület hátát nem igen fogják meglátni. Ilyen naiv védekezések ma már azért is lehetetlenek, mert ma a nagyságban, a növekedésben odaát lehetetlenséget senki sem ismer.

Monumentális épülete a tíz év előtti New-Yorknak még alig volt; a lázas fejlődés idejében alig gondoltak erre, hogy ilyeneket is alkossanak. Ma már belátják, hogy a monumentális vonásnak nem szabad hiányozni, ha azt akarják, hogy New-Yorknak igazán metropolis jellege legyen és

iparkodnak a hiányokat helyrepótolni. Lent az alsóvárosban a tőzsde, a vámház, a Clearing-House, a kereskedelmi kamara már ezen követelmények szerint épültek és ez épületeket New-Yorknak nem kell szégyelnie. Fent a Fifth Avenuen a Carnegie könyvtára, amelynek csupán az épülete harminczöt millió koronába került, épült ilyen elvek szerint. A Morningside Heights magaslatait pedig az amerikaiak nem ok nélkül nevezik New-York Akropolisának. A katonák és tengerészek emléke, amely a Hudson River fölött emelkedik, Grantnak a sírja és a Columbia egyetem könyvtárának ó-görög épülete már a monumentalizmusnak minden kellékével rendelkezik és nem csupán a nagyságra való törekvés van meg benne, mint a felhőkarczolóknál. Egyáltalán a mai New-York építkezése nagy változásokon megy át, amit legjobban azzal lehet kifejezni, hogy a márvány kezdi elfoglalni mindenütt a vörös téglának a helyét. Mint anyag, az is kétségtelenül megfelel, ez azonban szép is.

Egyik igen kellemes vonása New-York építkezésének, hogy benne határozottan a világos színek dominálnak. Talán azért is van ez így, mert a város még nagyon fiatal. De épen ezek a világos színek teszik azt, hogy New-York minden nagysága, óriási emberáradata, lüktető élete és rengeteg felhőkarczolói daczára sem teszi az emberre azt a nyomasztó, nehéz, fojtó benyomást az első pillanatban, mint London. A múltak emléke itt nem nehezedik a kedélyre, itt minden

a jövőre utal, vagy legfeljebb a jelent árulja el. Pedig hogy az amerikaiak a maguk rövid múltját megtudják becsülni, annak számtalan jelét lehet látni New-Yorkban is. A Wall-Streeten, a sok milliós pénzintézetek utczájában, amely nevét a holland New-Amsterdam sánczaitól vette, nagy felhokarczolok között szerényen húzódik meg az államkincstár fiókjának földszintes oszlopos épülete. A függetlenség kimondását követő években ebben a házban ülésezett az Egyesült-Államok parlamentje. Az oszlopok előtt áí Washingtonnak puritán egyszerűségű állószobra, rajta a fölirás: „Ezen a kövön állva, a Federal Hall oszlopai előtt tette le esküjét Washington György az Amerikai Egyesült-Államok első elnöke 1789 április 30-án.” A City Halion, egy másik emléktáblán a következő felírás olvasható: „Ezen hely közelében olvasták föl és jelentették ki az amerikai hadseregnek Washington György tábornok jelenlétében a függetlenség kimondását 1776 július 9-én.” A City Hall Parkban áll Nathan Hale kapitánynak a szobra, akit az angolok a függetlenségi harczban agyonlőttek, rajta a felírás; „Sajnálom, hogy csak egy életem van, amelyet hazámnak feláldozhatok.” A múltak megbecsülésének legérdekesebb példája azonban, hogy bent, a város kellő közepében, ahol a telkek milliókat meg milliókat érnek, nem engedik a Szentháromság és a Szent Pál temploma körül levő régi sírokat megbolygatni. Ezek a temetők még ma is olyan állapotban vannak, mint a

szabadságharcz előtti időkben és valósággal az átmenetet jelképezik az alapítóktól a modern időkbe.

De nemcsak a múltnak, hanem még a romantikának is jut helye ebben a modern, teljesen modern metropolisban. A temetők a felhőkarczolók tövében nem romantikusak, mondhatja akárki, csak bizarrok. A romantikát a Singer és Terminal Buildingek megölik. Még a Central-Park poétikus szép részleteivel sem romantikus. Benne és körülötte teljesen a modern élet lüktet. De vannak egyes részei, talán inkább pontjai a városnak, amelyek kikapcsolódtak a lüktető életből. A kis Szent Márk templomban Stuyvesantnak, az első holland kormányzónak a sírja már a múltak romantikáját idézi fel. Ilyen pont a régi fáktól árnyalt quaker-iskola is, a Stuyvesant-téren. Fent a város felső részén pedig, ha egy kicsit lemegyünk a Hudson River magas partján és ^vesztjük szemünk elől az épületeket, bent vagyunk a legtisztább romantikában. Sajátságos kép az, ahol a Cooper Vadölőjének, Bőrharisnyájának és utolsó mohikánjának az emlékei elevenednek meg a fantáziánkban.

Egy éles fütty. Gőzhajó halad felfelé a vizén. Rajta zenekar játszik a kirándulók mulattatására. Nincsenek már indiánusok, nincsenek őserdőket irtó farmerek. A valóságra ébredünk és egyszerre eszünkbe jut, hogy fönt a magas töltésen automobilok töfögnek és elegáns fogatok gördülnek egymásután. Ott van New-York előkelőségeinek a kocsikorzója.

múltból és a romantikából ismét vissza a modern életbe. Keressük tovább azokat a vonásokat, amelyek New-York jellemzésére alkalmasak. Mindenesetre a forgalom azon dolgok közé tartozik, amelyek legjobban lekötik az érdeklődésünket. Ennek a méreteit már igazán nem lehet európai arányokkal merni. Londonban kétségtelenül rendkívül nagy a Citynek az üzleti élete, de a forgalom New-Yorkkal nem hasonlítható össze. A londoni City inkább czentrális fekvésű és a forgalom megoszlik a szélrózsa minden irányában, New-Yorkban ellenben a City a hosszú és keskeny Manhattan-szigetnek a déli részén épült, ott mindenkinek reggel meg kell tenni az üzleti negyedbe, este pedig a lakónegyedekbe vezető utat. A rush idején, reggel és este, a földalatti, a rendes villamos és az emeletes vasút, amelyek nem egy helyütt egymás fölöttt haladnak, alig elegendők ennek a forgalomnak a lebonyolítására. A „megtelt” fogalmát az amerikai közúti vasutakon nem ismerik és akárhányszor látni lehet, hogy a teljesen zsúfolt közúti kocsikon félig az ablakokba kapaszkodva, félig a kocsi párkányán állva lógnak az emberek. Az amerikai fölfogás azt tartja ebben a tekintetben, hogy minden embernek szent joga ott kitörni a nyakát, ahol neki tetszik. Ebben a jogában policziális intézkedésekkel senkit sem korlátoznak.

. . . Egy ködös téli estén, öt óra tájban megálltam a Brooklyn-Bridge feljárójánál. Egy szürke, végtelen áradat, amely özönlik a hídra

fölfelé, villamasok, kocsik, mind teljesen tömve. Az emberek, akik a napot New-Yorkban töltik, mennek haza aludni Brooklynba, a világ legnagyobb hálószobájába, — ahogy az amerikaiak ezt a külvárost nevezik. Ezt az impressziót, ezt a végtelen emberáradatot, ^zt a zúgást, amelyet a tömeg magával hozott, elfelejteni nem tudom. Hónapokkal később egy londoni ismerősömnek, aki szintén megjárta Amerikát, referáltam ezekről a benyomásokról és ez a londoni űr, aki szintén hozzászokhatott a nagy arányokhoz, hozzájárult az én megfigyelésemhez:

— Csakugyan, ha én rendezni próbálom az amerikai benyomásaimat, nálam is a Brooklyn-Bridgenek az esti forgalma volt az, ami legjobban megkapott. Azokat a fáradt embereket, akik végtelen áradatban özönlenek erre a hídra, elfelejteni nem tudom. A modern emberiségnek a szimbólumát látom még ma is ezekben a lámpafénytől megvilágított sápadt arczokban, amelyek mennek haza, hogy kipihenjék magukat és újra kezdjék azt a munkát, amelyet előző este elhagytak.

Ez, az emberek tanulmányozása az emberek életének a megfigyelése a legérdekesebb az idegenben mindenütt. Hisz egészen természetes, ha mindent, ha a természet jelenségeit, ha a városokat, ha a közlekedést csak az embernek a szempontjából ítéljük meg. Mindig maga az ember és az ember élete a kiinduló pontja és a czélja minden megfigyelésünknek. Ebből a szempontból pedig New-York rendkívül alkalmas

terrénum a tanulmányozásra. Sehol annyi különböző faj, nyelv, annyi különböző érdekű és czélű ember nem találkozik, mint itt a nyugati világ metropolisában. A Fifth-Avenuetól és a Riverside Drivetől kezdve, ahol egymásután sorakoznak a milliomosok palotái, a Broadway áruházain és üzletein, a City bankházain és irodáin át Bronx és Brooklyn lakónegyedéig, vagy akár az East Side piszkos, túlzsúfolt utczáiig, ahol a bevándoroltaknak a legalsó rétege ülepszik meg és a teljesen ázsiai jellegű Chinatownig, az emberiségnek hány különböző rétege és mennyi különböző eleme él itt közvetlenül egymás mellett, vagy jobban mondva egymás alatt. Talán épen ez az a körülmény, amely az embert szinte kényszeríti arra, hogy valami hasonlóságot találjon a régi Róma és a modern New-York között.

Nagyon könnyű a hasonlóság kérdését elemezni. Ott is, mint New-Yorkban, találkozót adtak egymásnak az ismert világ különböző népei. Görögök, germánok, hispánok, kelták, afrikai sémiták, zsidók, szíriaiak, szóval a legkülönbözőbb népelemek találkoztak, amelyeket bizonyos külső mázzal vont be a latin czivilizáczió. Mintha a római nagy vagyonokat és gazdagság aberráczióit látnánk megelevenedni az amerikai milliárdos családoknál, amelyek a második generáczióban már tönkre mennek és esztelen tékozlással szórják szét a hirtelen osszetömörűlt vagyonokat. Mintha Rómának a csőcselékét

látnánk újjáéledni abban a zagyva népelemben, amely az East Sidet lakja, ha van — lakása, vagy esetleg a Central-Parkban ujságpapírossa! takaródzva tölti az éjszakát, ha fedél nélkül marad. (A nagy amerikai újságok erre a czélra kiválóan alkalmasak.) Ott is, itt is bizonyos haladás jelentkezik az impérium felé. Az amerikaiak is mindenfelé mint hódítók lépnek fel a világon és ha a fegyveres hódítás eddigelé csak a Filippini-szigetekre és Kubára szorítkozott is, a másirányű hódítás tendencziái már mindenfelé jelentkeznek. Ott is, itt is a régi patriarchális elemek helyébe, amelyek a közéletből még vissza tudtak menni az ekeszarva mellé, a pénzarisztokráczia jött, amely mindent megvehetőnek tart, sőt mindent meg is vesz. A politikai korrupczionak ezer meg ezer válfaja mutatkozik Amerikában és az amerikaiak legnagyobb része megelégszik azzal, hogy minden emberi alkotás között legnagyobbnak tartja az Egyesült-Államok alkotmányát, tényleg azonban a közügyekkel nem törődik és a megélhetés, az üzlet foglalja le minden idejét. Lehet, hogy ez a hasonlóság, amely így pillanatnyilag felmerül, csak külsőségeken alapul, lehet, hogy belső tartalma nincs, a körülmények, a viszonyok sajátságos összejátszása azonban mindenesetre arra készteti az embert, hogy erről gondolkozzék.

Ha az ember egy ideálisan képzelt madártávlatból végig tekint New-Yorknak különböző népelemein, a nyelveken, vallásokon, társadalmi

osztályokon, akkor nagy arányokban látja maga előtt azt, amit az angol kolóniának egyik régi kormányzója. Dungan 1683-ban jelentett Londonba: „New-Yorkban minden nézet és minden társadalmi irányzat képviselve van, de egyik sem jut világosan kifejezésre.” Nem jut kifejezésre, mert akkor nem engedte meg a harcz, amelyet az őslakókkal és az elemekkel folytattak, ma pedig nem engedi meg az üzleti élet, amely mindent lefoglal a maga számára.

És ez az üzleti élet amilyen nagy, amilyen megkapó az arányaiban, annyira kegyetlen is tud lenni. Az ipari és kereskedelmi rendszerű társadalomnak minden borzalma jelentkezik ott a túlságos korán igénybe vett és túlságosan kihasznált gyermekmunka formájában. Gyermekmunka másutt is van, sőt ezt sokan kezdik a modern gazdasági élet egyik elmaradhatatlan járulékának tekinteni, annyira azonban a gyermekmunka talán sehol sem ötlik fel, mint New-Yorkban. Mint czipőtisztitók, messenger-boyok, újságárusok, bolti kihordok ezren meg ezren keresik meg a kenyerüket önállóan, olyan gyermekek, akiknek még otthon vagy az iskolában volna a helyük. A hiányos ellenőrzés mellett pedig, amely Amerikában uralkodik, nagyon sokat éjjeli munmunkára is alkalmaznak közülök. Ha egy-egy olyan állásnak a hirdetését teszik közzé, amelyet gyermekek is betölthetnek, százan meg százan jelentkeznek és ezek a kicsiny, koránérett emberkék olyan tülekedést visznek véghez, mintha már fel-

nőttek volnának. Egy ideig talán sarkalják őket azok a példák, amelyeket látnak, hogy semmiből valaki a legfelsőbb polczra tudta magát felküzdeni, Csakhamar belátják azonban, hogy ez csak a kivételeseknek, a nagyon szerencséseknek adatik meg és czinikusokká válnak. Ez a gyermekczinizmus, amelyet az amerikai pedagógusok észrevettek és egyáltalán nem tagadnak, az amerikai ipari társadalomnak egyik legszomorúbb jelensége.

Kétségtelenül nagy azonban New-York a közoktatásügyet szolgáló különböző intézményekben. Az ingyenes iskola, az esti tanfolyam, a közkönyvtár hatalmas fegyver Amerikának kezében, amely nemcsak a nemzet egységesítését, hanem jövőjét is biztosítja. Az az imponáló nagyság pedig, amelyet csodálnunk kell, nem a magasabbrendű intézetekben nyilatkozik meg, amelyek a kiváltságos osztályok képzésére szolgálna^ hanem leginkább azon intézményekben, amelyek a nép, a munkásosztály igényeinek kielégítésére, továbbképzésére vannak hivatva. A Carnegie 35 millió koronás könyvtáránál jobban imponálnak azok a kicsi könyvtárak és iskolák, amelyek szanaszét el vannak szórva az egész városban és amelyeket mindenki látogathat. És az egyetemnél, amely fent épül a város északi részében, messze az üzleti negyed zajától, nekem jobban imponál a Cooper-Union, amely a gyakorlati tudományokban oktat kivétel nélkül minden jelentkezőt.

Emlékezem, mikor téli estéken az emeletes

vasúton vágtatva robogtunk el ennek a szó igazi értelmében vett népegyetemnek az épülete mellett, mikor egy pillanatra láttam bent megvillanni a mozgásban levő gépeket, mikor láttam a padok fölé hajolt alakokat, kik igazán az élet számára képezték magukat, ezért az egyért mindig irigyeltem Amerikát és mindig újra meg újra éreztem, hogy az oktatás az a hatalmas fegyver, amely Amerikának a jövőjét biztosítja.

Sokszor mondták, már nem is akarom kétségbe vonni, hogy New-York még nem Amerika, sőt népe nagyon csekély részt leszámítva, nem is amerikai. New-Yorkban csak az arányok amerikaiak és az életnek van amerikai jellege. Az Európából érkezettnek szempontjából mindaz, amit itt lát, tulajdonképen csak nagy iskola, az igazi amerikai életnek, a munkának a nagy iskolája. A külsőségek már az első pillanatra elárulják ugyan, hogy itt más világ kezdődik, mint az európai, a belső életet azonban a bevándorló csak később ismeri meg. Ha ezen az iskolán és ha ezen a megismerésen keresztülment, csak akkor nyílik meg előtte igazán az, ami New-Yorknak a felhőkarczolói és zsibongó lármás utczái az első időben tulajdonképen eltakarnak előtte: az igazi új világ.

A HATÁRTALAN LEHETŐSÉGEK ORSZÁGA

Az új világ. Kolumbus hajósai, mikor első felfedező útjukról visszatértek Európába, ezt a nevet adták annak a földrésznek, amelyet felfedeztek és Amerika ezt a nevet máig is megtartotta. Itt Európában ma is új világnak ismerjük Amerikát és mégis a névben, illetve a névhez kapcsolódó fogalomban óriási változás ment végbe. Mondhatnók, hogy az új világ elnevezés bizonyos etikai átváltozáson ment át és ennek a két szónak fogalma lényegesen eltolódott. Ma már Amerika nem a földrajzi értelemben vett új világ, amelyet a XVI. századbeli spanyolok és portugálok ismertek, ma Amerika az az új világ, ahol a társadalmi berendezkedés, a gondolkodás, az erkölcs, a légkör, a gazdasági termelésnek minden előfeltétele lényegesen más. Ma Amerika új abban az értelemben, hogy a társadalmi berendezkedésnek, a gazdasági életnek egy fokkal előrehaladottabb állapotát képviseli, vagy legalább is ott nagyobb mértékben meg van a hajlandóság arra, hogy az újításokat a gyakorlati életbe átvigyék, mint nálunk. Új világ Amerika abban a tekintetben, hogy a haladás

szelleme ott sokkal nagyobb mértékben érvényesül, mint ideát Európában.

A határtalan lehetőségek országa. Ez talán Amerikának, illetve az Amerika fogalmát tulajdonképen magába foglaló Egyesült-Államoknak a legtalálóbb elnevezése. Az az ország, ahol semmi sem lehetetlen, amit az emberi ész és erő akar, ahol hagyomány, tradiczió nem vet gátat az egyén fejlődésének és ahol a társadalmi élet minden terén csak egyetlen törvény van, amely szabályozza az egymás ellen törő és egymás mellett haladó erőket: a munka.

Ha végigtekintünk azon a csodálatos fejlődésen, amelyen Amerika a legutolsó száz esztendő alatt keresztülment, szinte azt kell tartanunk, hogy itt valami óriási, csodálatos belső erő működik, amelynek működése túlhaladja a mi képzeletünknek határait is. Az úttörőtől, aki fegyverrel kezében kóborolta be a nagy tavak erdőségeit és a Mississipi prerijeit, a modern nagyvárosok üzletemberéig, aki merész kézzel nyúl bele az egész világ közgazdasági életének irányításába, a czivilizácziónak néhány rétege rakódott le egymás fölé pár emberöltő alatt. De ez a pár emberöltő olyan, hogy arra az amerikai, aki őseit csak a szabadságharczig tudja felvinni, méltán büszke lehet.

Igaz, hogy Amerika a kultúra alapelemeit, amelyeken az egész társadalom nyugszik, nagy részben már készen kapta Európától. A berendezkedés azonban csodálatosan gyors volt és

amihez Európának évszázadokra, sőt évezredekre volt szüksége, Amerika megtette rövid száz év alatt. És ebben a berendezkedésben volt annyi önállóság és eredetiség, hogy itt Amerika igazán újat produkált. Az egész társadalmi berendezkedésbe belevitte azt a szellemet, amely a nyugat pionírjainak lelkében lakott, akik harczra keltek az elemekkel, a természet erőivel, semhogy esetleg ósdi és igaztalannak tartott előítéletek előtt meghajtsák a fejüket.

Ez Amerika óriási fejlődésének az erkölcsi alapja. Amerika óriási ereje — the giant strength of the nation — ebben a két tényezőben, a munkában és a gondolat abszolút szabadságában rejlik. E két tényezőnek égisze alatt történt az a rendkívüli fellendülés, amelynek számszerű adatai szinte káprázatosan hatnak.

A határtalan lehetőségek országa. 1800-ban negyed millió négyszögmértföld volt az Egyesült-Államok területe, ma az amerikai inpérium alá tartozó idegen területekkel együtt háromnegyed millió. A lakosság száma ugyanezen idő alatt öt millióról közel száz millióra emelkedett. Ez a lakosság az egész föld lakosságának csupán öt százaléka ugyan, de a hihetetlen munkaerőt, amely benne lakozik, jellemzi, hogy a föld 650 millió hektár termőterületének 25 százaléka rája esik. Nem csoda, ha így igazán a földet tartják az amerikai nemzetgazdaság legfőbb alakjának. Itt a földben rejlik Amerika nagyságának anyagi alapja, amely csak közvetve jut kifejezésre az

ipari termelés és kereskedelem szédítő nagyságú adataiban.

Amerikai számokban és mértékben beszélve, a föld évenként 3-372 millió bushel tengerit termel. Ebből az Egyesült-Államokra esik 75 százalék. A búzatermelésből 25, a zabtermelésből 25, a vasérctermelésből 36, az aczéltermelésből 32, a réztermelésből 55, az ólomtermelésből 39, az aranytermelésből 31 és az ezüsttermelésből 33 százalék esik az Egyesült-Államokra. Pénzértékre átszámítva az Egyesült-Államok mezőgazdasági és állattenyésztési iermelésének farm értéke az 1907. évben 6794 millió dollárra rúgott, vagyis körülbelül annyira, amennyire az Egyesült-Államok egész nemzeti gazdagságát becsülték 1850-ben.

Ez a nemzeti gazdagság azóta 107.104,200 ezer dollárra emelkedett. Az Egyesült-Államok minden lakosára átlag 1310 dollár vagyon esik, vagyis akkora összeg, amekkorát az európai államok alig közelítenek meg. A forgalomban levő pénz 1080-ban 26 millió dollárra, 1850-ben 278 millióra, 1906-ban pedig 2736 millióra rúgott. Ugyanezen évben 668 millió dollár arany-pénz volt forgalomban. A hitelélet igényeit pedig legjobban jellemzi, hogy ez a rengeteg mennyiségű pénz alig volt elegendő a szükséglet ellátására. Az Egyesült-Államok, illetőleg az ott működő gazdasági faktorok által lebonyolított forgalomról azonban sokkal igazabb képet ad a clearing-forgalom, amely például 1907-ben 159 billió dollárra rúgott. Ez az óriási szám azt mutatja,

hogy az Egyesült-Államokban a pénz sokkal mozgékonyabb, mint Európában és sokkal inkább törekszik oda, ahol a megfelelő felhasználásnak a jelentősége mutatkozik. A határtalan lehetőségek országában még a pénz is kevésbbé konzervatív, mint nálunk.

1800-ban az Egyesült-Államok területére bevittek 91 millió dollár, 1907-ben 1423 millió értékű árut A kivitel, amely a múlt század első esztendejében 71 millió dollárra rúgott, 1907-ben meghaladta az 1923 millió dollárt. Ha részletezzük azokat a tételeket, amelyekből ez az óriási külkereskedelmi forgalom kialakult, azt tapasztaljuk, hogy az egyes ágakban az emelkedés szintén hasonló arányokat mutat.

Talán száraznak tűnnek fel ezek a számadatok azok előtt, akik regéket szeretnének hallani Amerikáról. A számok száraz volta azonban relativ. Minden, ami az emberi élettel összefügg, a kultúrának egyik jelensége és az egységes kultúra ugyanúgy megnyilatkozik a költőnek fantáziájában, akinek csengő ríme belekap az ember érzésébe, mint az ipari zseni teremtő erejében, amely a kultúrai létnek egy újabb előfeltételét teremti meg. Ebből a szempontból megítélve ezeket a számokat, amelyek az emberi akaraterőt csalhatatlan mértékkel mérik meg, éppen akkora poézist kell bennük találni, mint a legszebb költeményben. Mondják, hogy ezt az óriási fellendülést, amely az újvilágban elébünk tárul, csak Amerikának kimeríthetetlen anyagi erői, a szűz

talajban rejlő mérhetetlen kincsek tették lehetővé. Lehet, hogy ez igaz de ha egyrészről csodálatosak az országban jelentkező gazdasági termelési lehetőségek, másrészről csodálatosak és páratlanok az amerikai munka eredményei is. És itt, Amerika nemzetgazdasági viszonyainak a tanulmányozásánál szemünkbe kell ötleniannaka körülménynek, hogy a forgalom, a kereskedelem és az ipar terén, amelyek a modern államok igazi nagyságának alapjai, sehol jobban az egyes emberek nem érvényesülnek, az egyes emberek akarataés ereje jobban kifejezésre nem jut, mint Amerikában. A modern Amerikának igazi képét a Gouldok, Vanderbiltek, Rockkefeljerek, Carnegiek, Harrimanok, Hillek és Morganok adják meg. Ők vezetik ennek a csodás országnak gazdasági életét, ők a „captains of Industry", akik a pénznek milliói felett uralkodnak és az emberek millióit vezetik. És nem tartozik-e a határtalan lehetőségek közé az, hogy míg nálunk a maga erejéből szerencséjét megalapítani alig tudja, valaki, odaát nagyon sokan vannak, akik semmivel kezdik és mint milliók urai fejezik be pályafutásukat.

Kétségtelen, hogy abban az emberáradatban, amely Európából állandóan özönlik Amerika felé, nagyon sokan vannak, akiknek ilyen csodálatos képek, gyorsan összehordott milliók lebegnek a szemeik előtt, vagy legalább is könnyebb megélhetést várnak odaát. Nagyon csalódnak azonban azok, akik abban reménykednek, hogy odaát kevesebb munkával fognak boldogulni. Az átlagos

európainál nagyobb munkamennyiséget kell ott produkálni mindenkinek. Igaz, hogy ezt korlátolt látkörű társadalmi bölcsek, akik a kivándorlást kenetes szavakkal akarják meggyógyítani, úgy formulázzák, hogy minek kimenni Amerikába, ha odakint is ugyanannyit, sőt többet kell dolgozni a megélhetésért, mint nálunk. Ennek a mondásnak a fallácziója nagyon is áttetsző: mert odaát a munkának nagyobb megbecsülése van, mint nálunk és tényleg a munka az érvényesülésnek legbiztosabb emeltyűje.

Odaát mindenki érzi ennek az érvényesülésnek a lehetőségét, sokkal több példa lebeg mindenki előtt, hogy mások is fel tudták a semmiből küzdeni magukat és épen ez a körülmény sokkal nagyobb etikai erőt kölcsönöz *az* amerikai munkásnak munkája közben, mint a milyent Európában lehet tapasztalni. Igaz, hogy a magasabb műveltség feltételeinek könnyebb megszerzése mellett több az eshetőség, hogy a törekvő, ügyes munkás megragadja a boldogulásra kínálkozó alkalmat. A tekintély helyét elfoglalja az egyéni érdem. Mindenki arra törekszik, hogy czélszerűen járjon el és a munkaadó, legyen akár magános, akár az állam, felemelkedik annak a tudatára, hogy jobban fizetett kevés munkással, nagyobb eredményeket ér el, mint több és rosszul fizetett emberrel, akiknek nagyobb része nem is való arra a helyre, amelyen állítólag dolgozik.

Egy amerikai nemzetgazdának megjegyzése szerint, nyolczvan milliónyi néppel, melynek nyelve,

tradicziója, törekvése ugyanaz, vagy legalább arra törekszik, hogy ugyanaz legyen, ameiy igazán dolgozik, nagyobb mértékben lehet termelni mindent, mint Európában. A nagyobb méretű gyártás munkamegtakarítást jelent és ez a munkamegtakarítás Amerika gazdasági fölényének a titka. Ez a gazdasági fölény először abban jelentkezett, hogy Amerika úrrá lett odahaza és az amerikai termelésnek nagy részben meghódította az amerikai piaczot. Ma már tovább mennek. Amerikának már van imperialisztikus politikája a gazdasági téren is és idehaza mi is szemmel láthatólag tapasztaljuk, hogy az állítólag drágább amerikai ipar miként hódít tért lépésről-lépésre ideát az óvilágban is.

A Monroe-doktrínát az amerikaiak kezdik úgy értelmezni, hogy őket illeti meg kizárólagos joggal Délamerikának gazdasági kihasználása is. Kelet-Ázsiában az amerikai ipar és kereskedelem már-már domináló helyzetet kezd elfoglalni és az amerikai tőke versenyre kel mindenütt az angol, franczia és német pénzzel, ahol gyümölcsöző beruházásokról van szó. Ez a proczesszus, amelyet az amerikaiak „Americanization of the World" — a világ elamerikaiasítása — név alatt ismernek, egyre nagyobb mértékben halad előre és egyre nagyobb mértékben jelentkezik mindenfelé az egész földtekén.

Amerikának a munka a tradicziója és a munka az az asszimiláló erő, amely hihetetlenül rövid idő, alig egy emberöltő alatt összeforrasztja a legkü-

lönbözőbb idegen népelemeket. A munka azonban odakint Amerikában csaknem kizárólag a *business* formájában jelentkezik. Nálunk business alatt közönségesen üzletet szoktak érteni, pedig tényleg a jelentése és tartalma a szónak egészen más. A business maga a szervezett, rendszeres munka, amely az ipar és a kereskedelem szolgálatában jelentkezik. Ennek van odakint alárendelve minden. A kormány és a parlament csak a business szolgálatában állanak. Irodalom és művészet csak szórakozás, a társadalmi élet csak másodrendű dolog, mindaz, ami nálunk a közélet és a közérdeklődés előterében áll, ott háttérbe szorul a mindeneken uralkodó business mögött. Ennek állanak szolgálatában a diplomaczia és a konzuli szervezet, a belső hivatalok, a lapok, a milliomosok és a munkások egyaránt. Ez az, ami mindent és mindenkit összekapcsol és csak fokozatok, de nem osztályok kiképződését engedi meg. Ez az a közös tradiczió és közös czél, amely a nyolczvan millió embert összefűzi és ez az etikai erő így jut érvényre a nemzeti termelésben, amely odaát csakugyan hihetetlen arányokat ölt és óriási számokat produkál.

Ezek a számok különösen a vas- és bányaipar és a rokoniparágak körében emelkednek hihetetlen magasságra. Az Egyesült-Államok nyersvas termelése 1904-ben 16.497,033 tonnára, 1905-ben 22.992,380 tonnára, 1906-ban 25.795,486 tonnára rúgott, 1907-ben pedig meghaladta a harmincz millió tonnát. És hogy a szertelen dimen-

ziók sehol olyan arányokat nem öltenek, mint Amerikában, mutatja az a körülmény, hogy az Egyesült-Államoknak csaknem egész vas- és aczéltermelése tizenkét nagy egyesülés, tröszt kezében összpontosul. Ezek között van a világ legnagyobb ipari vállalata az „United States Steel Corporation”, amelynek csupán a tiszta nyeresége 1907-ben húsz millió dollárra rúgott. A tröszt törzsrészvényei 500 millió *dollár értéket* képviselnek, vagy/s többet, mint Magyarország egész évi költségvetése.

Az ilyen óriási adatok azonban a határtalan lehetőségek országában nem csupán szórványosan jelentkeznek, hanem az iparnak többi területein is mutatkoznak. Az antraczit-szén termelése például 1907-ben meghaladta a 85 millió tonnát, a többi szénfajták termelése pedig megközelítette a 380 millió tonnát.

Az egész világ aranytermelése 1907-ben 375 millió dollárra rúgott, ebből az Egyesült-Államokra esett 89 millió.

A washingtoni statisztikai hivatal kimutatása szerint 1905-ben az Egyesült-Államok területén 98 nagy vállalat foglalkozott petroleumfi nom itassál. Az iparágba befektetett tőke 1900-ban 95.327,892 dollár, 1905-ben pedig 136.280,541 dollár volt. A petroleumtermelésben szintén egy óriási vállalat, a „Standard Oil Company” vezet, amely két esztendő alatt kilenczvenhat millió dollárt fizetett ki osztaléknak. Az amerikai petroleumkivitel az 1907. évben kilenczven millió dollár értéket képviselt. Az 1907. év folyamán az Egyesült-Államok-

ban 27.840 automobilt készítettek és az ország területén eladott belföldi és külföldi automobilok értéke meghaladta a 39 millió dollárt. Ugyanezen idő alatt az Egyesült-Államokban épült 7362 mozdony, 284,188 teherkocsi és 5457 személyszállító kocsi. A legtöbb európai államnak összes vasútai nem rendelkeznek ekkora gördülő anyaggal. A vasúti forgalom arányait azonban legjobban talán a bevételekből lehet megítélni. Az Egyesült-Államok vasúttársaságainak a tiszta bevétele az 1907. évben meghaladta a 2429 millió dollárt, ami körülbelül 12,145 millió koronának felel meg, vagyis Magyarország egész állami költségvetésének mintegy a tízszerese.

És ez az óriási vasúti hálózat egyes pénzcsoportoknak a kezében van. Vannak úgynevezett vasúti systemek, amelyek a kezükben tartják számos kisebb vasúti vállalatnak az irányítását is. Mindegyik ilyen vasúti csoportnak a háta mögött pedig rendesen egy-egy ember, valamelyik nagy milliárdos üzletember áll. így például a Vanderbilt csoport 23.486, a Harriman-csoport 27.263, a Moore csoport 27.000, a Gould-csoport 20.316, a Rockfeller-csoport 15.200, a Pennsylvania-csoport pedig 18.229 mérföld vasút felett rendelkezik. Ezek tartják a kezükben nagyrészt az egész amerikai belföldi forgalom irányítását. Odaát állami beavatkozás nélkül létesültek olyan vasúttársaságok, amelyek nagyság tekintetében az európai államvasúti hálózatokat megközelítik sőt felül is múlják.

Mindenesetre csak szórványos, rendszertelen képek ezek, amelyek azonban mégis alkalmasak arra, hogy fogalmat nyújtsanak arról a rendkívüli ipari tevékenységről, amely az oczeánon tűi folyik. Természetessé teszik ezek az adatok azt is, hogy a társadalmi életnek minden megnyilvánulása hasonlóan a nagyság és a nagy méretek jellegét viselik magukon. A vasutak forgalma az európai arányokkal össze nem hasonlítható méreteket ölt, a posta forgalma felülhaladja a mi fogalmainkat és az építkezésben szintén ezek a szertelen arányok jelentkeznek. Új építkezési formát eddig Amerika talán még nem produkált, de hogy a husz-harmincz, sőt negyven emeletes óriási házak, amelyek az Egyesült Államok üzleti czentrumaiban emelkednek, specziálisan amerikaiak, senki sem tagadhatja.

Ugyanilyen nagy méreteket ölt Amerikában a reklám is. Számítás szerint körülbelül egy milliárd dollárra rúg az az összeg, amelyet Amerikában évenként hirdetésekre költenek. És az körülbelül megállapítható, hogy ennek az óriási hirdetésnek megvan a foganatja.

Bámulatosak a sajtó arányai is. Az Egyesült-Államokban és Kanadában együttvéve 22,898 különböző lap és folyóirat jelenik meg. Ebből azonban Kanadára csak 1158 lap esik. Magában az Egyesüli Államokban 2478 napilap jelenik meg. Az arányok megítélésére elegendő, hogy Angliában, mely lapok száma tekintetében közvetlenül az Egyesült Államok után következik,

csak 9500 lap és folyóirat jelenik meg, Németországban pedig a lapok és folyóiratok összes száma 8.049. Az Egyesült-Államoknak ez az óriási hírlapirodalma magyarázza meg azt is, hogy ma a föld összes lapjainak a fele angol nyelvű.

Európában szinte meseszámba megy az, hogy az amerikai városok mily rohamosan fejlődnek. A szorosan vett New-York lakossága tiz év alatt közel ötszázezer lélekkel szaporodott, ha azonban New-Yorkhoz a környező külvárosokat is hozzászámítjuk, a lakosság szaporulata meghaladja az egy milliót. Chicago helyén hatvan esztendővel ezelőtt mocsaras erdőségek voltak, ma a város az Egyesült-Államok belső kereskedelmének legnagyobb czentruma és lakosainak száma megközelíti a két milliót. A legújabb nagyvárosok közül páratlan Seattle fejlődése, ahol 1909 nyarán az Alaska-Jukon-Pacific- kiállítást rendezték. Ez a város szolgáltatja talán a legszebb példát arra, hogy milyen rendszeres politikával és számítással járnak el az amerikaiak az új nagyvárosok fejlesztése körül. Seattlenak lakossága két év alatt csaknem kétszázezer fővel szaporodott és az egész kiállításnak a tulajdonképeni czélja az volt, hogy a közérdeklődést erre az új nagyvárosra terelje. A kiállítási épületeket egy nagy parkban úgy építették, hogy azok később alkalmasak legyenek egy egyetem befogadására. És ma Seattle azon az úton van, hogy a Csendes Óceánnak egyik legnagyobb kikötő városa legyen és hogy San-Francisco és

Vancouver forgalmát legnagyobb részben magához ragadja.

Európaiak előtt mindezek a dolgok természetesen szokatlanok és európai szemmel ítélve meg a dolgokat, sok hátrányos jelenséget tapasztalhatunk a határtalan lehetőségeknek az országában. A lázas tevékenységet, amely határt nem ismer, az örökös munkát, amely megőrli és elpusztítja az idegeket, nem tudjuk talán megérteni. Sokszor hajlandók vagyunk azt hinni, hogy azok a rendkívül nagy arányok, melyeket odaát látunk, nem nyugszanak egészen szilárd alapokon. Ebben van is valami igazság, de másrészt természetes, hogy ahol ilyen nagyok az alkotások, ott az esetleges megrázkódtatásoknak is nagyoknak kell lenni. És csakugyan az Egyesült-Államokban eddig a nagy fellendülések időszakait még mindig nagy válságok zárták be, amelyek közül az utolsó 1907 végén tört ki és hatását éreztette az egész világon. Mindezek az amerikai válságok azonban azt a közös jelenséget viselik magukon, hogy a hitel túlfeszítéséből erednek. Odaát nem a vállalkozási szellem hiánya, hanem a túlságos vállalkozási kedv a gazdasági életnek a legnagyobb veszedelme. Hogy azonban az amerikai gazdasági élet alapjában véve mégis erős és egészséges, legjobban mutatja, hogy Amerika az összes válságokat aránylag rövid idő alatt kiheverte és rövid idő alatt újra létre tudta hozni azokat az értékeket, melyek a megrázkódtatás időszakában elpusztultak.

Ami a lázas amerikai életet és a mienket messze felülmúló tevékenységet illeti, arra egy szellemes amerikai iró azt jegyezte meg, hogy az ő országuk nincsen szórakozásra berendezve és ha szórakozni akarnak, inkább átjönnek Európába, Amerikában az emberek gyorsabban élnek, mint nálunk és az elért eredmények után gyorsabban vonulnak nyugalomba. Nálunk a negyven éves ember pályájának delén, sőt igen gyakran a kezdetén áll. Odaát negyven éves korában már eldől mindenkinek a sorsa és igen sok ember ebben az időpontban közéleti pályafutását már be is fejezte. És tagadhatatlan, hogy sok észszerűség van ebben a berendezésben. Odaát a legerősebb munkabíró emberek dolgoznak és azok, akiknek pihenésre van már szükségük, pihennek. A czélszerűségi elv, a praktikus gyakorlati beosztás, amely mindig ott lebeg az amerikainak szeme előtt, amelyet érvényesülni látunk a kereskedelemben és iparban, kifejezésre jut a társadalmi életben is. És bizonyára ennek is jelentékeny része van abban, hogy Amerika lett a határtalan lehetőségek országa. Odaát képzelhetetlen volna az a beteg és erkölcstelen rendszer, hogy embereket éveken át fizetéstelenül dolgoztassanak és hogy munkára már képtelen öreg embereket használjanak, lehetetlenné tegyék az előrehaladást azokra nézve, akik munkabírásuk teljességében vannak. Az amerikainak nemcsak azért határozotabb és energikusabb minden cselekvése, mert a nevelése hozza így magával és mert amerikai,

hanem azért is, mert nagy átlagban jóval fiatalabb, mint azok, akik Európában vezető szerepet töltenek be.

Amerika még ebben a tekintetben is új világ, mert az űj emberek, friss erők, gyorsan egymásutánban váltogatják egymást, mint Európában és mert az embereknek nincs idejük arra, hogy régi, idejüket műit dolgok között ők is megkövesedjenek És addig, amíg ez így van, amíg ezekkel az előítéletekkel mi megküzdeni nem tudunk, Amerika mindig előttünk lesz, mert egyenlő számú, de jobb munkaerővel többet tud produkálni, mint mi és míg ez így van, Amerika a mi számunkra mindig új világ marad és mindig Amerika lesz a határtalan lehetőségek országa.

A NAGY ÉS A KICSINY AMERIKA

Idegen világ-e az európai utasnak Amerika, vagy nem?

Ha így vetjük fel a kérdést, bizonyára nem. Ott is fehér emberek laknak, akik ugyanazon czivilizáczió légkörében élnek, akik alapjában véve ugyanúgy éreznek és gondolkodnak, mint mi. És mégis, mikor a kora reggel érkező utas előtt a hajnal ködében kibontakoznak a nyugat metropolisának, New-Yorknak körvonalai, a gigászi méretű Szabadság-szobor és az óriási felhőkarczolók, úgy érzi, hogy nem csupán átkelt az oczeánon, hanem idegen világba érkezett, amely merőben különbözik attól, amelyet eddig látott és ismert,

A hihetetlen dimenziók, amelyek elébe tárulnak, első pillanatban kábitólag hatnak az érzékekre. Ez az első benyomás, amelyet az idegen Amerika földjén érez. Húszemeletes épületek, harmincz kilométer hosszú utak, rengeteg áruházak, az üzleti élet, a közlekedés óriási arányai, mind szokatlan hatással vannak az érkezőre, aki európai szemmel itéli meg a látottakat. Az első benyomások azonban elmúlnak, bizonyos tapasztalatok szűrődnek le, melyeknek világában Amerika másnak tűnik fel, mint az első pillanat-

ban. És ez a kép, amelyet bizonyos szemlélet után nyerünk, sokkal inkább igaz, mint az első benyomások zavaros tömkelege és sokszorta jobban megfelel a valóságnak.

Elvitázhatatlan, hogy Amerika nagy, sok tekintetben nagyobb, mint Európa. Ez az egy kétségtelenül megmarad az első pillanat benyomásaiból. Ez a nagyság azonban nemcsak az épületek külső arányaiban, méreteiben nyilatkozik meg, hanem sokkalta inkább jelentkezik a társadalom belső berendezésében, intézményeiben. Annak, aki bele tudott tekinteni az amerikai életbe, a húszemeletes felhőkarczolónál jobban imponál az ingyenes iskoláztatás rendszere, a munka, amely Amerikában otthon van mindenütt, a gyárak zakatoló gépeitől a dollárkirályok dolgozószobájáig. Imponáló az egyenlőség, amely itt nem teória, hanem élő valóság és imponál a munkának teljes megbecsülése, csak *munka* legyen.

De nem csoda, hogy ez így van. Akik a mai Amerikára bélyegüket rányomták, akik Amerikát megteremtették, Európa legjobbjai voltak. Amerika nagyságának erkölcsi alapja, — bármit mondjanak is a féktelenül büszke és hiú amerikaiak — Európában keresendő. Akik a múlt századok folyamán akár boldogulást keresni, akar kalandra vágyva, akár az államhatalom vagy türelmetlen felekezetek által űzetve elhagyták hazájukat és a tengeren túlon teremtettek újabb és jobb hazát, kétségtelenül Európának legvállalkozóbb szellemű és legnagyobb akaraterejű

emberei voltak. Ezek adták meg a keretet, amelybe a később érkezettek beleilleszkedtek és amelyben egy különvált, új társadalom alapjait megvetették. Találékonyságuk, munkakedvük, vállalkozó szellemük és dolgos két karjuk ereje megadta nekik a módot arra, hogy a föld felszínén felhalmozott és a föld mélyében elrejtett anyagi erőforrásokat teljes mértékben kiaknázzák és gyümölcsöztessék. A nagyobb természeti kincseket hatványozott emberi munkaerővel értékesítették és olyan dolgokat produkáltak, amelyek méltán magukra vonták az óvilág bámulatát.

A száz esztendős haladás részletezése nem e helyre tartozik. Újságokból, könyvekből, hallomásból majd minden ember úgy is tudja, hogy mi ment végbe Amerikában egy évszázad alatt. És igazán érdekes, a belső rugóknak az ismerete, amelyek az amerikaiakat e haladás véghezvitelére képesítették. Kevés ember és nagy feladatok, ezek az amerikai haladásnak igazán lényeges faktorai. A kevés embernek meg kellett tanulni, hogy lehet aránylag csekély erővel óriási feladatokat elvégezni és hogy erre csak a végletekig rendszeres, következetes munka képesítheti őket. Ez hozta létre az amerikai termelő munkának sajátságos rendszerét, a systemet is, amely az amerikai üzleti életnek egyik legérdekesebb speczialitása.

Az említett fejlődési körülményeknek hatása, a munkának teljesen rendszeres volta, a befolyás szinte érezhető az amerikai nemzeti jellemben.

Az amerikai, akinek már *ősei* is amerikaiak, bizonyos mértékig új fajjá, tipussá fejlődött és lényegesen különbözik angol apáitól. Azt hihetnők, hogy benne több az ideg, mint az európaiban, aki bizonyos konzervatív nyugalommal nézi a világ folyását. Nagyobb munkaereje, munkakedve, amely azonban meglehetős mértékű kalandor szellemmel párosul; kevesebb érzéke van a széles, erős alapozás iránt, de jobban szereti a csodálatot keltő nagy dimenziókat; páratlanul becsületes mindenkivel szemben de egy maga elé tűzött czélért képes volna mindent romba dönteni, ezreket elpusztítani és pusztításán egy könycseppet sem hullajtani. Mindezek az ellentétes vonások pedig, amelyet a mai amerikaiak azoktól az őseiktől örököltek, akik véres harczokat vívtak az új világ őslakóival és az ellenséges természettel, az amerikai jellemben, ha nem is teljesen harmonikus, de egységes egész gyanánt egyesülnek.

Mondjuk, ez az amerikai nemzeti jellem. Mert hogy van önálló, külön amerikai nemzet, amely az angollal nem közös, kétségtelen, sőt az igazi amerikai erre a nemzeti különállóságra, nemzetiségére rendkívül büszke és nagyratartó. Sehol a világon akkora nemzeti büszkeséget tapasztalni nem lehet, mint Amerikában. A csillagos-sávos lobogó mindenütt ott leng és mindenütt az amerikai nemzet tiszteletét hirdeti. Mert a lobogó — a stars and stripes — az Egyesült-Államokban nem puszta jelvény, színes rongy-

darab, hanem szentség, amelyet sérteni nem szabad.

Igaz, hogy kevés nemzetnek van olyan sokatmondó, artiszíikus és szerencsés lobogója, mint az amerikaiaknak. Tizenhárom piros és fehér sáv, a tizenhárom anyaállam jelképe, amelyek a függetlenségi harczot megvívták'és a mai Egyesült-Államokat megalapították. A felső jobb sarokban kék mező, annyi fehér csillaggal, ahány állama van az Uniónak. Ez a zászló mindenesetre többet fejez ki, mint más államoknak tetszés szerint összeválogatott színei és sokkal alkalmasabb arra, hogy szimbóluma legyen egy nagy és fejlődő országnak, mint bármely más lobogó. A tisztelet és ragaszkodás, amelyet az amerikaiak lobogójuk iránt tanúsítanak, érthető. Néha azonban ez a tisztelet olyan túlzásokba is megy át, vagy olyan naivitások formájában jelentkezik, amelyeket az európaiak már megmosolyognak. De mindenesetre van benne valami kedves, megkapó vonás, mikor itt Budapesten egy amerikai asszony, aki visszautazik hazájába, nem a szokásos frázisokkal búcsúzik el ismerőseitől, hanem az utolsó pillanatban, mikor a vonat már kifelé robog a nyugoti pályaudvarról, még egyszer feléjük kiáltja:

— Do you not forget the stars and stripes! Ne felejtse el a csillagokat és sávokat!

Talán ez a nemzeti büszkeség a kulcsa annak az óriási asszimiláló erőnek, amelylyel Amerikában lépten-nyomon találkozunk. Ha számszerű

kimutatás nincs is róla, legalább is valószínű, hogy az Egyesült-Államok lakosságának a fele nem angolszász eredetű. És ez a tömérdek idegen, akik között képviselve van az óvilágnak minden faja, nemzetisége, mégis hihetetlenül rövid idő alatt nyelvében angollá, érzésében pedig amerikaivá lett. A nyelv kérdését talán még meg lehet magyarázni az angol nyelvnek páratlanul egyszerű, logikus szerkezetével. Hisz az angol nyelvnek elsajátítását az angol kolóniákba bevándorolottaknál is lehet tapasztalni. Ezek azonban a legtöbb esetben csak angolul tanulnak meg, de még nem lesznek angolok. Az asszimilálás ott távolról sem olyan tökéletes, mint Amerikában. Az Egyesült-Államokban az idegenek asszimilálásához még más tényezők is járulnak hozzá. A társadalmi berendezkedés olyan, hogy abba a tegnap érkezett bevándorló rögtön beilleszkedhetik. Az amerikai nemzeti érzés óriási intenzitásával pedig átjárja az új amerikai polgárnak gondolkozását, érzését, egész lelkületét. Az ingyenes iskola egyik nagy fegyver Amerika kezében. A bevándorló gyermeke minden óra végeztével amerikai zászlót kap a kezébe és e zászló alatt amerikai dalok éneklése közben tanulja meg becsülni és szeretni fogadott hazáját. A felnőttek számára esti tanfolyamok és a legkülönbözőbb jellegű intézmények adják meg a módot nemcsak a nyelv elsajátítására, hanem arra is, hogy az amerikai szellembe, gondolkozásba bele tudják élni magukat. Az idegen elemek asszimilálásában Amerika nagy

és hozzá hasonló eredményeket a római birodalom bukása óta a világ egyetlen állama sem tudott produkálni.

Az asszimilálásnak titka a nemzeti erő és nemzeti büszkeség. Hogy azonban ekkora büszkeség túlzásokba is csap át, természetes. Sehol a nemzeti érzésnek olyan durva kinövései nincsenek, mint Amerikában. Az amerikai nemcsak büszke, hanem hiú is magára és szinte léptennyomon bántóan érezteti az idegennel, hogy — idegen. Külföldivel szemben mindig első kérdés, hogy mi a véleménye Amerikáról, de a kérdést olyan hangon teszik fel, hogy ki lehet érezni belőle, hogy csak csodálkozni és bámulni szabad. Idegennek amerikai szokásokat, erkölcsöket, intézményeket megbírálni úgyszólván tilos, viszont nem egyszer el kell viselnie, hogy a legnagyobb lenézés hangján beszéljenek előtte mindarról, ami nem amerikai. Igaz, hogy ezt a türelmetlenséget kihetetlenűl rövid idő alatt elsajátítják az Amerikába letelepedett európaiak is, sőt számos esetben e tekintetben még a benszülött amerikaiakat is felülmúlják.

... A „Kaiserin Auguste Victoria” fedélzetén egy gyönyörű szép hideg téli napon diskurálni kezdtem egy úrral az amerikai viszonyokról. Az illető hihetetlenül lelkes bámulója volt mindannak, ami Amerikában van és amit Amerika produkált. Valóságos oktatást, prelekcziót tartott nekem az amerikai társadalmi berendezésről:

— Megvádolnak bennünket, hogy miért

irtottuk ki Amerika őslakóit. az indiánusokat, akik végre is egy gyönyörű, egészséges és élet-erős faj voltak? . . . Szükségünk volt rá, mert ők útjában állottak a kultúrának és mert akadályai voltak az amerikai fejlődésnek . . . Hogy miért pusztítottuk el azokat az őserdőket, amelyek valaha az Egyesült-Államok középső részét borították a prerik vidékéig és a nagy tavakig? . . . Meg kellett tennünk, mert utat kellett teremtenünk a kultúra és a gazdasági élet számára. Nagyon természetesen önök, európaiak ezt nem tudják megérteni.

Én, aki szintén az értelmetlen európaiak fajtájához tartozom, csodálkozással néztem az amerikai asszimilálásnak ezt a díszpéldányát. Az illető ugyanis tíz éve kivándorolt metzi zsidó kereskedő volt, aki azt sem tudta, hogy azelőtt mi volt ő inkább, német-e vagy franczia. Most természetesen teljesen és feltétlenül amerikai.

Az amerikai azonban azt a lenézést, amelyet idegen dolgokkal szemben tanúsít, nemcsak általánosítja, hanem személyekre is átviszi. Utczákon, árúházakban, vasúton gyakorta lehet hallani, hogy valaki után, aki kissé idegenszerűen van öltözve, elhangzik a bántó megjegyzés:

— Foreigner! Külföldi!

Bántó, mert a hangban mindig van valami, ami kifejezi, hogy az illetőt a maguk szempontjából kevesebb értékűnek, alsóbbrendűnek tartják.

Abszurdnak tűnik fel ezek után az az állítás, hogy az amerikai hihetetlenül vendégszerető az

idegennel szemben. Nagyon vendégszerető a személy a személyivel szemben, de gyermekes naivsággal szinte elvárja érte, hogy az idegen mindennél nagyobbnak és jobbnak tartsa az ő országát. Aki az igazi amerikait ezen az oldalán tudta megfogni, szívébe lopta magát.

Mikor egy amerikai ismerősömmel beszélgettem az emberi szellem különböző nagy alkotásairól, az illető megígérte nekem, hogy el fog küldeni egy könyvet, melyet legnagyobbnak tart valamennyi írott mű között. Hogy mi lesz a könyv, nem akarta előre megmondani. Mikor megkaptam a könyvet, érthető kíváncsisággal bontottam fel a csomagot és nagy meglepetésemre benne találtam az Egyesült-Államok — alkotmányát.

Ekkora naivság csak bizonyos mértékű tudatlansággal járhat karöltve. Az amerikai iskoláztatás rendszere csodálatos, de sok tekintetben egyoldalú és műveltséget nem ad. Elsőrangú abban, hogy az embereket a gyakorlati életre képesítse, de igazi európai értelemben vett műveltséget nem ad. Az ember, aki ezekből az iskolákból kikerül, elsőrangú szakember lehet, de magasabb czélok iránt érzéke nincs és az élet egyetlen czélját a pénzszerzésben, a *money making-ben látja.*

Az amerikai kultúra ott, ahol Európától külön válik, csakis a pénzre van felépítve és sokszor van alkalmunk ennek a kultúrának a torzhajtásaival találkoznunk. New-York egyik legelőkelőbb könyvkereskedésében a könyvek nem

szakmák, hanem dollárok és centek szerint vannak csoportosítva. Ha az ember belép az üzletbe, nem azt kérdik tőle, hogy milyen könyvet kíván, hanem megkérdezik, hogy mennyit akar adni a könyvért:

— How much will you spend for the book?

Aszerint, amint kívánja, odavezetik a két dolláros, három dolláros asztalhoz és válogathat. Ha valami specziális dolgot, egy előre meghatározott könyvet kér, a segéd, aki két héttel előbb talán még czipőkrémet árult, nem tud felvilágosítást adni.

Az átlagos amerikai intelligencziának azonban ez a rendszer igen jól megfelel és megvan elégedve vele.

Amerikai lakásokban jólesően lepi meg az embert, hogy mindenütt talál könyvtárt. Első pillanatra hajlandók vagyunk ezt a nagyobb műveltségnek tulajdonítani, pedig távolról sem az. A legtöbb esetben csak szokás. A könyvek rendkívül rendszertelenül vannak összeszedve és az áruk limitálva van. Gazdagabb ember akárhányszor szégyelné, hogy neki két vagy három dollárosnál olcsóbb könyve legyen. Ugyanezt űzik a nagy amerikai milliomosok a műkincsek gyűjtésével is. Hihetetlen kincseket adnak ki műremekekre, szobrokra, képekre, amelyek egymásután vándorolnak át Európából Amerikába, anélkül, hogy e gyűjtésnek az értékével, jelentőségével tulajdonképen tisztában lennének. Valósággal ők egy jövő generáczió számára gyűjtenek olyan

dolgokat, amelyeket maguk még nem tudnak igazán megérteni.

Ebből a szempontból bizonyos parvenü vonás tapasztalható az egész amerikai társadalomban. Kuriózumképen eltettem egy előkelő amerikai folyóiratnak egy számát, amelyben valamelyik kiadó czég hirdeti, hogy kiadásában új világtörténelem jelenik meg. Tíz kötet, finom papíron, fényesen bekötve, *súlya ötven font, ára* csak 35 dollár.

Ezzel szemben feltétlenül el kell azonban ismerni, hogy a lapok ismeretterjesztő rovatai, az olcsó, népnek való revuek, magazinok, folyóiratok hihetetlenül sokat tesznek a lakosság nevelése, művelése érdekében. Olyan klasszisba tartozó emberek, akik nálunk egyáltalán nem olvasnak, vagy a ponyvaregénnyel elégszenek meg, odaát két-három újságot napiszükségletnek tekintenek és pontosan megveszik a folyóiratot, amely őket egyéb szellemi szükségletekkel ellátja. Ezeknek a folyóiratoknak a kiállítása rendesen igen *tetszetős és* szép, tartalmuk azonban, ami a novellákat és általában a szépirodalmi részt illeti, meglehetősen gyenge. Igen sok ismeretterjesztő közleményük is van azonban és ezeknek nagy hatásuk van az amerikai nép nevelésére.

A színházakban azoknak a daraboknak van. sikerük, amelyekben sok — lövöldözés fordul elő. Ez a naivan barbár vonás még megmaradt az első hódítók idejéből. Némi humoros igazság van benne, hogy New-Yorkban a hippodrom

viseli a National Theatre nevet. Kolosszális arányú színpad és nézőtér, tizenkét elefánt, hat fekete medve, hat valóságos automobil ötszáz tagú, káprázatos fényű ballet a színpadon – ez kell az amerikaiaknak. A nagy dimenziók bizonyos mértékig megölik benne az érzéket a kultúra finomságai iránt. Idegen, nagy énekes vendégszerepel a new-yorki operában. Vannak, akik száz dollárokat fizetnek egy páholyért, egy helyért. Elhangzik egy csodálatosan szép ária és egy kéz sem mozdul tapsra. Mindenki karbatett kézzel ül és egymásra néz. Mintha nem volna érzékük semmi iránt, mintha mondanák: megfizettünk, láttunk, többet ne kívánj tőlünk. Ez a művészet kultusza az oceánon túl.

Ilyen természetű dolog Coney-Island is, a new-yorki Ősbudavára. Az arányok messze felülmúlják a mi méreteinket, az egész azonban tingli-tangli — gigászi kiadásban.

A kultúrához bizonyos mértékig hozzátartozik a vallás is. Ha csak a fényes templomok után ítélnénk meg New-Yorkot, akkor a világ legvallásosabb helyei közé kellene sorozni. Kissé lerontja azonban ebbeli illúziónkat az a körül meny, hogy a helyeket nagy ünnepek alkalmával előjegyzés szerint pénzért árusítják, akár a színházban és hébe-korba ingyen misét hirdetnek a szegények számára.

Karácsony előtt és karácsony napján hihetetlen összegeket gyűjtenek össze a szegények számára. Ebben a gyűjtésben van azonban valami

kiáltó, hivalkodó vonás A Fifth Avenue előkelő templomaiból kinézik, aki 10 dollárnál kevesebbet merne adni, de viszont titokban nagyon kevesen tesznek jót a szegényekkel. A Salvation Army rövid néhány hét alatt kétszázezer dollárt gyűjt össze a szegények karácsonyi ajándékára. A gyűjtés nyilvánosan folyik az utczán, bohócznak, mikulásnak öltözött emberek csengővel járnak körül és tányéroznak. Tagadhatatlan, hogy ebben a csengős sapkájű könyörületben van valami kulturellenes vonás.

Az egészet talán legjobban abban lehetne összefoglalni, hogy Amerika átvette ugyan Európa kultúráját, de annak lényegét még nem tette magáévá. Erre még rövid volt az idő, a kultúra megértése a mai amerikainak még nem adatott meg.

Igazi művészi ízlés nincsen. New-Yorknak hihetetlenül sok szobra van, de akárcsak Budapesten, egyet kettőt kivéve, művészit alig lehet találni. Mondhatni, ami művészi Amerikában, nem amerikai.

Az ízlés hiánya nyilatkozik az öltözékben is. Ha a végletekben van az igazság, akkor igaz, hogy Amerikában, a világ legkevésbé katonai államában, mindenki egyenruhát visel. A férfi mind egyforma. Az amerikai divathoz alkalmaz kodni kell. Egyforma kemény kalap, egyforma szabású kabát, a legtöbb esetben borotvált arcz: ez az amerikai polgári egyenruha. A nők viszont hihetetlen tarkák és sokszínűek. Drága prémek,

selyemruhák, ékszerek minden ízlés nélkül összerakva. Aki teheti, kirakatot hord magán, anélkül, hogy a kirakatrendezés művészetét értené.

Ezzel szemben feltétlenül becsülendő vonás Amerikában — az igazi amerikait, nem a mostanában bevándorolt söpredéket értem, — az általános tisztaság minden tekintetben, lakásban, üzletekben, közúti vasutakon és utczán egyaránt. A tisztaság ott már emberi szükségletté lett, ami pedig azt mutatja, hogy ott a kultúra előfeltételei nagyon is megvannak. Az igazi tisztaság ugyanis egyik legfontosabb tényezője a kultúrának.

Sokban nagy Amerika és sokban kicsiny. De legkisebb talán az otthon, a család tekintetében. Az első bevándorlók magukkal vitték ugyan a családi életnek azt a nagy tiszteletét, amely a biblikus Angliában volt otthonos és ennek az ősi tulajdonságnak a jelei még ma is megvannak. És a kicsiny, keresetképtelen gyermekekkel szemben az amerikai családapa ragaszkodó és odaadó. A lázas munka, az örökös pénzhajhászás azonban szétzülleszti a társadalom legbiztosabb alapjának, a családnak kötelékeit. A tizennégy éves gyermek, aki Amerikában már biztos benne, hogy keres, gyakran nem ismer többé otthont; a nő szabadabb, de egyúttal kevésbbé nőies, mint Európában. A családi érzés hiányát bizonyítja a válások nagy és egyre növekvő száma is. Az a sanfranciscői milliomos hölgy, akivel volt szerencsém egy színházban megismerkedni, ötsoros gyöngy-nyakékével és

ötödik férjével bizonyos mértékig típusa a dollár-arisztokrácziának.

Itt, ezen a ponton a leggyengébb Amerika és a társadalmi kérdésnek ez az oldala olyan seb, amely végzetes lehet. De talán még sem lesz az. Az a végtelenül sok becses tulajdonság, munkaerő és akarterő, amely az amerikai *fajban* fel van halmozva, nem veszhet el. A kezdődő, kialakuló társadalmak gyermekbetegségein Amerika is át fog esni és ha átesett rajtuk, ha munkájával párosítani tudta a kultúra lényegét is, akkor nem lesz többé nagy és kicsiny Amerika, hanem lesz egy egységes, erős új társadalom, amelynek fennállása értékes és szükséges a világra nézve. Akkor talán ez a társadalom lesz hivatva, hogy a kultúra tekintetében a vezető szerepet az elvénült és előítéleteiben a haladó kor szellemétől elmaradt Európától átvegye.

AZ AMERIKAI

Amit ezen czím alatt akarok megírni, részben el volt mondva már az előző fejezetekben. Azt sem akarom állítani, hogy az itt mondandók mind a saját megfigyeléseimnek a leszűrései volnának. Összegezni kívánom azokat az általános jellemvonásokat, amelyek az angolszász törzsnek legújabb hajtását, az amerikait, európai testvéreitől megkülönböztetik. Ha nem is tökéletes, de egységes képét akarom rajzolni annak a fajnak, amely Amerikát meghódította és ott az európaitól sok tekintetben eltérő új kultúrát, új czivilizácziót teremtett.

Az amerikai hódító faj és mint minden hódító faj, tevékeny és erős. Ez a jelleg még a múltban gyökerezik, mikor valósággal a fegyverrel kezükben küzdöttek ki a területeket, amelyeken letelepedtek, a kontinens rézbőrű őslakóitól. Hódító faj voltak, mikor egy erő hajtotta őket folyton a messze nyugat felé, míg csak egy másik oczeán meg nem állította őket további terjeszkedésükben. Kétszáz éven át az amerikai terjeszkedésnek mindig az volt a sarkpontja, hogy lehetnek még termékenyebb vidékek, még gazdagabb vidékek nyugat felé, amelyeket el kell foglalni. Sokszor hajtotta őket a vágy egy ismeretlen felé, ahonnan

kápráztató remények csalogatva integettek feléjük. Egy-egy új termőterületnek a felfedezése, egy-egy új aranybánya-vidék megismerése mindig valóságos népvándorlást indított meg nyugat felé. Ez a hódító vonás megmaradt a mai amerikaiban is és ez teszi jellemének alapvonását. Mindig ujabb és nagyobb czéloknak elérése, amely végül egy olyan jelszóban kulminál, amely épen annyira túlzó, mint amennyi önbizalom rejlik benne: „The americanization of the World", — a világ elamerikaiasítása.

Ez a hódító szellem azonban magával hozta a nyugtalanságot is, a türelmetlenséget is és magával hozta azt, hogy az amerikaiban kisebb mértékben van meg a helyhez kötöttségnek az érzése, mint az európaiban A folytonos vándorlás, az állandó törekvés új és idegen dolgok iránt nem engedte az amerikaiban annyira kifejlődni a szűkebb otthon érzését, amint az nálunk megvan. Az amerikai még ma is bizonyos mértékig nomád, a belső népmozgalom az Egyesült-Államok területén sokkal nagyobb, mint bárhol a világon. Ök a modern kulturéletnek a nomádjai.

Hogy amerikai faj ma már van, az kétségtelennek tekinthető. Magának a fajnak végleges jellege azonban csak most van a kialakulásnak a stádiumában. Bizonyos általános vonások már jelentkeznek, de még nem lehet megállapítani, hogy a későbbi körülmények ezeket miként fogják módosítani. Csak arra kell gondolni, hogy az utolsó évtized folyamán másfél millió olasz, ugyan-

annyi szláv és háromnegyed millió zsidó bevándorló érkezett az Egyesült-Államoknak a területére. Ilyen rövid idő alatt ekkora nagy tömeget még Amerika sem tudott felszívni és ezek a tömegek kétségtelenül módosítólag fognak hatni a specziálisan amerikai faj kialakulására. Itt tehát még várni kell, mielőtt végleges ítéletet lehetne mondani.

A hódító jelleg és a nagy mozgékonyság összefüggésben van azzal a körülménynyel, hogy az amerikai nép küzdelemben született. Ez ugyan nem kiváltsága az amerikainak, mert hiszen a népvándorlás alkalmával az összes új népek csak jelentékeny külső és belső küzdelmek után jöttek létre, e nagy külömbség azonban az, hogy az amerikai már kultúrnép volt, mikor a küzdelemnek az éveit végigélte, ott a kultúra nem a nyugalom idejében született meg, hanem a harczok közepette. Ennek a bélyege pedig Amerikában mindenütt megmaradt.

Mindenütt, ahol amerikaiak dolgoznak, egy törekvés látszik meg: a gyors eredmények elérése. Szintén hódító jellemvonás. Az amerikainaknagyobb érzéke van az elkápráztató, rohamos sikerekhez, mint nekünk, de talán kevésbé ismeri a következetes, előrelátó munkának a becsét. Ezzel szemben nem lehet azonban tőlük megtagadni, hogy nagy a szívósság bennük, hogy a sikertelenségek után el ne csüggedjenek, hanem az életet megannyiszor újra meg újra kezdjék. Akárhány nagy amerikai milliomosnál látjuk, hogy négy-öt külön-

böző irányban is tettek kísérletet, míg egyik irányban elérték a szerencséjüket. Az amerikai a múlttal keveset törődik, kevés érzéke van a távolabbi jövő iránt, ő vagy a jelenben, vagy a közeli jövőben él. Ez a jelenben élés teszi azt is, hogy sehol sem oly könnyű a múltat elfelejteni mint Amerikában. Az amerikainak van egy kifejezése: „to live down the past” — múltat leélni, ami *szinte az amerikai gondolkodásnak egy fejezetét* foglalja magában. Aki a jelenben tisztességes és pályáján megállja a helyét, annak a múltjához senkinek semmi köze. Gyorsan érnek el sikereket, de gyorsan is felejtenek.

A gyors eredményekre való törekvés az amerikainak még a játékában is meglátszik. Angol sportemberek ítélete szerint az amerikaiak az angolokkal szemben fölényben vannak mindazokban az atlétikai versenyekben, ahol az idegeknek rövid ideig tartó, nagy megfeszítésére van szükség, ellenben elmaradnak mögöttük az olyan természetű mérkőzéseknél, ahol hosszú tréningre és kitartásra van szükség. Egy idegen, aki hosszú ideig figyelte meg az amerikaiak népszerű játékát, a billiárdot, azt a tapasztalatot tette, hogy igazi amerikainál nem fordulhat elő, hogy egy szép lökést magának a lökésnek a kedvéért megtegyen, ha azt egy egyszerűbb módon, biztosan is elérheti. Előtte az a czél lebeg, hogy az ellenfelet legyőzze és ennek a játék szépségét teljesen alárendeli. Ez a czélszerűségi gondolkozás kétségtelenül nagyon elősegíti az amerikait mindenben,

ami az élet gyakorlati oldalára vonatkozik, de megvonja tőle, hogy az élet szépségeit igazán élvezni tudja. Az amerikainak szép iránti érzéke sokkal csekélyebb mértékben van, mint az európainak, aki már évszázadok óta ebben nevelődött. A művészetet ott még inkább luxusnak fogják fel, mint kulturszükségletnek és idétlen reklámokkal minden sajnálkozás nélkül tudják elcsűfí-, tani a legszebb épületeket és a legszebb természeti képeket.

Hódító útjában az amerikai az őserdőt, a folyót, a végtelen síkságot, egyszóval a természetet ellenségnek találta, amellyel meg kellett küzdeni. Még ma is az amerikai a környezetben csak eszközt lát, amely előrehaladásában előre segíti vagy ellenséget, amely útjában gátolja. Azok a szépségek, amelyeket mi a természetben föl tudunk érzékelni, előtte ismeretlenek. Az amerikainak gondolkozása minden ízében mechanikai és ez a mechanikai gondolkozás az, amely az övét a mi felfogásunktól elválasztja.

Nagy feladatokra kevés ember, ez volt az a nehézség, amellyel Amerikának alakulásától kezdve állandóan küzdeni kellett. Ennek lett korrektivuma az, hogy az emberi munkát mindenütt, az egész vonalon, ahol csak lehet, mechanikai tevékenységgel igyekeztek pótolni. A czélszerűség elve ott sokszorta jobban érvényesült, mint nálunk és a czélszerűségi elvek alapján rendezkedett be az egész társadalom. A felsorolt körülmények, az állandó hódításokra való törek-

vés, a folytonos küzdelem és a mechanikai gondolkozás ott az anyagi javaknak a szellemiekkel szemben való túlsúlyát eredményezték. A szellemi javakat az amerikai, aki elsősorban a gyakorlati életnek él, kevésbbé tudja becsülni, mint mi.

Az ilyenformán kialakult új amerikai fajnak vannak kétségtelenül igen becses tulajdonságai. A szakadatlan törekvő munka, a nagy önbizalom és bizonyos naiv humor, amely egész életében megvan és még szerencsétlenségei idején sem hagyja el teljesen. Ha szabad anatómiai térre átkalandozva, egy nem épen szabatos hasonlatot mondani, idegei jobban vannak berendezve az élet küzdelmeinek az elviselésére, mint a mieink. Ezek mind olyan általános tulajdonságok, amelyek kisebb-nagyobb mértékben az Egyesült-Államok területén mindenütt fellelhetők. A dolog természetéből folyólag vannak azonban vonások, amelyek nem lehetnek közösek az Egyesült-Államok egész lakosságánál, amelyek egy-egy vidéket, egy-egy vidéknek a lakosságát jellemzik csupán.

Amerikaiakról szólva, sokszor felvetették már azt a kérdést, hogy ki tulajdonképen az igazi amerikai és ki adja meg teljes mértékben az amerikai fogalomnak a típusát. Mert hiszen ha vannak általános vonások is, már a felületes szemlélőnek rögtön feltűnik, hogy a keleti államok lakója sok tekintetben eltér a déliektől és a kaliforniaiaktól, vagy az Egyesült-Államok középső vidékeinek lakóitól. Mindegyik igényt tart

rá, hogy ő az amerikainak az igazi mintaképe, vagy mindegyik másra utal, ha az idegen az amerikai típust keresi.

— Ha az igazi amerikait akarja megtalálni, akkor ne New-Yorkban keresse, hanem menjen Bostonba ... Ha azt hiszi, hogy a bostoni az amerikainak a tipusa, akkor csalódik, menjen messzebb nyugatra. Omaha felé ... Ha igazi amerikaiakat akar látni, azokat csak a Csendes oczeán partjain fogja megtalálni, San-Francisco-ban és Seattleban. Ezeknek a városoknak a fejlődése leginkább amerikai és lakosságuk jellege legjobban megfelel az amerikai típusnak . . .

Ilyenformán az ember végigzarándokolhat a kezében égő lámpával az egész amerikai kontinensen, anélkül, hogy egyetlen igazi amerikait találna. A valóság ellenben az, hogy mindegyik amerikai, de mindegyiknek megvannak a sajátos külön vonásai, amelyek szintén a múltban és a fejlődés menetében gyökereznek.

Az első telepesek az Angliából kiüldözött puritánok voltak, akik legnagyobb számban a mai New-York és Pennsylvania államokban telepedtek meg. Hatásuk ott még ma is rendkívül erősen érezhető. Ezek a puritánok voltak azok, kik a bibliát össze tudták egyeztetni a modern élettel és akiknél a vaskalapossági menő konzervativizmus a legszélső szabadsággal tudott párosulni. Amennyire makacsok voltak, mikor meggyőződésükért képesek voltak őshazájukat otthagyni, annyira türelmetlenek azokkal szemben.

akik velük más véleményen mernek lenni. A puritánoknak az utódai, akik a *yankee-típusnak* az igazi képviselői, teljes mértékben az elvek emberei, akik elvekért képesek mindeneket lerombolni. Nagyrészt innen származnak az amerikai puritanizmusnak a vad hajtásai, amelyek mindenféle túlzó intézkedésekben jutnak kifejezésre. Szinte képtelenségnek tűnik fek hogy Amerikában, az üzlet birodalmában, legyenek emberek, akik komolyan merjék kívánni a teljes vasárnapi munkaszünetet olyan mértékben, hogy akkor még a vasutak is szüntessék be teljesen a forgalmat és a vonatok álljanak meg ott, ahol éppen vannak. Az alkohol-ellenes küzdelemben az amerikai tisztikar tiltakozása daczára keresztül vitték, hogy a legénységi kantinokban eltiltották a szeszes italok darusítását. Az eredmény természetesen rosszabb volt, mint a régi állapot, mert a legénység azután is fogyasztott alkoholt, de a kaszárnyákon kívül. A mi szemünkben szinte a komikummal határos, mikor törvényhozási intézkedésekkel akarják a nyilvános helyeken való csókolódzást szabályozni. Az elveknek szigorú követelése mindenesetre igen tiszteletreméltó, de ezek a túlzások már a hipokratizrnussal határosak.

Ez magyarázza meg némileg egyes amerikai üzletembereknek, vállalkozóknak a lelki életét is. Akárhányan vannak, akiknek valósággal két lelkük van, kettős életet élnek és míg az üzletben kíméletlenül törnek le mindenkit és mindent, aki és ami az útjukban áll, amíg éppen ezen a téren

semmiféle szocziális érzéket nem mutatnak, addig más oldalon milliókat, sőt tízmilliókat tudnak a legszebb és legnemesebb czélokra áldozni.

A délinek a típusa egészen más. Ott a múltak folyamán valóságos földbirtokos arisztokráczia fejlődött ki, amelynek körében sokkal tovább és sokkal nagyobb mértékben megmaradtak az európai hagyományok, mint északon. Az első telepesek, az angol korona emberei, a Cromwell forradalma elől menekült nemesek és franczia hugonották voltak. Ezek valóságos kis arisztokrata társadalmat teremtettek a maguk körében, amely annál könnyebben létrejöhetett és megmaradhatott, mert a munkaerő, amelyet alkalmaztak, nem a fehérek, hanem a négerek köréből került ki. A francziák magukkal hoztak bizonyos lovagi jellegű vonásokat, amelyek sok tekintetben előnyösen különböztetik meg a délieket még ma is a puritán északiaktól. Az agri kultúrál is fejlődés, szemben az északi államoknak ipari fejlődésével, természetszerűleg szintén nagy hatással volt bizonyos külön vonásoknak a kiképződésére.

Megint más körülmények játszottak közre azoknál, akik a Csendes-óczeán partjain telepedtek meg. Az első időben a legnagyobb részük tipikus kalandor volt, akit csak az aranynak a láza csalogatott Amerikának legmesszebb fekvő vidékeire. Egy-egy új bánya felfedezése hihetetlen gazdagságoknak lett rövid idő alatt a forrása, de ha az aranyér megszűnt a kincseket szolgáltatni, a gazdagság épen oly hamar el is olvadt a szeren-

esés kereső kezében. A pénznek ezen a vidéken, amelyet hosszú időn át az arany kimeríthetetlen forrásának tekintettek, igazán nem volt értéke. A káprázatos meggazdagodások a lehetetlenségek fogalmát itt úgyszólván teljesen eltörülték. A viszonyok később teljesen megváltoztak ugyan, az aranyásók helyébe más elemek is jöttek, amelyek egyéb utakon keresték a meggazdagodást és boldogulást, de ez az egy vonás megmaradt. Hihetetlen bizalom az ember saját erejében és valóságos érzéketlenség a sors csapásaival szemben. Csodálatosan jellemzi ezt az a bámulatos újjászületés, amely San-Francisco pusztulását követte. Még füstölögtek a romok, még nem takarították el a halottakat, még rettegtek a földrengés újabb lökéseitől; de már mindenki biztos volt benne, hogy a város ugyanazon a helyen újból fel fog épülni és már tárgyalták, hogy az új város felépítése hogyan fog történni.

A messze nyugaton mindezekhez hozzájárult még egy körülmény, amely egy újabb különbséget eredményezett Amerika többi részével szemben. Az amerikai nőtisztelet általánosan ismeretes, sehol azonban nagyobb mértékben nem tudott kifejlődni és sehol a nő oly kivételes társadalmi pozicióhoz nem jutott, mint itt, ahol az első megtelepedések idején asszonyok csak elenyészően csekély számban voltak.

A berendezkedés alkalmával itt, nyugaton voltak a legrendezetlenebb viszonyok és hosszú időn keresztül kizárólag az ököljog és az erősebb-

nak a joga uralkodott. A társadalom szervezkedésének a proczesszusa itt rendesen az volt, hogy a békére törekvő elemek egy-egy helyen túlsúlyra jutottak, megfékezték a rendbontókat, akik ezután ismét tovább vonultak. A rendcsinálás munkáját azonban mindig az egyének és nem a hatóságok végezték. Ebből következett az is, hogy nyugaton még a közélet berendezkedésének a folyamata is más lett, mint Amerika többi részeiben és kimondott hatóságok helyett sokkal nagyobb szerepük van a polgárok köréből választott különböző testületeknek.

A fejlődés így egyes vidékek, nagyobb földrajzi egységek szerint más és más irányú volt. Megalakult egy amerikainak nevezett új társadalom, amelynek vannak általános egységes, vonásai, vannak, vagy lesznek bizonyára külön faji tulajdonságai is. de amelynek keretén belül egyes kisebb, az egésznél homogénebb jellegű körök képződtek. Ma ezeknek a köröknek a különállóságát még sok tekintetben módosítja az az általános vándorlási ösztön és a nagy népmozgalom, amelyről fentebb megemlékeztünk. Mihelyt azonban ez meg fog szűnni és mihelyt a bevándorlás csökkenni fog, ezek a körök még markánsabb külön tulajdonságokat fognak fölvenni, de egyúttal az egész amerikai társadalom is állandóbb jelleget fog ölteni.

Ha ebből a szempontból nézzük a dolgokat, akkor azt kell mondanunk, hogy New-York legfeljebb az arányokat, a fejlődést tekintve amerikai,

egyebekben azonban nem, New-York ma még tulajdonképen egy óriási kaptár, amely felveszi magába az Európából érkezett ezreket, a legheterogénebb elemeket és bizonyos idő múlva útnak bocsájtja őket a kontinens különböző részei felé. Aki New-York után akarná Amerikát megítélni, a leghelytelenebb és leghamisabb képet alkotná róla. Az East Side zsidónegyede, a világ legnagyobb ghettója, a Chinatown sárga, keletázsiai lakosságával, az olaszoktól hemzsegő Western Broadway, a német Staten Island és a nagyrészt magyaroktól lakott Second Avenue minden, csak nem amerikai. Az igazi Amerika New-Yorkban aránylag szűk körökre szorítkozik, amelyet a gyakorlatlan szem alig tud a nagyon is tarka miliőtől különválasztani.

Az amerikainak ez a vázlatos természetrajza nem lehet teljes az amerikai nőnek az ismerete nélkül, Amennyire kevéssé szimpatikusak Európában a sok esetben nagyon is nagyhangon, prepotencziával föllépő amerikaiak, annyira kedvesek mindenfelé az amerikai lányok és asszonyok, a nőnek ez a legújabb típusa. Fluffy Raffles, az önálló amerikai lánynak ez a megszemélyesítője fogalom lett nemcsak az Egyesült-Államokban, hanem Európában is és ez a fogalom mindenesetre nagyon kedves és bájos. A szépségtől eltekintve, az amerikai lánynak ez a kedvessége nagyrészt olyan forrásokból ered, amelyek Európában már azért sincsenek meg, mert nem egyezhetők össze a nálunk túlságosan uralkodó kon-

venczionális illendőség és a számtalan társadalmi hazugság rendszerével. Anélkül, hogy bárminemű szabadosságnak még csak a látszata forogna is fenn, az amerikai lány sokkal kevésbbé szokta és sokkal kevésbbé kénytelen mérlegelni, hogy mi szabad és mi nem szabad. Ebből folyik, hogy egész megjelenésében és lényében sokkal őszintébb és sokkal közvetlenebb, mint európai testvérei. A társadalmi hazugságok sokkal kevésbbé kötik, idegen fiatalemberekkel nyugodtan beszélhet anélkül, hogy a pletyka rögtön a házasság hírét, vagy esetleg más híreket venne a szárnyára. Minthogy nagyobb a módja az önállóságra, függetlenebb és szabadabb. Közvetlenségében, természetességében az amerikai lány a női nevelésnek egy magasabb kulturfokát képviseli Európával szemben. Ha kulturális tekintetben Amerika a nagy általánosságban Európa mögött áll, ebben az egyben bizonyára elébe kerül.

Az asszony állása odakint a társadalomban egészen más, mint nálunk. A nagyobb amerikai nőtiszteletnek a forrása kétségtelenül az, hogy az első időkben a nőknek a száma sokkal csekélyebb volt. Ez a viszony aránylag sokáig fenállt, de ezután még azzal is módosult, hogy a nők nagy része a lázas hajszában elfoglalt férfiaknál nagyobb műveltségre tett szert. Ez még sok esetben ma is megvan Amerikában és akárhányszor tapasztalni lehet, hogy a lánygyermekek jobb kiképzést nyernek a fiúknál, akik aránylag korán mennek a kereső pályákra. A kultúrának igazi

hordozói Amerikában a nők és bizonyára a nők lesznek azok, akik a kétségkívül magasfokú amerikai czivilizácziót kulturális tartalommal is meg fogják tölteni. Annál is inkább lehet ezt tőlük várni, mert az amerikai asszony sokkal kevesbbé van házi terhekkel elfoglalva, mint a mi asszonyaink és sokkal több ideje van, amelyet magasabb czéloknak a szolgálatába állíthat.

A mese a szívtelen, érzéstelen amerikai lányokról csakugyan — mese. Kedély van bennük, ahol pedig kedély van, ott szívnek is kell lenni.

Az amerikai nőtiszteletnek a jelei odakint lépten-nyomon szembetűnnek. Az amerikai *csak* a nőnek emel kalapot és akárhol, ha a liftbe egy nő száll be, mindenki megemeli a kalapját. Hogy ennek a nőtiszteletnek megvannak a maga jó oldalai és hogy az egész társadalomban érezteti a nemesítő hatását, kétségtelen.

Soha a világtörténelem folyamán a nőnek olyan általános megtiszteltetésben még nem volt része, mint Amerikában. A nő rabszolgaságától a teljes felszabadulásig a legnagyobb fejlődés Amerikában ment végbe. És talán az amerikaiaknak igazuk van, ha benne az alakulóban levő új társadalomnak nem is az erősebb, de mindenesetre a nemesebb felét tiszteli.

A SYSTEM

Van az amerikaiaknak egy szavuk, amelyet itt Európában csak lefordítani tudnak, de megérteni nem. Ez a szó a system. Magyarul rendszert jelent és a magyar szó teljesen fedi az angol kifejezés fogalmát. Az igazi amerikai azonban ebbe a kifejezésbe messzebbmenő értelmet is visz bele, amit csak úgy lehet megérteni, ha evvel a szóval az élet minden vonatkozásában találkoztunk.

A systemnek ez az amerikai értelmezése Amerika fejlődésével· együtt alakult ki, úgyszólván az amerikai fejlődés hatása alatt keletkezett. Említettük már, mikor odaát az elemekkel, az őslakókkal tülekedő úttörők társadalommá kezdtek alakulni, szervezkedni, egyszerre kellett nekik megteremteni mindazt, amit itt Európában hosszú, évszázados fejlődési folyamat hozott létre. Nagyuk voltak a feladatok és kevés volt hozzá az ember. Egyidőben kellett úgyszólván lerakni a társadalmi, állami és gazdasági berendezkedés alapjait. És az amerikaiaknak, — értve amerikaiak alatt az Egyesült-Államok, esetleg még Kanada angolul beszélő lakosságát, — ez a feladat sikerűit, sőt számos téren az óvilágot túl is szárnyalták.

Minden emberi fejlődésnek nem csupán anyagi, hanem erkölcsi alapjai is vannak. Az

amerikai társadalom gyors és nagyszabású fejlődésének kétségtelenül egyik ilyen erkölcsi alapja; hogy akik odaát az új társadalom kereteit megalkották, — the Builders of the Nation, — azok Európa legjobb és legértékesebb elemeiből kerültek ki. Nem mindig a legbecsületesebbek, de a fejlődés szempontjából tekintve a dolgot, a legértékesebbek. Azok a politikai és vallási üldözöttek, akik meggyőződésük szabadságáért hagyták el régi hazájukat, a kalandorok, akiket a gyors meggazdagodás vágya csábított, sőt még azok is, akik idehaza jogrenddel kerültek összeütközésbe, mind bizonyos, az átlagosnál magasabb szellemi tulajdonságot, szilárd akaraterőt, vállalkozási szellemet, vagy még a gazságban is a tömegnél nagyobb észt, találékonyságot vittek magukkal a tengerentúlra. És odaát, a rájuk háramló nagy feladatok láttára, csakhamar megtanulták, hogy csak úgy boldogulhatnak, ha a kevés fizikai erőt úgy alkalmazzák, hogy az minél nagyobb feladatok elvégzésére legyen képes.

Az úttörők kora óta Amerikában már sok minden megváltozott, de ez az egy állandó maradt. A munka helyes alkalmazása, rendszere, amelynek czélja az, hogy a lehető legkisebb erővel a lehető legnagyobb feladatok valósíttassanak meg. Ennek a kifejezése a system, a babonás szó, amely lehetővé teszi a korlátok közé szorított emberi erőnek hatványozását és sokszorosítását. A system, a rendszer, az igazi amerikainak az ideálja. Üzletekben, közlekedésben, a társa-

dalmi berendezkedés különböző intézményeiben lépten-nyomon találkozunk vele. A system szó alatt Amerikában a munkának olyatén beosztását, konczentrálását értik, hogy a lehető legkevesebb ember, legkisebb munkával, legtöbbet tudjon elvégezni. És e tekintetben Amerika már csodálatos dolgokat tudott produkálni.

Példát ezret meg ezret lehet rá találni. Amerikában némileg a mi kávéházunkat helyettesíti a gyógyszertár, a drug stor, ahol orvosságokon és droguákon kívül kávéházi italokat, fagylaltokat lehet kapni. Ezekben a drug storokban három-négy ember áll hosszú márványpult mögött, minden a kezüknél van, villamos lift szállítja fel a pinczéből a hozzávalókat és egy óra alatt annyi vendéget képesek kiszolgálni, amennyit nálunk harmincz pinczér sem szolgál ki ugyanazon idő alatt. A praktikus berendezés révén egyaránt takarítanak meg időt, helyet és embert. Ha valaki nálunk fél órát utazik a villamoson, a kalauz húsz különféle jegy között válogat, két, esetleg három ellenőr alkalmatlankodik, molesztál. Ha propelleren átmegyünk Pestről Budára, a pesti oldalon jegyet váltunk, a felét letépik a beszálláskor, a másik felét megvizsgálják a Duna közepén és a megmaradt papírdarabkát le kell adni a budai oldalon. Amerikában jegy sem kell és az emberek mégis boldogulnak. A kalauz csak beszedi az öt centet, egyet nyom a villamos jelzőkészülékén, hogy újabb utasa van és tovább az utasnak kellemetlensége nincsen. Este a kalauz

annyi öt centről számol be, ahány számot a jelzőkészülék mutat. A társaságok detektívekkel ellenőriztetik alkalmazottaikat és minthogy az illetők tudják, hogy csalás esetén büntetésük az elbocsátás, ez csak a legritkább esetekben fordul elő. A rendszer tökéletes. Nagy munkaerőt takarítanak meg, az aránylag kevesebb számú alkalmazottat jobban lehet fizetni és végeredményben ugyanazt az eredményt érik el a közönség molesztálása nélkül, mint Európában.

New-Yorkban a földalatti nem a kis számú városligeti és korcsolyázó publikumnak épült, mint nálunk, hanem komoly közlekedési eszköz. A város földrajzi fekvése e tekintetben nagyon sokat megmagyaráz. A tulajdonképeni New-York dél északi irányban a hosszú és keskeny Manhattan szigeten épült. A City, az üzleti negyed, ahol a hivatalok, nagy bankok és üzletek vannak, a félszigetnek legdélibb részét foglalja el; a lakónegyedek pedig északra terülnek el. Ezt az utat reggel északról délnek és este délről északnak hétszázezer ember teszi meg, úgy, hogy ott a forgalom lebonyolítása nem tartozik a gyermekjátékok közé. Valóságos pályaudvarok vannak a föld alatt, melyekbe négy vágányon egymásután robognak be a nyolcz-tíz nagy kocsiból álló vonatok. Ott a mi jegyszedő, kalauz, ellenőr és ellenőr-admirális rendszerünkkel egyszerűen megakadna a forgalom. A system ezen is segít. A jegy ára bármely állomásról bárhová a föld alatt öt cent. A földalatti pályaudvart a pénztártól

rács választja el. A kapuban egy üvegszekrény, mindenki, aki belép, bedobja jegyét. Az ellenőr a szekrény előtt ül, látja a jegyeket leesni, minden további ellenőrzés felesleges. Lent a föld alatt kocsikázhatik mindenki amennyit akar, ha az öt centet megfizette. És bizonyára van némi valószínűség benne, ha a new.yorki villamos társaság azt hiszi, hogy senki s_{em} kocsikázik többet, mint amennyire tényleg szüksége van.

Bizonyos mértékig a system nyilatkozik meg az amerikai városépítésnél is. Az utczák lehetőleg derékszögben metszik egymást, egyik irányban halad az avenue, másik irányban a street és mindkettő számozva van. Ezt a new-yorki rendszert már a legtöbb amerikai nagyváros átvette. Hogy szép-e a sakktáblaszerű város, arról lehet vitatkozni, de hogy a tájékozódás bennük nagyon könnyű, az bizonyos. Ez a tervszerűség hozza magával azt is, hogy az épülőfélben levő amerikai városok is, legalább elvben, százezrek és milliók befogadására rendezkednek be. Az új „város” alig áll még néhány házból, de térképen már megvannak a jövendő nagyváros utczái, terei, ki vannak jelölve a középületek, templomok, színházak helyei. És ebben a nagyarányú berendezkedésben van valami abból az óriási önbizalomból, amely az amerikaiakat mindenre képesíti és Amerikát a határtalan lehetőségek országává tette.

ismeretes az amerikai árúházak óriási aránya. Wanamakernél, Siegel Coopernél, Macynél New-Yorkban vagy Marshall Fieldnél Chicagóban min-

dent lehet kapni, a gombostűtől a cséplőgépig. És mégis ezen óriási arányú üzletek aránylag sokkal csekélyebb számú alkalmazottal dolgoznak, mint egy közepes nagyságú európai vállalat. Ez csak a teljesen következetes és a gyakorlatban megvalósított rendszer mellett lehetséges. Rendszerére minden amerikai vállalat büszke is. A system rövid kivonatát, elveit, üzleti papírjaira rányomtatja és a közönség körében terjeszti. Törekvése, hogy üzletének óraműve minél tökéletesebben vágjon össze és hogy minél több kereket — takarítson meg.

Tekintsünk be egy ilyen nagy áruházba. Van postahivatala, telefonállomása, dolgozószobája, színháza, étterme a közönség rendelkezésére, mind azért, hogy a vevőt lekösse, minél tovább ott tartsa. Aki tovább ott tartózkodik, valószínű, hogy többet is vásárol, — ez az alapelv. A termek mind nagyok, tágasak, az árú nem fiókokban, dobozokban, hanem szabadon van elhelyezve, mint a kiállításokon. Amit látunk, azt könnyebben vesszük meg, mint a mi után kutatnunk kell. Fent, a terem második galériáján van a pénztár, ahonnan számtalan vékony dróthuzal fut az egyes eladó segédek helyéhez. A drótokon apró bányakocsikhoz hasonló szerkezetek szaladnak ide-oda. A segéd beszedi a pénzt, beteszi a kis kocsiba, az egy pillanat alatt elszalad a pénztárhoz, majd visszajön a visszajáró összeggel és nyugtával együtt. A kezelés egyszerűsítése és teljes ellenőrzési rendszere egyúttal. A system tökéletessé-

géi mutatja az is, hogy ha az árúház hat különböző helyén vásárolunk valamit a legnagyobb forgalom idején, a karácsony előtti napokon, az még ugyanaznap egy csomagban érkezik meg.

Az üzlet belső berendezése, amely el van zárva a közönség szeme elől, szintén a lehető legtökéletesebb. A rendelések elkönyvelése hihetetlenül egyszerű és tökéletes. Az „Egry system" név alatt ismert készülék például egyetlen följegyzéssel elintézi a könyvelést, a szállítólevél kiállítását és a fakturázást. A csodagépben három végtelen szalag fut, amelynek szelvényei faktúra jelzéssel vannak ellátva. Egy forgatásra ugyanazon szám jelenik meg mind a három szalagon. A fakturázás a gép felső részén történik, amely automatikusan másolja az írást mindhárom szalagra. Az első szalag-szelvény a könyvelésre szolgál, a második a feladásra, a harmadik, amely rubrikákkal van ellátva, a faktúra, amelyet a vevő kap. Tessék ezt az egyszerűséget a mi rendszerünkkel szemben elképzelni. Az összeadást, a pénzszámolást mind számológépek végzik, amelyek nem tévedhetnek. A system embert és időt takarít meg.

Egy körülmény, ami meglep bennünket ezeknél a nagy áruházaknál, de meglep a különböző ipari alakulásoknál trösztöknél is, az, hogy szervezetük mennyire monarchikus elvek szerint törién t. Mindenütt egy ember kezében összpontosul a teljes üzleti és technikai vezetés. Nagy kereskedelmi ismeretekkel biró mérnök, vagy

technikai ismeretekkel biró kereskedő. Korlátlan hatalommal rendelkezik minden fölött, ami az üzem körébe tartozik. Oligarchikus jellegű intéző bizottságok, igazgatóságok nincsenek, vagy csak sallang jellegével birnak. Az üzlet határozott vezetést kivan, ebben az amerikai nem ismer tréfát. Épen azért itt a demokratizmusról lemondanak az előnyösebb egyeduralmi forma javára. Ez tette lehetővé azt is, hogy Amerikában az ipar és általában gazdasági élet minden ágában egyes emberek mint vezérek tudtak messze kimagaslani a többiek közül.

Sokan nem tudják megérteni, hogy az amerikai ipar rendkívül magas munkabérei mellett hogy tud a mi iparunkkal versenyezni. Egy egyszerű példa megvilágítja. A kocsigyártás nálunk túlnyomó részben kézzel történik, odakint a nagy ipartelepeken géppel. Egy amerikai hajtókocsi előállítása 72 proczesszusban 34 géppel történik. Csak az összeállítást és mázolást végzi a munkás. A kocsi 36 óra alatt kész, míg a mi rendszerünk szerint egy kocsi elkészítéséhez átlag 200 óra szükséges. A kocsigyártásnál szükséges csavaranya a géppel például kétszázszor gyorsabban készül, mint kézzel. Hogy az így készült kocsi olcsóbb és minthogy a gép munkája preczizebb, a legtöbb esetben tartósabb is, természetes.

A nagy alakulások mindent gyorsabban és olcsóbban termelnek, mint a kis- és középipar. Világos, hogy egy bámulatosan megszervezett nagy vállalat, amely a borjűbőrt nyersen veszi

meg, teljesen kidolgozza czipővé, maga adja el, sőt a mail-order department útján még a vidékre is közvetítő nélkül juttatja el, olcsóbb lehet és még mindig nagyobb haszonnal dolgozhat, mint bárki más. Ez a magyarázata annak is, hogy már a nagy áruházak kora is kezd bizonyos mértékig lejárni; elveszítik önállóságukat trösztökkel kerülnek összeköttetésbe, amelyek így nemcsak az ipari termelésnek, hanem a közvetítő kereskedelemnek a hasznát is a maguk részére biztosítják.

Lépjünk ki az áruházból. Szemben vele a Broadway túlsó oldalán van az Express Company egyik fiókjának kék portáléja. Van New-Yorkban néhány száz, Amerikában több ezer, mind ilyen egyforma, könnyen felismerhető, kék kapuval. Az Egyesült-Államok legnagyobb szállító vállalata. Európai fogalmakhoz képest a szállítás terén csodákat művelnek. Ha valaki például reggel New-Yorkból Washingtonba utazik, csak értesíti az Express Co.-t, az rögtön eljön a pod gyászért és este már kézbesíti Washington bármelyik szállodájában. És az Express Co. valamennyi ilyen kis irodájában gyerekek dolgoznak egy egészen fiatal főnök" vezetése alatt. Három év előtt a társaság egy más üzletágra is vállal kozott, levelek gyors kézbesítése a városban. Az irodákban állandóan van két-három kerékpáros, — akik a leveleket rögtön az átvétel uían rendeltetési helyükre juttatják. Nagyban ugyanazt csinálják, mint a mi Messenger-boy vállalatunk

parlamentben emiatt valaki meginterpellálta a kereskedelmi államtitkárt, hogy a vállalat károsítja a postát. A miniszter azonban az amerikai felfogásnak megfelelően azt válaszolta, hogy ha valaki ügyesebben tud berendezkedni erre a szolgálatra, mint az állam, megérdemli, hogy boldoguljon. Ők még a postánál sem törekszenek a monopólium-rendszer kíméletlen fenntartására, hanem az állami üzem tökéletességével akarnak előnyt biztosítani a magánvállalatok fölött.

Vagy nem a rendszer, a system tökéletességére mutat-e az is, hogy New-York legnagyobb szállító vállalata az egész vámelszámolást egy tenyérnyi papiroson tudja elintézni, míg nálunk ugyanarról a fővámház két teljes ívre terjedő nyilatkozatot állít ki. Érdekesség kedveért még azt is meg lehet jegyezni, hogy a new-yorki vámelszámoláson minden szükséges dolognak megvan a maga rovata, míg a budapesti fővámház két íves nyomtatványán nincsen hely a czímzés számára, úgy, hogy azt az ív hátuljára kell írni. Pedig van abban valami igazság, hogy ott dolgoznak igazán sokat, ahol megtanulják egyszerűsíteni a munkát. Aki sok fölösleges munkát végez, az nem dolgozik igazán.

Ennek a minden téren bámulatosan megvalósított rendszer-szisztémának, mely az amerikainak gondolatkörébe kapcsolódott bele, már külön folyóirata is van, a „System”, amely a munkabeosztás, munkamegtakarítás, az emberi erőkifejtés czélszerű alkalmazásának különböző módoza-

tait ismerteti. Gyakorlatban megvalósítható ideákat ad az élet minden ágára, hogy a munkát miként lehet egyszerűbben és gazdaságosabban elvégezni. A systemet, a rendszert valósággal tanítják az iskolákban és belenevelik az új generáczióba, hogy csak a rendszeres munka az, amelynek révén boldogulni lehet. A gyárak pályadíjakat tűznek ki olyan munkások számára, akik bármilyen csekély találmánnyal a munkát olcsóbbá és egyszerűbbé tudják tenni. így megy ez az egész vonalon. Odaát nevelődik az űj faj, amelynek egyik kiváló képviselője Alva Edison, még a találmányokat is előre megállapított rendszer szerint hozza létre. Egy űj faj van keletkezőben, amelynek más ideáljai vannak, mint nekünk, amelynek elve a sok munka, de a haszontalan munka teljes elkerülése. Ez az amerikai system igazi magyarázata.

MILLIÁRDOS ÍRÓK

Fejedelem volt. Fejedelme a vasnak és a pénznek. Adózott neki az egész világ. Ha itt, Magyarországon valaki vasgerendát vagy zsebkést vett árában lerótta adóját Carnegienek. az aczéltröszt urának. Két évtizeden át korlátlanul, felelősség nélkül uralkodott, azután megunta az ural kodást, talán kifáradt benne, visszavonult. Visszavonultságában talán gondolkodni kezdeti küzdelmes életpályáján, melyen a semmiből a száz milliók birtokába jutott, úgy találta, hogy akad némi mondanivalója embertársai számára és írni kezdett.

Kibontakozott az új Carnegie, az író, aki megbírálta és elemezte azt, amit Carnegie, a milliárdos tett. Ezek az írások az emberi gondolkodásnak legérdekesebb dokumentumai közé tartoznak, mert bevilágítanak az emberiség egy új klasszisának, a sokszoros milliomosnak a lelki világába.

Carnegie sohasem tartozott az amerikai milliomosoknak abba a fajtájába, amely a pénz, a kincsek lázas halmozásában látja az élete egyedüli czélját Ő még „aktív” korában is látott valami magasabb czélt, amely felé az emberiségnek törekednie kell, belátta, hogy az életnek

vannak nagy igazságtalanságai, amelyek nem méltók a czivilizált társadalomhoz. Ezeket a gondolatokat juttatja kifejezésre különböző írásaiban és ezeket a gondolatokat csoportosította könyvében is.

A könyv *Problems of to-day* — a ma problémái — czímet viseli. Ezek a problémák a vagyon, a munka, a szoczializmus. Ha csak elvont értekezés volna ezekről a kérdésekről, ennek sem volna több értéke, mint más hasonló írásoknak. Carnegie azonban életének tapasztalatait szűri le benne, amelyekre akkor jött rá, mikor még semmije sem volt és mikor a milliók és az emberek fölött uralkodott

Érdekes mindjárt a kiindulási pontja, A nagy vagyon igazságtalanságot rejt magában, mert létrejötte nem emberi munka eredménye és mert bizonyos mértéken felül íöbb kényelmet, jólétet úgy sem tud biztosítani tulajdonosa számára. Ezt a mondást aláírhatná akármelyik szoczialista agitátor, pedig a különbség a szoczialisták és Carnegie felfogása között óriási. Marx szerint a vagyon a meg nem fizetett munka egyenértéke, Carnegie szerint pedig egyszerűen a népesség szaporodásának, vagy a véletlennek következménye. Es neki gazdag praxisa van erre vonatkozó példákban. Ott van az amerikai farmer, aki a múlt század harminczas éveiben megosztja birtokát két fia között. Az egyik termékeny, jól termő földeket kap Pennsylvaniában, a másik köves, terméketlen talajt Manhattanon. Közben

New-York fejlődik, Manhattan beépül, az utóbbi milliomos lesz, a másik ellenben gazdag területen több munka mellet jómódban él ugyan, de az igazi nagy vagyontól távol áll.

A mészáros, aki ötven esztendeje a kicsiny Chicago mezővárosban telepedett meg, húskirály lesz a körülmények kedvező összejátszása következtében, a másik mészáros kisiparos marad egy nem fejlődő városkában. A kedvező időpont eltalálása a véletlen műve és ezt többé pótolni már nem lehet. A véletlen vetette meg az olajtröszt, vaströszt hatalmának alapját is. Azoknak vagyonosodása, akik kedvező pillanatban az áramlatba belejutottak, hét mértföldes lépésekkel halad előre. A nagy vagyonnak, a milliónak eleven ereje van, amely önmagában is működik* még ha gazdája nem akarná is.

Ez az első igazság. A vagyon nem a munka és nem a takarékosság eredménye. Senki még akkora munkamennyiséget nem produkált, hogy abból milliomos lett volna és magától megvont czigaretták árán sem lett senki milliomos. És mert ez így van, mert a nagy vagyonok létrehozása legalább is annyira érdeme a társadalomnak, mint az illető egyénnek, az utóbbi fokozott kötelezettségekkel tartozik a társadalom irányában.

Az amerikai milliomosok nagyrésze alapjában véve adakozó. A könnyen szerzett vagyonból szívesen tesznek nagy alapítványokat, nagy városaikban állandóan szaporodnak a könyvtárak, muzeumok, ingyenes főiskolák, amelyeknek a

felállítása egy Rockefeller, Astor, Qouid vagy épen Carnegie „állítólagos” bőkezűségét dicsén. Önmagában a könyvtár, meg múzeum is nagyon szép dolog, de ez még nem meríti ki a milliomosok kötelezettségének mértékét. Az ilyen odadobott ajándék nem javítja az alant küzdő, verejtékesen dolgozó százezrek munkáját, a kötelezettséget komoly formába kell átvinni és az a forma csak az az erős progresszív adó és az örökösödési illetéknek 50-60 százalékig való felemelése lehet.

Szinte hihetetlennek tűnik fel, hogy ezt olyan ember mondja, akinek van. Akinek semmije sincs, az könnyen hirdet ilyeneket, de talán az első eset, hogy olyasvalaki tegyen ilyen kijelentéseket, aki birtokában van a vagyonnak, amelynek megszerzésében minden egyében kivül saját energiájának is volt része. Carnegie azonban látta azt az erkölcsi hanyatlást, amciy az iiyen nagy vagyonok urainak gyermekeinél már az első generáczióban tapasztalható, látta a sokszoros milliomosok belső életének sivárságát és így jutott egy eredményre azokkal, akik kívülről hirdetik a milliók, a nagy vagyonok igazságtalanságát.

Van-e hát egyáltalán jogosultsága a nagy vagyonnak, ha alapjában véve igazságtalan? Carnegie, aki sajátságosan össze tudja egyeztetni a szoczialista világnézletet a kapitalista felfogással, erre a kérdésre igennel felel. Van, mert a nagy tőke teszi lehetővé a nagyban való és olcsó

termelést és mert a nagy tőke kisajátítás felé halad. Lényegében az egyénre, a nagyközönségre nézve nincs is nagy különbség benne, hogy egy vasút, vagy dohánytröszt az államé-e, vagy a magánosok kis csoportjának birtokában van-e, a különbség az, hogy a magános inkább lehet vállalkozó és üzletszerűbben dolgozhatik, mint az állam. A közönséggel itt is, ott is fizetett alkalmazott, hivatalnok,titkár és igazgató érintkezik.

A magánvállalatnak pedig inkább van módjában, hogy a szocziális igazságtalanságokon enyhítsen, mint az államnak. Ennek az enyhítésnek módja pedig az, hogy az ilyen nagy magánvállalatok alkalmazottjaikat fokról-fokra a vállalat részvényeseivé tegyék. Ez a szocziális béke és a társadalmi haladás útja.

Még egy igen érdekes kérdésre felel meg Carnegie könyve: Milyen a milliárdos belső élete? Ez talán a legérdekesebb része az egész kötetnek Carnegie mindenekelőtt igazság gyanánt állítja fel azt a tételt, hogy minden lehet alkalmas a milliók szerzésére, csak a nagy tudás nem. Akik sokat tudnak, azok rendszerint keveset bírnak, mert tudásuk habozóvá és bizonytalanná teszi őket. A nagy vagyonszerzőknél az egész tudást üzieti éleslátásnak és gyors határozásnak kell pótolni. Aki a körülmények, a várható veszedelmek mérlegelésével vág bele dolgaiba, az nem alkalmas arra, hogy nyerjen. Ilyen tehát a milliárdos egyénisége, de milyen az élete? A kivül állók, a szegények, vagyontalanok nagy

serege úgy tekint föl a milliók urára, mint valami elképzelhetetlen jólétben éiő félistenre, akinek mindene megvan, amit megkíván és akinek igazán módjában van, hogy az életet kiélvezze. Nos hát, ez a felfogás abszolút hamis. Bizonyos mértéken felül a jólétet fokozni nem lehet, másrészt pedig a milliárdos tulajdonképen nem rendelkezik a vagyonával. Az annyira bele van fektetve vasűtakba, bányákba, gyári üzemekbe, hogy vele szabadon rendelkezni nem tud és nem lehet. Ez is a nagy vagyon törvénye, eleven ereje, amely úrrá teszi őt birtokosa fölött.

Specziálisan pedig az amerikai multimilliomosoknál pedig Carnegie tapasztalatai még szomorúbbak. Odaát a pénz nem konzervatív, a vagyon megkötésére módot nem találtak és nem is keresnek és a milliók átlag a harmadik generáczióban szétosztanak, megsemmisülnek. A self made ének, akiknek ifjúsága, férfikora eltelik az aranyszerzés lázában, nem találják meg a kincsek élvezetének módját és különben is akkor jutnak ei a „földi boldogság” tetőpontjára, mikor már élvezni nem is tudják. Az a generáczió pedig, amely az európai családok átöröklött érzései nélkül jut a kincsek birtokába, szélsőségekbe téved, őrültségekben és aberrácziókban akarja a vagyon élvezésének a módját megtalálni. Ezek a Carnegie végső konzekvencziái. Micsoda tapasztalatokon kellett átmennie neki, míg ide eljutott, ki tudja megmondani? Egy érdekes, sikerekben gazdag, sőt teljes életnek eredménye az a közhely, hogy

a pénz nem boldogít. Vajjon érdemes-e hát küzdeni, tülekedni, viaskodni, elesni a harczban és újra fölkelni? Érdemes-e és mi az igazi czélja az életnek?

Kérdések, amelyekre sem Carnegie, sem más nem felelhet meg.

Az olajkirály. A világ leggazdagabb embere, a szívtelen milliárdos típusa, aki emberek, életek eltiprása árán harácsolja össze mérhetetlen vagyonát, ez volt Rockefeller hosszú időn, évtizedeken át az amerikaiak szemében. Ez a vélemény róla talán még ma sem változott meg teljesen, csak némileg megenyhült iránta a gyűlölet, mióta otthagyta országát, a hideg, számító üzlet birodalmát és nyugalomba vonult.

Az üzlettől való visszavonulást ő is azzal kezdte, mint Carnegie, — írói babérokra vágyott és kiadta emlékiratait. A könyv, amely rövid néhány hónappal ezelőtt jelent meg „Lapszéli jegyzetek emberekről és eseményekről'„ czímmel/ óriási feltűnéssel találkozott Amerikában. A közönség érdeklődése a milliárdos író felé fordult, akiről azt hitték, hogy el fogja mondani életének rejtett titkait, hogy másokat is meg fog tanítani a vagyonszerzés művészetére és el fog árulni valamit, a legnagyobb vagyon urának lelki életéből. Kétségtelen, hogy ez a könyv a legjobb kiadói üzlet volt, amelyet a könyvkereskedők fantáziája elképzelhetett. Ezren meg ezren vették meg Rockefeller könyvét, nemcsak Amerikában,

hanem az egész világon mindenütt, de alig hihető, hogy valaki is megtalálta volna benne azt, amit keresett.

Ha az eredmények után ítéljük meg a dolgokat, Rockefeller nagyon jó üzletember lehetett, írónak azonban nagyon gyenge. A saját életéből alig tudja kikeresni azt, ami érdekes és ami másokat érdekelne. A könyve elég gyengén van megírva, meglehetős száraz kronológiája az eseményeknek, amelyek vele és körülötte történtek; felsorolása az egyes momentumoknak, amelyek vállalatát, a Standard Oilt a világ leghatalmasabb alakulásává tették, — belső összefüggés azonban, amely megértetné velünk, hogy miért kellett a dolgoknak úgy történniök, amin tényleg történtek, nincs benne. A belső fejlődésből hogy miként lett a szegény üzleti alkalmazottból a világ leggazdagabb embere és hogy a csekélyke olajüzletből miként lett a világnak legnagyobb magánvállalata, ez a könyv nem árul el semmit. Szinte azt a benyomást kelti ez a finom papírra nyomott, szép kiállítású könyv, mintha erről a milliárdos író maga sem tudna számot adni.

Carnegie, mikor könyvét megírta, alig foglalkozott benne a saját személyével és a hozzákapcsolódó külső jellegű eseményekkel, ellenben számot adott azokról az érzésekről és gondolatokról, amelyek őt a milliók halmozódása közepette foglalkoztatták és felsorolta azokat a képzelt, vagy valóságos igazságokat, amelyek egy hosszú és sikerekben gazdák élet folyamán benne leszű-

rődtek. Mindebből egy szó sincsen Rockefeller könyvében. Amit ő írt, az teljes ellentéte a Carnegie könyvének. Az események hosszú sorozata, amelyeket kommentárjaival kisérve előad, szinte megérleli az emberben a gyanút, hogy ez az egész könyv vagy csupán hiúságból íródott, vagy pedig azért, hogy írója igazolja magát azokkal a nagyszámú vádakkal szemben, amelyek üzleti élete folyamán ellene számtalan esetben elhangzottak.

Ez a könyv olyan dolgokat hirdet, amelyeken már régóta túl vagyunk mindannyian, akik a modern életnek a törvényeit némileg ismerjük és akik szemünk előtt láttuk lefolyni ezeknek az óriási vagyonoknak a megalakulását. Ha nem gyanítanánk, hogy ennek valami czélja van, legszívesebben naivitásnak tartanánk Rockefellernek azt a meséjét, hogy ő ezt az óriási vagyont csupán fáradságot nem ismerő munkával, szorgalmával és előrelátásával szerezte. A Hoffmann gyermekmeséinek a hangulatára, a becsületes és szorgalmas fiúra emlékeztet, amikor azt meséli magáról, hogy az üzleti szellem már egészen kis gyermekkorában meg volt benne és hogy ez az üzleti szellem volt az, ami óriási vagyonának megszerzésében őt mindenkor vezérelte. Az mese, hogy nyolcz éves korában eladta egy pulykáját, amelyet az édesanyja baromfi-udvarán maga nevelt és hogy ez volt az első sikerült üzlete, amelyet a többieknek hosszú sorozata követett, a magasra feljutott parvenünek naiv hiúsága, aki

talán még maga előtt is el akarja titkolni, hogy mi volt az ő sikerének kiinduló pontja.

És ez vonul végig a Rockefeller könyvén mindenütt. Üzleti pályafutását 1855. szeptember 26-án kezdte meg a clevelandi Hewitt and Tuttle szállítmányozási czégnél, amely azonban tulajdonképeni üzletén kivül minden mással, telekeladásokkal, olajüzlettel, gabonavételel és eladással is foglalkozott Ez volt az első iskolája. Két év múlva, tizennyolcz éves korában a fiatal Rockefeller egy Clark nevű angol fiatal emberrel együtt már önállósította magát és bizonyos mértékig konkurrense lett a saját gazdáinak. Mint érdekes momentumot említi fel Rockefeller ezekből az éveiből, hogy üzletük megindítására tulajdon apjától vett kölcsön pénzt — 10 százalékra. Mikor ez az első üzlet egy alkalommal már csaknem a bukás szélén állott, apjának egy rég barátja, T. P. Handy segítette őt ki kétezer dollárral és ez a kétezer dollár volt íulajdonképeni sikereinek a kiinduló pontja. Ez időtájban kezdett a petroleum nagy kereskedelmi czikk lenni és az új czég felismerve a nagy lehetőségeket, amelyek itt megnyílnak, erre az üzletágra vetette magát. A többi ismeretes. Az üzlet a szerencsés konjunktúrák folyamán egyre nőtt, egyre-másra olvadtak bele a kevésbbé szerencsés és kisebb vállalatok és évek múlva így állott mai formájában az olajtröszt a világ elé.

A sok vádból, amelyekkel pályája folyamán illették az emlékiratok milliárdos szerzőjét, ter-

mészetesen nem ismer el semmit. Amerikában nagyon sokan azt állítják, hogy az olajtröszt első és szerencsés üzlete az volt, mikor egy clevelandi olajtelep tulajdonosának özvegyét, Mrs. Bachust, mindenféle ravasz fogásokkal Rockefellerek kiforgatták a vagyonából Rockefeller ezt az esetet egyszerűen tagadja és leveleket idéz, hogy ő az üzletről, melyet egy társa kötött meg, csak hallomásból tudott. Hogy hajlandó lesz-e azonban az olvasó elhinni, hogy egy nagy vállalatnak az igazi tulajdonosa, aki nem puszta részvényes, hanem aktív üzletember, ne tudjon arról, mikor az ő javára egy nagyarányú üzletet kötnek, az más kérdés. Ugyanilyen álláspontot foglal el Rockefeller a vasúti tarifák és refakcziák ügyében is, amelynél az Egyesült-Államok főtörvényszéke az olajtrösztöt a híres több milliós birságra ítélte. A dolog nagyjából nálunk is ismeretes. Az olajtröszt, hogy a kisebb vállalatokat meg tudja buktatni, szerződéseket kötött a különböző vasúttársaságokkal, megfelelő mennyiségű árút biztosított nekik szállításra, ennek ellenében azonban titkos refakcziákat kötött ki magának. Ezt Rockefeller nem is tagadja, ellenben vitatja a tröszt eljárásának jogosultságát. Egyrészről a tröszt saját költségein létesített a vasútállomásokon olyan berendezéseket, amelyek a vasutaknak javára szolgáltak, másrészről pedig a vasúttársaságokra nézve is kedvezőbb volt, hogy egy nagy szállítóval és nem számtalan kisebb czéggel állottak összeköttetésben. Hogy itt exisz-

tencziák mentek tönkre, emberek jutottak koldusbotra, az a Rockfelier lelkiismeretét nem bántja. Talán az az álláspontja, ami azonban a könyvéből nem derül ki, hogy esetleg egy már szerencsésebb, vagy ügyesebb vetélytárs őt is így tönkre tehette volna.

Ez adja meg az ő szemében a mindent elpusztító, de mindent önmagukba feszívó nagy gazdasági alakulások, a trösztök jogosultságát is. Szerinte csak ezek az óriási alakulások képesek arra, hogy a modern világ gazdasági igényeinek megfelelhessenek, tehát meg kell őket teremteni bárminő áron is.

Mit mond Rockefeller a meggazdagodás törvényeiről? Az egész nem sok. Széles, általános frázisok, amik nem az élet és gyakorlat emberének, hanem inkább egy elsavanyodott moralistának illenek a szájába. Ezekhez a frázisokhoz nem volt szükséges egy Rockefellernek tollat venni a kezébe, ezt más és más formában variálva elmondja minden elemi iskolai olvasókönyv is.

..Az üzleti sikernek alapvető, lényeges föltétele, hogy a nagyszabású kereskedelem megállapított törvényeit kövessük. Széles és biztos utakon kell haladni, tanulmányozni kell őket, hogy megállapíthassuk, melyik a helyes. Figyelemmel kell kisérni az üzlet természetes menetét és azokat kell követni. Nem szabad ideiglenes és múló sikerekre törekedni. Nem szabad az erőkifejtést olyan dolgokra pazarolni, amelyek csekély sikerrel járnak, hacsak nem akarunk

csekély sikerű élettel megelégedni. Mielőtt egy vállalkozásba fognánk, legyünk tisztában az úttal, amely a sikeres befejezéshez vezet. Legyünk előrelátók. Meglepő, hogy hány üzletember vág fontos vállalatba, úgy, hogy az esetleges koczkázatot egyáltalán nem, vagy csak nagyon csekély mértékben mérlegelte."

Hogy mi ennek a hosszú bölcselkedésnek a belső igazsága, azt nem szükséges fejtegetni. Ezt mondja egy Rockefeller, aki tizennyolez éves korában a körülmények mérlegelése nélkül vágott az üzletébe, akit első nehézségein kétezer idegen dollár segített át, aki saját bevallása szerint eleinte a hitelt mindig mértéken felül vette igénybe, aki egy szerencsés véletlen folytán sodródott a petróleum-üzletbe és a meggazdagodás áramlatába. Ennek az életnek minden pillanata szinte ráczáíol azokra a szilárd üzleti elvekre, amelyeket üzleti pályafutásának végeztével prédikál — mások számára.

A könyv tele van ilyen gazdasági és filozófiai okoskodásokkal, amelyeknek legnagyobb része azonban abszolút hamis alapon épüli fel. A laikus szinte csodálatosnak tartja, hogy egy ember, aki aranynyá tudott változtatni mindent, amit kezébe fogott: vasat, olajat és gabonát, mennyire nincsen tisztával a közgazdaságnak alapvető kérdéseivel. Szinte bizonyos mértékig beteljesedik rajta a Carnegie igazsága, hogy a nagy vagyonszerzőknek nem szabad sokai tudni, különben nem tudnak vagyonokat szerezni.

A nagy szellemek, a kultúra örök dicsőségei nem voltak vagyonszerzők. Ez a semmiből felkapaszkodott Rockefellereknek, Harrimanoknak, Gouldoknak és a többi amerikai Krözusoknak van fenntartva.

Mi hát az érdekes a Rockefeller emlékirataiban, ha maga a könyv egészében nem érdekes és hamis alapokra van felépítve? Az egyik, de negativ érdekesség már maga az, hogy ez az ember hosszú pályafutása alatt nem tudott olyan igazságokra találni, amelyek másokra is érdekesek lehetnek, a másik érdekesség azonban azokban az önkénytelen igazságokban jelentkezik, amelyek a sorok között elszórva itt-ott felbukkannak. Az egyik ilyen önkénytelen igazság, amely halomra dönti mindazt, amit véges-végig állít és bebizonyítani igyekszik, az, hogy neki igenis volt szerencséje, amely talán nagyobb mértékben segítette millióihoz, mint az energia, amely benne rejlett és a munkamennyiség, amelyet produkált. Mert ki tudja, ha Rockefeller az üzletének megindulása alkalmával nem tudja megkapni azt a bizonyos kétezer dollárt, amely őt a kezdet nehézségein átsegítette és első nagy nyereségeihez juttatta, vájjon eljutott volna-e egyáltalán oda, ahol ma van? Ez a kétezer dollár az a bizonyos punctum saliens, amely az övéhez hasonló minden pályafutásban itt vagy ott megtalálható. És bizonyos az is, hogy kívüle számtalan sokan vannak még a világon, akikben megvan ugyanaz az üzleti szellem, akikben megvan ugyanaz a

fáradhatatlan tevékenység, de nem tudnak boldogulni, mert nem mosolygott rájuk a szerencse, amely őket ezen a válságos ponton átsegítette volna.

A könyvének legelején Rockefeller állít még egy olyan dolgot, amelyet szintén erős kétkedéssel lehet fogadni. Azt mondja, hogy élete folyamán neki körülbelül hatvan olyan jó embere volt, akit barátjának tekinthetett. Hatvan barátja egy embernek ritkán van és inkább lehet azt hinni, hogy aki hatvan barátot mondott a magáénak, annak egy sem volt. Sokat megmagyaráz e tekintetben egy mondat is, amelyet kikapva idézünk könyvéből: „Barátságunk üzletre alapított barátság volt, ami kétségtelenül sokkal jobb, mint a barátságra alapított „ üzlet.” Hogy ennek a gondolatnak a második része igaz, de hogy ez még nem teszi igazzá a gondolatnak első részét, az is kétségtelen

Még egy ilyen feljegyzésre érdemes önvallomása van a milliárdos írónak, amely némi pszihologiai magyarázatot is ad sikereihez: „Szokatlanul szerencsés voltam mindig az emberekkel szemben, ha szemtől-szembe kerültem velük és mindig megtudtam nyerni a bizalmukat.” Talán ez az a tulajdonság, amely a szerencsén és a konjunktúrák kedvező összejátszásán kívül legerősebb tényezője volt összes sikereinek. Az emberek megnyerése, bizalmuk felébresztése olyan tulajdonság, amely nagyon keveseknek adatott meg. A siker utólag mindig igazolja azt, aki

merészen vág bele dolgaiba. Nagyon kérdéses azonban, hogy akiket Rockefeller bizalmuk felébresztése után magával vitt a szerencséjébe, akkor is így örülnének-e annak, hogy bizalmukkal őt megajándékozták, ha a páratlan sikerek nem következtek volna be.

A maga nemében talán legérdekesebb azonban a könyv két utolsó fejezetének a — czíme. „The difficult art of getting” és „The difficult art of giving.” A szerzés nehéz mestersége és az adás nehéz mestersége. Igazán csak ez a két fejezet bir az önvallomás jellegével. Hogy Rockefeller, aki hiú arra, hogy neki sikerült a milliókat összehordani, nehéznek tünteti fel a vagyonszerzés mesterségét, az természetes. De viszont természetes az is, hogy az az ember, aki egész életén át csak a vagyonszerzéssel volt elfoglalva, nem tudja a vagyont jól felhasználni. Akármennyit is adnak ő és a többi amerikai multimillomosok könyvtárakra, kórházakra és egyéb jótékony intézetekre, azért a szegénység, a nyomor semmivel sem lesz kisebb és a kultúra semmivel sem lesz intenzívebb. És van benne valami keserű igazságszolgáltatás, mikor egy Rockefeller arról panaszkodik, hogy nekik, a legnagyobb vagyonok urainak, kétszeres óvatossággal kell eljárni mindenben, akár a saját belső életükben, akár a mások javára való adakozásban, hogy nevetségesekké ne váljanak. A tömeg ugyanis nagyon sokszor hajlandó gunynyal kisérni azt, amit ők jónak és nemes emberi cselekedet-

nek tartanak. Ez a gúny pedig szinte tragikummá fokozódik, mikor akadnak, akik visszautasítanak egy több milliós adományt, mert nem akarnak egy pusztulás és könnyek árán összeharácsolt vagyonban részesedni.

Nagy sikerek, páratlan eredmények daczára üresnek és tartalmatlannak tűnik fel az az élet ilyenformán, amelyet Rockefeller végigélt. És mert őt bizonyos mértékig típusnak lehet tekinteni, mert ő szinte megtestesülése annak a modern emberi fajtának, amelyet Amerika produkált és amely az üzletben látja az életnek egyetlen czélját, azt lehet hinni, ez a többieknél sincs másképen. Az ő sikereik csak vakítanak, csak ragyognak, de nem kiséri őket a szeretetnek az az igazi melegsége, amely bearanyoz mindent és tartalmat ad ennek a különben czéltalan földi életnek.

A FAJOK PROBLÉMÁJA

Amint Angliának megvan a maga faji problémája, amely bizonyos vonatkozásaiban könnyen válságossá fajulhat, űgy a faji probléma nem kevésbbé nehéz kérdés az Egyesült-Államokban is. Az amerikai faji kérdés nem terjed ki ugyan az egész földtekére, mint az angoloké, akik az egész világon mindenütt érintkeznek idegenekkel, szines emberekkel, arányaiban azonban nem kevésbbé nagy. Mondhatnók még talán azt is, hogy az amerikai faji kérdés bizonyos tekintetben még veszedelmesebb is, mert könnyen alkalmas arra, hogy magában a nagy amerikai köztársaságban belső bomlási proczesszust idézzen elő. itt is megoldásra vár ugyan a színesek kérdése, de hozzájárul még a nagy arányú fehér bevándorlás is, amely az Egyesült-Államok angolszász etnoszát fenyegeti megbontással és meg akarja bontani azt az egységes népelemet, amely Amerikát nagygyá és hatalmassá tette.

Egységes faji kérdésről tulajdonképen Amerikában beszélni nem lehet, itt három különböző fontosságú és különböző természetű kérdés áll egymás mellett, a négerek, a sárgák és a fehérek kérdése. Kor szerint legrégibb Amerikában a néger kérdés, amely egy időben az Egyesült-Államokat már a kettészakadásnak a szélére

juttatta, rettenetes polgárháborút idézett elő, amely tömérdek vérbe és pénzbe került és hosszú időn át ellenség gyanánt állította szembe a győztes északot és a legyőzött délt.

A néger kérdés eredete ismeretes. Mikor Amerika fejlődése megkezdődött és kevés volt a munkaerő az óriási kiterjedésű területek megművelésére, a nagy gazdasági feladatoknak elvégzésére, még a francziák és spanyolok megkezdték a négerek szállítását Afrikából Nyugatindiába és a mai Egyesült-Államok déli vidékeire. Ezt az élőhús importot az angolok, majd pedig az Egyesült-Államok déli államai nagyra fejlesztették. A négerek behozatala természetesen a legsötétebb rabszolgakereskedelem jegyében folyt. A fekete nem számított embernek; hogy elszakították családjától, törzsétől, otthonától azzal senki sem törődött. Ezrével és ezrével vitték át ezeket a szerencsétleneket Amerikába, ahol idők folytán a számuk nagyon megszaporodott, úgy, hogy az Egyesült-Államok kiienczven milliónyi lakosságának tizenegy százalékát négerek teszik. A délnek számtalan vidékén ők alkotják a többséget a fehérekkel szemben. És ami veszedelemmé teszi a jelenlétüket, számos esetben ellenségként állanak az amerikai fehér társadalommal szemben.

Hogy a helyzetük így alakult, annak természetesen története van. A múlt század közepén, mikor az emberi jogokra való hivatkozással a rabszolgakereskedelem ellen világszerte nagyszabású akczió indult meg, az északi államokban

hirtelen megnövekedett azoknak a pártja, akik azt hirdették, hogy rabszolgakereskedelem és a rabszolgatartás nem méltó az amerikai demokrácziához és nem méltó az emberi egyenlőség jegyében alakult nagy amerikai köztársasághoz. Ennek az elvi igazságát sok esetben a déli államok vezető politikusai is elismerték, kétségbevonták azonban annak a lehetőségét, hogy a déli államok rabszolgamunka és rabszoígatartás nélkül egyáltalán megmaradhassanak. Szerintük a viszony egészen más volt az ipari fejlődésnek indult északi államokban, mint délen, ahol a gazdálkodásnak az agrikultur jellege megmaradt. Ezeknek az államoknak a nagy gyapotültetvényein, mezőgazdasági telepein kizárólag néger rabszolgák voltak alkalmazva és a termelők azt állították, hogy csak ez az olcsó munkaerő tette rájuk nézve lehetővé, hogy terményeiket sikkerrel helyezhették el az egész világ piaczán. Az emberi jogok kérdése kerül itt szembe a nagy köztársaság egyik felének gazdasági érdekeivel. Az ellentétek egyre növekedtek és végül a polgárháborúra vezettek, amelyben hosszú küzdelmek után az északi államok győztek, keresztülvitték a négerek egyenjogúsítását, felszabadították őket és a politikai jogokat rájuk is kiterjesztették. A dél a polgárháború után természetesen egy óriási gazdasági válságon ment át, amely milliókat és milliókat pusztított el, számtalan jómódú farmercsaládot tett tönkre, végül azonban mégis véget ért.

A kérdés gazdasági oldala így tehát hatvan esztendővel ezelőtt rendeződött, a politikai és faji kérdés azonban még máig sincsen megoldva. Ellenkezőleg, míg azelőtt csak a déliek voltak azok, akik gazdasági szempontokra való hivatkozással a négerek felszabadítását ellenezték, addig ma már az északon is egyre növekszik azoknak a pártja, akik azt hirdetik, hogy a négerek nem alkalmasak a teljes egyenjogúságra és hogy a reájuk ruházott jogoknak egy részétől meg kell fosztani őket. Mióta a felszabadított négerek az északi államokat is ellepték és közvetlen érintkezésbe jutottak a fehér lakosságnak azzal a részével, amely azelőtt a feketék kérdését csupán teoretikus szempontból ismerte és kezelte, a négergyűlölet ide is átköltözött, sőt talán még erősebb mértékben lépett föl, mint a eredetileg rabszolgatartó déli államokban.

Délen anyagilag kétségtelenül jobb a néger helyzete, mint az északi államokban, mert a nagy mezőgazdasági telepeken elég könnyen talál alkalmazást, sőt munkaereje valósággal nélkülözhetetlen. Itt megvan reá nézve a lehetőség, hogy önálló kisbirtokos, farmer legyen idővel belőle. Az észak ipari államaiban ellenben, ahol a termő területek úgyszólván már teljesen le vannak foglalva a néger földbirtokos úgyszólván el sem képzelhető. Ipari munkát viszont fekete munkás alig kaphat, mert szemben állanak vele a roppant hatalom felett rendelkező fehér munkásszervezetek, amelyek attól való féltükben, hogy a

feketék munkája le fogja nyomni a munkabéreket, tiltakoznak alkalmazásuk ellen és bojkott alá helyeznek minden olyan gyárat, amely néger munkásokat mer alkalmazni. Hozzájárul ehhez még a már több ízben említett sajátságos angolszász gyűlölség és előítélet minden szines fajjal szemben, amely az északon sokkal erősebb, mint a román elemekkel átitatott déli államokban. Ilyenformán a helyzet az, hogy a négereknek ma megvan ugyan — legalább papíron — a politikai és jogi egyenlőségük, társadalmilag azonban egyenrangúaknak egyáltalán nem ismerik el őket, sőt a fehéreknek nagy része még a politikai jogok elvételét is követeli.

Hogy ez a felfogás nem nagyon egyezik meg az amerikai demokrácziának az elveivel, amelyet odakint mindenki annyira szeret hangoztatni, az természetes. Úgy látszik azonban, hogy az amerikaiak is erősen közelednek az angol kolóniáknak a felfogásához, amelyek azt hirdetik, hogy a demokráczia csak egyenlő emberek számára állítható fel, alsóbbrendű fajok azonban abban a saját veszedelmük és mások veszedelme nélkül nem részesedhetnek. Nagyon felvilágosodott, objektive gondolkodó amerikai államférfiak és tudósok egész nyíltan hirdetik ma már, hogy a néger, akit hatvan esztendővel ezelőtt teljes szabadsággal ajándékoztak meg, erre nem érett és nem alkalmas arra, hogy az Egyes.-Államok önkormányzati életéből a részét kivegye. Tényleg sok igazság van abban, hogy a néger az európaival

szemben egyenlő etikai értéket nem képvisel. Mint alsóbbrendű faj, a fehér emberrel szemben a néger legfeljebb a nagykorú gyermeknek a szerepét játssza, aki nem alkalmas ugyanazoknak a komplikált társadalmi, gazdasági és államéleti funkcióknak az elvégzésére és sok tekintetben igaz azoknak az állítása, akik azt mondják, hogy a négerek a fehérek vezetése mellett, a fehérek kormányzása alatt sokkal inkább boldogulnak, mint az egy esetleges néger uralom alatt.

Sokat mutatnak ebben a tekintetben azok a tapasztalatok, amelyek az Egyesült-Államok kormányférfiai közvetlenül a polgárháború után tettek. A négerek felszabadultak, szavazati jogot kaptak és ilyenformán a délnek számos vidékén, ahol a többséget alkotják, a túlsúly a kezükbe került. Élni természetesen nem tudtak vele. Lehet talán azért, mert nem volt meg a megfelelő iskolázottságuk, lehet, mert nem képesek arra, hogy a fehér emberek társadalmi szervezetébe mint önálló faktorok beilleszkedjenek. Ezekben az esztendőkben lelkiismeretlen kalandorok lepték el a déli államokat. Hihetetlen ígéretekkel felcsigázták a szerencsétlen fekete tömegnek vágyait, azért, hogy a hatalmat kezükbe keríthessék. Természetesen lehetetlen állapotok következtek be, amelyeket egy amerikai történetíró a következő sorokban jellemez: „Ami ezekben az években történt, groteszk paródiája volt minden kormányzásnak. Visszataszító orgia, amelyben az erőszak, anarchia, korrupczió és leplezetlen

rablás uralkodott, aminőt a világ még sohasem látott.

Ezek az állapotok természetesen nem tarthattak sokáig. A déliek a védekezés eszközeiről gondoskodtak, az északiak pedig, akik azelőtt általános emberbaráti szompontokat hirdettek, kezdték elismerni, hogy a délieknek bizonyos mértékig igazuk van és szabad kezet engedtek nekik a néger kérdés megoldására nézve. A nyílt haladás a reakczió felé természetesen ki volt zárva, az egyes déli államok gondoskodtak azonban olyan eszközökről, amelyek a négereknek a számbeli túlsúlyát a választásoknál megdönthették. Nyíltan az alkotmány tételeivel természetesen szembeszállni nem lehetett, pótló törvényekkel, vagy az alaptörvények megkerülésével azonban akárhány helyütt a négerek túlnyomó többségét még politikai jogaitól is megfosztották. Missisippi állam például kimondotta, hogy csak az választhat, aki az amerikai alkotmánynak valamely pontját a választási elnök előtt érthetően el tudja olvasni, le tudja írni, vagy értelmezni tudja. Ez a törvény természetesen egyformán szól mindenki ellen és mindenki mellett, de a gyakorlatban a négereket zárja ki a politikai jogoknak az élvezetéből.

Másutt még tovább mentek. A négerektől megvonták a gyülekezési jogot, az általános iparszabadság mellett az önálló iparűzési jogot rájuk nézve korlátozták, sőt még a telekvásárt is a négereknek megnehezítették. Ez még mind nem

volt elég. A társadalmi gyűlölség, amely elébe korlátokat állítani nem lehetett, annyira ment, hogy Mena városa Arkanzasban például kimondotta, hogy a város területén négernek még meghálni sem szabad. Szinte a középkort idézik fel ezek a rendszabályok, mikor a zsidókat ghettókba, külön városrészekbe szorították. Csak a megkülönböztető' jelzés marad el, hiszen elég az a fekete szín, amelyet a négerek viselnek magukon. Jobb hotelekben néger szállást nem kaphat, a legtöbb vasút és közúti vasút külön kocsikat tart fenn a négerek részére és ma már nincs meg az az érzékenység, amely valaha tiltakozott ezekkel a társadalmi igazságtalanságokkal szemben.

— Sajnáljuk, de ez így van és ezen nem lehet változtatni, — mondják az amerikaiak és eljárásuk igazolására tömegesen hozzák fel a különböző okokat, amelyeket már fentebb is említettünk. A néger lusta, önálló gazdasági életre nem való, politikai érettsége nincs és az éretlen rossz gyermek szerepét játsza a fehérek társadalmában. Természetesen az amerikaiak nem szeretik, ha az idegenek az emberi jogok szempontjából teszik vizsgálat tárgyává a néger kérdést. A kérdés ilyetén tárgyalását legjobban szeretik elmellőzni. És sajátságos, már nemcsak a fehérek azok, akik ezen a véleményen vannak, hanem akadnak nagy tudású, nagy műveltségű négerek is, akik azon az álláspontón vannak, hogy fajuk mai állapotában, a mai műveltség mellett nem

alkalmas arra, hogy a fehérekkel egyenlő szerepet játsszék a társadalmi és politikai életben.

Ennek a felfogásnak egyik kiváló képviselője William Benjamin Smith, new-orleansi Tulane University tanára, a dolgok tárgyilagos mérlegelése után a néger problémából a következőket írja: „A sors, amely a négerekre vár, hasonló módon sújtotta az összes alsóbbrendű fajokat. Ahol ezeket a klíma nem vette körül védőbástyával, mindenütt meg kellett hátrálniuk erősebb versenytársaik egyre erősödő áradatával szemben. A tudomány tisztán látó és páratlan szeme előtt az a dilemma, amelyben ezek a hátramaradott népek állanak, csaknem reménytelen. Nekik nincs részük és értékük az emberi nem jövőjében, elhullanak, mint a salak háromszor fűtött olvasztó kemenczéből. Ez az állítás keménynek és szívtelennek tűnhetik fel, a valóságban azonban nem az. Ez ugyanis nem azt jelenti, hogy az alsóbbrendűekkel igazságtalanul, harátságtalanul és embertelenül kell bánni. Az igazságosság mindenütt egyenlő mértékkel mér. Én soha sem szóval, sem tettel nem pártoltam az igazságtalanság bármely módját, akármilyen szükségesnek, látszólag helyesnek, vagy előrelátónak tűnt is fel. Az a proczesszus, amely a szemem előtt lebeg, sokkal mélyebbreható, semhogy azt bármilyen törvényhozási intézkedéssel meg lehetne oldani.”

Milyen tehát ezekután a néger helyzete most a gyakorlatban? Sok tekintetben a polgárháború

óta kétségtelen javulás, de más tekintetben visszaesés tapasztalható. Társadalmi egyenlőség nincs, a politikai jogoknak az a teljessége, amelyet valaha kontempláltak, csak a papíron van meg, a gyakorlatban azonban hiányzik. Gazdaságilag ellenben a négerek igen jelentékeny haladást tettek. Ma körülbelül hatszáz millió dollár értéket képvisel az a vagyon, amely a déli államokban a négerek kezében van. A legnagyobb része ennek a vagyonnak természetesen ingatlan és a földbe van fektetve. Ezzel szemben az önálló vagyon felett nem rendelkező néger munkásnak a helyzete sokszorosan rosszabbodott. A rabszolgaság idején nagy általánosságban a négerek helyzete nem volt olyan rettenetes, mint azt a „Tamás bácsi kunyhója” és a többi hasonló irányregények lefesteni igyekeztek. A gazdának akkoriban érdekében állott, hogy a vagyonának jelentékeny részét tevő négernek egészségéről, életéről gondoskodjék. A kötelék, amely a néger szolgát gazdájához és viszont a gazdát a szolgájához fűzte, sok tekintetben szorosabb és bensőbb volt, mint ma. Ma a néger egyszerű bérmunkás, akit bármely pillanatban el lehet bocsátani és akinek jövőjéről nincs gondoskodva. Ellenkezőleg a fehér munkások gyűlölik és mindenütt üldözik, szóval helyzete sok tekintetben meg van nehezítve. Mindenesetre a mérleg két oldala nincs egyoldalúan megterhelve, mert adtak a négereknek egy olyan szabadságot, amelynek teljes mértékben nem vehetik a hasznát, másrészt

ellenben gazdasági motívumokkal súlyosbítják azt a gyűlölséget, amely azelőtt csak faji szempontból állott fenn velük szemben.

Sokan a morális viszonyoknak a javulásától várják a néger kérdésnek a megoldását és azt hiszik, hogy az iskoláztatás, az általános műveltség kiterjedése lesz az, amely a négert fehér embertársaihoz hasonlóvá teszi. Tényleg az erkölcsi viszony volt a rabszolgarendszernek a legsötétebb fejezete és ez az a tér, amelyen a legnagyobb haladás történt. A családi élet, a rendes házasság, a rabszolgaság idejében valósággal kivétel számba ment. A négert egyszerűen állatnak tekintették és minthogy a földbirtokosnak érdeke volt, hogy minél erősebb és jobb munkásai legyenek, maga válogatta össze a házasítandó párokat. Az így támadt kötelékeknek a szétszakításában egyáltalán nem voltak érzékenyek. Apákat, anyákat, gyermekeket, akárhányszor külön adtak el. Ennek természetesen a felszabadítás teljesen véget vetett.

A kibontakozás útja azonban nagyon nehéz. A fajok keveredése és összeolvadása úgyszólván teljesen ki vav zárva, olyan keveredés, amely Délamerikában és Középamerikában a mulattokat és meszticzeket hozta létre, az Egyesült-Államok angolszász lakosságánál teljességgel elképzelhetetlen. A tudomány nyíltan hirdeti és a tapasztalat világosan mutatja, hogy ezek a távol álló fajok keveredéséből létrejött nemzedékek inkább az alsóbbrendű fajnak a tulajdonságait öltik magukra és nagy általánosságban leromlási pro-

czesszust képviselnek, az angolszász pedig különben is valósággal irtózik a színes fajokkal való ilyen természetű összeköttetéstől. A négerek meglincselésének, amely az Egyesült-Államokban még ma is aránylag gyakran fordul elő, az oka csaknem minden egyes esetben a nemi kérdésben keresendő. Bizonyos keveredés a déli államokban újabban fordul ugyan elő, a betelepedett olaszok, akik nem bírnak az angolszászok faji arisztokratikus érzésével, vesznek el néger nőket feleségül, ez azonban Amerika óriási néptömegével szemben alig jöhet számításba. A közvélemény pedig az ilyen fehér embert rendesen megvetésével sújtja.

Más eset tehát alig képzelhető el, minthogy az Egyesült-Államokban lassan, hosszú idők folyamán nem a fehér társadalommal összeolvadva, hanem mellette fog egy külön néger társadalom kifejlődni, amelyet olyan mértékben fognak ismét a politikai jogokban részesíteni, amint műveltség terjedése arra tényleg képessé teszi. Hogy ez meg fogja-e hozni a 'megoldást a társadalmi téren is, az természetesen más kérdés, valamint állandó kérdés marad még hosszú időn keresztül a néger problémának végleges megoldása is.

A másik idegen, színes elem, amelylyel az amerikaiak érintkezésbe jutottak, a sárgák, akiknek az ügye csaknem analógiája az angol kolóniák faji problémájának. A közlekedési viszonyok javulása és haladása még a múlt század közepétől kezdve lehetővé tette, hogy Kina és Japán népfeleslegének egy részét a külföldön helyezze el

A kínai kulik tömeges bevándorlása Amerikába már évtizedekkel ezelőtt kezdődött meg, de igazán nagy méreteket csak az utolsó húsz esztendő folyamán öltött. Ezek a szorgalmas, hihetetlen olcsó bérekért dolgozó kínaiak és japánok valósággal ellepték az Egyesült-Államok nyugati partvidékeit és a középső, sőt keleti államok nagyvárosait. Elszórva kínaiakat már csaknem mindenütt lehet az Egyesült-Államok területén találni, egyes helyeken, mint San-Franciscoban, Chicagóban és New-Yorkban pedig valóságoskinai városrészek vannak. Szűk, zegzugos utczák. kinai boltok, apró műhelyek, sajátságos lefelé lógó czímfelírások, tarka lampionok, kinai színházak még Amerika szivében is valósággal Kelet-Ázsiába varázsolják az embert. Egyes iparágakat, például a fehérnemű-tisztítást az olcsó sárga munkások valósággal a kezükbe kerítettek, más iparágakban pedig nyomják a munkabéreket. És ezekkel a „sárga ördögökkel" Amerika nem tud megbirkózni. Nemcsak a gazdasági szempont játszik itt döntő szerepet. Kelet-Ázsiának ezek a gyermekei a fehér társadalomba nem tudnak, sőt nem is akarnak beilleszkedni, valóságos anarchista elemet képviselnek egy nekik idegen morális elveken és gazdasági rendszeren felépült társadalom közepette. A kínai negyed Amerikában mindenütt a rendőrséget a legnehezebb feladatok elé állítja. És az a faji összetartás, amely e negyedek lakosságánál mindenütt tapasztalható, az eredményes eljárást velük szemben a legtöbb esetben lehetetlenné teszi.

Hogy az amerikai közvélemény miként viselkedik, ezekkel a sárga bevándorlottakkal szemben, akik csak keresni jönnek Amerikába, de nem akarnak polgárai lenni az új világ társadalmának, az általánosan ismeretes. Évről-évre ismétlődnek azok a véres harczok amelyek majd San-Franciscóban, majd egy más városban a sárga negyed megostromlásával járnak. Az eredmény természetesen mindig ugyanaz. A sárgák védekeznek, mindkét részről számos sebesült és halott borítja a csatateret, amely közvetlenül a felhőkarczolók tövében terül el, a karhatalom nagy nehézséggel helyreállítja a rendet, a jövevények egy időre megrémülnek és visszahúzódnak a Chinatown piszkos utczáiba, azután újból előröl kezdődik minden. A problémát megoldani nem lehet.

Az angol kolóniák analógiája azonban még továbbb megy. A sárgák kérdése nem egy esetben már csaknem nemzetközi konfliktusba keverte az Egyesült-Államok kormányát, sőt két-három évvel ezelőtt az Unió nagyon közel állott ahhoz, hogy nyílt háborúba keveredjék a Csendes Óczeán hirtelen megnövekedeít nagyhatalmasságával, a felkelő nap országával. Ma, mióta a sárgáknak, de különösen a japánoknak egy hatalmas állam áll a hátuk mögött, velük szemben nem lehet ugyanúgy eljárni, mint a négerekkel szemben. Mikor Kalifornia kormánya a sárgákat kitiltotta a fehér iskolákból, elhatározását az Egyesült-Államok egész angolszász közvéleménye őszinte

örömmel fogadta. Ez a határozat anonban a gyűlölséget, amely az Unió és Japán, a valóságban pedig az angolszászok és a sárgák között fennállott, csaknem a kitöréshez juttatta. Itt is, ott is mérlegelték már az erőket egy fegyveres összeütközés esetére, az Egyesült-Államok hajóraja pedig elindult híres csendes tengeri útjára, amely vagy tüntetés, vagy elővigyázati rendszabály volt Japánnal szemben. A háborút csak a szövetségi kormány beavatkozása hárította el, amely Kaliforniának ezt a kitiltó határozatát megsemmisítette. Hogy azonban ez a határozat a kérdést megoldotta és véglegesen rendezte volna, alig hihető.

Két gyűlölködő és egymást gyűlölő faj áll itt egymással szemben. Az egyik nem akarja befogadni a jövevényeket, a másik pedig nem akar otthont keresni ott, ahol munkát és megélhetést talál A kínai még eltemettetni sem akarja magát az idegen országban, hanem hazaszállíttatja magát őseinek országába, ahol apáinak szelleme fog őrködni holtteste fölött. És ezek a hajók, amelyek az Amerikában elhunyt kínaiaknak a koporsóit szállítják haza Ázsiába, legjobban szimbolizálják azt a tátongó űrt, amely fennáll a sárgák és fehérek között és amely annyira megy, hogy még abban a földben sem akar közösséget, amely őket valaha elfedi.

. . . Hogy kik alkották meg a mai értelemben vett Amerikát, hogy kik vetették meg egy modern, új cziviíizácziónak az alapjait, arról már

más helyütt volt szó. Angolszászok, vallási üldözöttek, akik háromszáz esztendővel ezelőtt új hazát mentek keresni maguknak, idegen világban, messze földön, az óceánon túl, ezek voltak azok, akik az Egyesült-Államok mai szerkezetének a kereteit megácsolták. Ezekbe a keretekbe illeszkedtek be a később jött fehér bevándorlók, akik alkalmazkodtak az első telepeseknek társadalmi rendjéhez, berendezkedéséhez, gondolkodásához. Annyival könnyebb volt ez, mert a bevándorlás nem volt olyan nagyarányú, hogy az új amerikai köztársaság népének fejlődésében jelentékenyebb szerepet játszhatotott volna. Az Egyesült-Államok fehér lakosságának növekedése 1630-tól 1830-ig úgyszólván teljesen belső szaporodás volt; ez volt az a históriában páratlan növekedés, amely Amerikának ős-angol lakosságát kétszáz esztendő alatt harminczezerről 13 millióra növelte meg. Természetesen ez csak kezdetleges gazdasági viszonyok, a farmrendszer mellett volt lehetséges, ahol a népesség eltartása nem okozott nehézségeket és ahol bőven állott terület mindenkinek a rendelkezésére. Könnyű volt az eredeti keretekbe való beilleszkedés azért is, mert a későbbi bevándorlók legnagyobb része szintén angolszász volt, vagy legalább is a rokon germán néptörzsekhez tartozott, akik könnyen tudtak alkalmazkodni az új államok specziális viszonyaihoz. Szerepet játszott még az a körülmény is, amely más helyütt már szintén említve volt, hogy a bevándorlók legnagyobb része

egészen a múlt század utolsó előtti évtizedéig Európa legjobb, a válalkozásban legerősebb vagy még a gazságban is az átlagosnál nagyobb íntelligencziát és értéket képviselő népelemeihez tartozott.

Mindez lényegesen megváltozott, abban az időpontban, mikor a közlekedés lehetővé tette, hogy akárki olcsó pénzen Amerikába eljusson. Többé Amerika nem volt a kalandok országa, hanem egy olyan terület, ahol azok, akik idehaza akármilyen körülmény folytán nem boldogultak, munkát kerestek és találtak maguknak. Amerika kapui megnyíltak mindenki előtt, új és idegen elemek kezdtek beözönleni az Egyesült-Államokba, amelyek lényegesen különböztek azoktól, akik Amerikát megalkották és akik a megalkotás után igazán részesei lettek az amerikai társadalom életének. A bevándorlás képe megváltozott. Az angol, német, svéd és egyáltalán a germán bevándorlás a műit század 80-as éveitől kezdve abszolúte megcsökkent, relative pedig teljesen eltörpült a fajilag idegen népeknek az áradata mellett. A germánok helyét a bevándorlásban elfoglalták az olaszok, szlávok, magyarok, a kiüldözött oroszországi zsidók, szíriaiak szóval olyan népelemek, amelyek faj és gondolkozás tekintetében nagyon messze állanak az Egyesült-Államok angolszász népétől. Míg azelőtt a bevándorlók nagyobb része a társadalomnak jobb osztályaihoz tartozott, akik mint földművelők és tanult iparosok igazán értéket jelenthettek új hazájukra nézve,

addig az új bevándorlásnak a legnagyobb részét teljesen tanulatlan, sőt analfabéta tömegek teszik, amelyek csak nyers munkaerőt visznek magukkal. Számos esetben ezek nem is új hazát keresnek maguknak, hanem^csak munkaalkalmat, nem illeszkednek bele az amerikai társadalomba, a hazaküldött pénzekkel tulajdon országuknak vagyonát gyarapítják és így még gazdasági tekintetben sem képviselnek minden tekintetben hasznot az Egyesült-Államokra nézve.

Ma, mint egy amerikai író mondja, az Egyesült-Államokban már mindenféle kis Oroszországok, kis Olaszországok, kis Sziriák és nagy Jeruzsálemek vannak, amelyek idegenül állanak az amerikai társadalommal szemben. A bevándorlás aránya pedig olyan, hogy már-már az Egyesült-Államok angolszász többségének faji túlsúlya is veszélyeztetve van. 1906-ban például, mikor a bevándorlás a legnagyobb arányokat érte el, 1.200,000, legnagyobbrészt fajilag különböző ember kötött ki az Egyesült-Államok idegen kikötőiben. Ekkora tömegek már nagyon is elegendők ahhoz, hogy folytonosan szaporodva egy országnak a külső képét, sőt belső struktúráját is megváltoztassák. Már pedig Amerikának továbbra is hasonló arányú bevándorlásra kell számítania. Az a csökkenés, amely az 1906. végén kitört nagy válság után következett be, csak ideiglenes jellegű volt és azóta újból megindult a bevándorlás áradata. Ismét szántják a nagy fekete hajók az őczeánt, amelyek viszik

kifelé az Amerika, az új világ felé törekvő embereknek az ezreit.

Kétségtelen, hogy Amerikának az asszimiláló, beolvasztó ereje óriási, ellenben ma már az amerikaiak is kezdenek kételkedni benne, hogy ekkora új néptömegekkel képesek lesznek-e megbirkózni és felmerül a kérdés, hogy a homogén társadalomnak a megbontása nem fog-e olyan eredményeket *létrehozni,* amelyek meg fogják akasztani az Egyesült-Államoknak eddigi páratlan fejlődését? Annál is inkább felvethető ez a kérdés, mert az új bevándorlás veszedelmes gazdasági problémákat is rejt magában. Az óvilágból beköltözött tanulatlan, csekély igényű munkás nem alkalmazkodik az amerikai viszonyokhoz és nyomja azokat a magas munkabéreket, amelyek bizonyos mértékig hozzájárultak a nagy amerikai köztársaság általános virágzásához. Igaz, hogy ezzel szemben Amerikában sokan hangoztatják azt az elvet, hogy ha a munkás igényt tarthat a külföldről behozott olcsó árúra, a tőkésnek jogában van igényt tartani az olcsó külföldi munkaerőre. Ez természetesen nagyon is egyoldalú gazdasági, sőt kapitalista felfogás, amely az általános társadalmi érdekre nincs tekintettel.

Amerikában ma a bevándorlás kérdésében, amely a legnagyobb fontosságú problémák egyikévé nőtte ki magát, két iskola, vagy jobban mondva két áramlat áll egymással szemben. Az egyik körülbelül azokat az érveket hangoztatja, a bevándorlókkal szemben, amelyeket valaha, sőt

még ma is a négerekkel szemben alkalmaztak és alkalmaznak; kisebb értékű, alsóbbrendű népelemek, amelyek az Unióra nézve igazi értéket nem képviselnek; olcsó munkaerő, tanulatlan tömegek, melyek az Egyesült-Államoknak a gazdasági egynsűlyát megbontják; fajilag idegenek, akik magukkal hozott faji tulajdonságaikkal gondolkozásukkal, felfogásukkal az új világ angolszász etnoszának az egységét veszélyeztetik. A másik áramlat a homlokegyenest ellenkező álláspontot képviseli. Faji kérdés szerintük, legalább a fehér embereket illetőleg, nincs. Ha a bevándorlók az első generáczióban nem tudnak is elamerikaiasodni, gyermekeik már igazán amerikaiak lesznek, gondolkozásban és érzésben egyaránt. Amerika elég erős, hogy felszívja őket és hogy átalakítva, átgyúrva értéket, nyereséget alkosson belőlük a maga számára. Ennek az utóbbi iránynak az egyik legkiválóbb képviselője, Mr. Watchorn, aki hosszú ideig állott az Egyesült-Államok bevándorlási hivatalának az élén, mondotta egy alkalommal:

— Hogy utasítsam én vissza ezeket a szegény, nyomorult bevándorlókat, akik kenyeret, új boldogulást találni jönnek Amerika földjére, én, aki ezelőtt harmincz esztendővel szintén húsz dollárral a zsebemben kerültem Amerikába és el tudtam jutni arra a helyre, amelyen most állok?

Mr. Watchorn azonban angolszász volt. Mondásában kétségkívül nagyon sok az igazság,

még több az emberszeretet, de még több az egyéni momentum és vele a kérdés a gyakorlatban még nincs megoldva. Pedig hogy erre törekszenek, legjobban mutatja, hogy az Egyesült-Államokban napról-napra merülnek fel tervek, egymást követik az új intézkedések, amelyek a bevándorlás kérdésének a megoldását vagy legalább is szabályozását czélozzák. Az utolsó évek folyamán a bevándorlást már lényegesen korlátozták; hogy abszolút vagyontalan elemekkel ne terheljék az amerikai társadalmat a bevándorlást bizonyos pénzösszeg felmutatásához kötötték. Kimondották, hogy munkások, akik előre megkötött szerződéssel jönnek Amerikába, partra nem szállhatnak, sokan azonban ezen túlmenve kívánják még, hogy a bevándorlás az irni-olvasni tudáshoz köttessék, hogy a bevándorlókkal szemben, nagyobb idegen telepek alakulásának megakadályozása czéljából a kényszer letelepítés eszközét alkalmazzák és így tovább, vég nélküli variácziókban. A törvényhozásban pedig megvan a hajlandóság rá, hogy ezeknek a túlzóknak az álláspontjára helyezkedjék. Hogy a társadalom körülbelül szintén ezen a véleményen van, mutatja az a megvetés, amellyel az idegenekkel szemben viseltetnek és mutatják azok a gyakran ismétlődő véres excessusok, amelyeknek időről-időre néhány bevándorlóit munkás esik áldozatul.

A fehér bevándorlás kérdése azonban szintén olyan természetű, mint a faji problémának a

másik két fejezete. A végleges megoldást nem az emberek fogják megteremteni, hanem az idő fogja meghozni. Amerika angolszász elemei az idegeneket idővel minden valószínűség szerint fel fogják szívni, a bevándorlásnak mai növekvő áradata pedig később, ha a viszonyok Európa és Amerika között nivellálódnak és ha odaát új munkáskezekre nem lesz szükség, bizonnyal szintén meg fog szűnni. Az új elemek kétségkívül jelentékenyen módosítani fogják a kialakulóban levő amerikai fajnak a minőségét és összetételét, hogy ez a módosulás azonban milyen természetű lesz, hasznára, vagy kárára fog-e válni az Egyesült-Államoknak, azt szintén csak az idő fogja megmutatni.

Van ennek a bevándorlásnak azonban még egy nagyon érdekes, majdnem tragikus fejezete is. Amerika azelőtt egyáltalán nem ismerte a zsidókérdést és a csekély számban betelepedett zsidók könnyen el tudtak helyezkedni az amerikai társadalomban. Az orosz zsidóüldözések kora óta azonban, rövid két évtized alatt az Egyesült-Államoknak a zsidó lakossága rendkívül megnövekedett és vele természetszerűleg megszületett az antiszemitizmus is, amelynek odaát ugyanazok az érvei, mint itt nálunk az óvilágban. New-York keleti részében, noha erre a zsidókat senki sem kényszerítette, ma valóságos ghetto van, amelyben többszázezerre menő zsidó lakosság lakik és ezeket a legnagyobbrészt Oroszországból kiüldözött zsidókat, mintha a fátum üldözné, még odaát az újvilágban is. A tra-

gédiájuk az, hogy odaát egyrészt nem tudják a helyüket megtalálni, másrészt az amerikai levegő nem alkalmas arra, hogy a magukkal hozott zsidó hagyományokat odaát folytassák, vagy újra életre keltsék.

Valamelyik amerikai lapban megkapóan láttam ecsetelni ennek a belső tragédiának a folyamatát. New-Yorkban már megtelepedett orosz lengyel-zsidók, akik nem tudták odaát helyüket megtalálni,szombat estéjén sírva kérdezősködnek egy újonnan jöít fajbeli kivándorlótói az oroszországi viszonyok iránt és könnyek között kívánják vissza azt az országot, ahol joguk nem volt, ahol csak üldözésben volt részük, de ahol igazán zsidók tudtak maradni.

Ez az éremnek a másik oldala. Náluk talán ez a tragikum szembeszökőbb, de ismétlődik sokakon, akik új hazát kerestek maguknak Amerika földjén. Maguk az amerikaiak mondják, hogy míg egyrészről nyereség rájuk nézve, hogy a beköltözöttek gyermekei hihetetlenül rövid idő alatt amerikiaiak lesznek, és mindennél erősebb kötelékekkel kapcsolják szülőiket új hazájukhoz, rettenetesen társadalombontó hatása van annak a körülménynek, hogy az amerikaivá lett gyermek bizonyos lenézéssel viseltetik szüleivel szemben, akik vele együtt nem tudtak oly gyorsan amerikaiakká lenni.

A nehézségeknek egész légiója torlódik így itt össze Amerikában a faji probléma megoldásánál. Tátongó az az ür, amely a különböző elemeket ezidőszerint még elválasztja egymástól

és áthidalhatatlanoknak tűnnek fel azok a szakadékok, amelyek az embert az embertől elválasztják. Majdnem vigasztalhatatlannak tűnik fel a helyzet, hacsak nem számítunk arra az óriási önbizalomra, arra a korlátokat nem ismerő akaraterőre és páratlan képességre, amely eddig Amerikát még minden bajon és nehézségen átsegítette. A nehézségek nagyok, de az az erő és bizalom, amely az egész emberiséget mozgatja egy jobb jövő felé, élteti a reményt, hogy a haladás lehet lassabb, vagy gyorsabb, de teljesen megállni nem fog sohasem.

KIVÁNDORLÓK KÖZÖTT

Engem a kivándorlás kérdése vitt ki Amerikába. Régebben foglalkoztam már a kivándorlás és visszavándorlás kérdésével, bejártam majdnem az *egész országot,* városokban, falvakban, ipartelepeken egyaránt gyűjtöttem a kivándorlásra vonatkozó anyagot és ezt kiegészítve a fiumei kivándorlási házban szerzett tapasztalataimmal, fel is dolgoztam. Elméleti okoskodásokkal nem nagyon töltöttem az időmet, mert a kivándorlásban és a visszavándorlásban gyakorlati kérdést láttam, amely gyakorlati megoldást is követel.

Idehaza gyűjtöttem az anyagot, de minél több anyagom gyűlt össze és minél jobban belemélyedtem a kérdésnek a vizsgálatába, annál inkább kénytelen voltam arra a meggyőződésre jutni, hogy az így végzett munka nagy részben céltalan és eredménytelen, főként azért, mert az adatok, amelyekhez hozzá lehet jutni, a tényeknek egyáltalán nem felelnek meg és a valóságot nem fedik. A statisztika, amely a kivándorlásról rendelkezésünkre áll, nagy részben hibás, visszavándorlási statisztikánk úgyszólván nincs; hogy mekkora összegek jönnek be évenként Amerikából, megközelítőleg sem tudjuk megállapítani; csak tapogatódzunk abban a tekintetben, hogy a hazatért kivándorlók a megtakarított és magukkal

hozott pénzt milyen befektetésekre fordítják. Minthogy a legtöbben csak elméletileg foglalkoztak a kivándorlás kérdésével, alig ismerhettük meg lényegükben azokat az okokat és czélokat, amelyek kivándorlóinkat tuiajdonképen mozgatták s kezükbe adták a vándorbotot. Az adatok szerzését kétségtelenül megnehezítette az a bizalmatlanság is, amelylyel kivándorlóink a kabátos elemmel szemben viseltetnek. Magam tapasztaltam számos esetben, hogy a kivándorlók, akiket a kivándorlás okára vonatkozólag megkérdeztem, szántszándékkal hamis adatokat vallottak be, vagy egyszerűen vállvonogatással feleltek. Utóbb szerzett tapasztalataim alapján alapos okom van feltenni, hogy ugyanez az eset történhetett a közigazgatási hatóságok nagy részénél is. Hogy azok a „kivándorlási szakértők", akik első osztályon tanulmányozták a kivándorlás ügyét Fiume és Palermo között, még csak az igazság látszatát sem közelítették meg, arról beszélni sem érdemes. Rászántam magamat hogy a kivándorlást más módon, sokkal alaposabban, gyökerében tanulmányozzam.

Ezek a tapasztalatok érlelték meg bennem azt a gondolatot, hogy nem első osztályon, hanem a kivándorlók között a fedél közön, mint munkás megyek ki Amerikába, nyomon kísérem őket utjokban és így közvetlenül, az eddig tapasztalt bizalmatlanságnak megkerülésével jutok azon adatok birtokába, amelyeket eddig megszerezni senkinek sem sikerült.

Ezt a tervemet meg is valósítottam. 1907 novemberében mint egyszerű kivándorló fényképészsegéd keltem át az Oczeánon. Utamat kifelé Cunard Line „Ultonia”, visszafelé pedig a Hamburg America Linie „Kaiserin Auguste Victoria” nevű hajóján tettem meg és ezeken a hajókon, valamint kint Amerikában közel kilenczszáz olyan kétségbevonhatatlanul hiteles személyi adatnak jutottam birtokába, amelyek kétségkívül igen becses adalékokat szolgáltatnak a kivándorlás és visszavándorlás kérdésének ismeretéhez. Ezen kilenczszáz rendkívül változó és sokoldalú adat birtokában, melyeket mintegy az egész kivándorlás tükrének tekinthetek, ma a kérdést sok tekintetben egészen másképp látom, mint azelőtt.

A külsőségekkel, az úttal és annak eseményeivel itt nem foglalkozom, egyenesen az események taglalásába bocsájtkozom. Mindenekelőtt azt az érdekes tapasztalatomat kívánom felemlíteni, hogy kivándorlóink túlnyomó többsége sokkal jobban ismeri Amerikát, mint általában hisszük, sőt sokkal jobban ismeri, mint azok a hatóságok, amelyek specziálisan a kivándorlás kérdésével foglalkoznak. Az átlagos kivándorló, természetesen csak a felnőtteket értem, teljesen tisztában van az Amerikába vezető útirányokkal, ismeri a társaságokat, melyeknek hajóin oda eljuthat, sőt ismeri az egyes hajókat is, tisztában van az amerikai munka természetével, az amerikai munkabérviszonyokkal és körülbelül tudja, hogy normális viszonyok között odakint bizonyos idő leforgása alatt

mennyit takaríthat meg. Ezek a biztos adatok pedig távolról sem az ügynök munkájából erednek, hanem itt legnagyobb szerepük van az Amerikából visszavándorolt kivándorlóknak, az amerikásoknak és az Amerikából érkezett leveleknek.

Érdekesek e tekintetben azok a tapasztalatok is, amelyeket kifelé az Ultonián a kivándorlók megoszlása tekintetében szereztem. 1279 kivándorló között közel háromszáz volt olyan, aki már előzőleg megjárta Amerikát és ott rövidebb-hosszabb ideig dolgozott. Ezek az igazi visszavándorlók nem csupán mindennemű felvilágosításokkal szolgálnak az otthonlevőknek Amerikára vonatkozólag, hanem sokan közülök még visznek is ki magukkal egy-két embert, aki esetleg magában nem merne a tengeri űtra vállalkozni. Csodálatos, hogy ezek az emberek hogy vándorolnak. Van, aki egy hónapra, sőt két hétre jön haza; némelyik igazán azt sem tudja, hogy minek. Az egyik hazajön néhány hónapra, mert beleunt a munkába, a másik szétnéz, hogy vehet-e már földet a pénzéből, a harmadik kiviszi feleségét, gyermekeit és így tovább végnélküii variácziókban. Van, aki kétszer-háromszor volt már Amerikában és idehaza, sőt megismerkedtem már olyannal is az Ultonián, aki már kilenczedszer tette meg az utat Európa és Amerika között. Igazán találó az a név, amit az amerikaiak ezekre az emberekre adtak, birds of passage, — vándormadarak.

Ők az oczeán vándormadarai, akiknek két hazát adott a végzet, avagy talán egyet sem.

Igazán amerikaiak sohasem tudnak lenni, Amerika után pedig nem találják magukat jól idehaza. Mindannyian lelki meghasonláson, egy benső, néma tragédián mennek át, amely űzi, hajtja őket az oczeán egyik partjáról a másikra, anélkül, hogy végleges nyugvópontot találnának.

Megoszlás tekintetében a visszavándorlók nagy számán kivül másik érdekes tapasztalatom volt a hajón a nők és gyermekek feltűnően nagy száma. Az Ultonia kivándorlóinak csaknem egyharmad része belőlük került ki. Egy részükért férjük jött'haza Amerikából, más részük a családfő után magánosan ment át Amerikába, de volt közöttük olyan is elég, aki teljesen magára hagyva vágott neki az amerikai útnak. A női és gyermek-kivándorlás kérdésénél még azt a tapasztalatot szögezem le, hogy útlevél kiállító hatóságaink egy része ezen kivándorlás ellenőrzésében meglehetős felületességet tanúsít.

Nemzetiségek szerint az Ultonia kivándorlóinak nagy része, körülbelül fele a fajmagyarság soraiból került ki. Nagy kontingenst szolgáltattak ezenkívül a tengermelléki horvátok, kisebb számban voltak tótok, rutének, oláhok és körülbelül ötven-hatvanan délvidéki svábok. Ezerháromszáz ember az ország minden részéből, kicsiben valósággal az egész Magyaroszág. A kemény alföldi magyar mellett, akiről szinte lerí kálvinista volta, a szepesi tót, hunyadmegyei oláh, délvidéki sváb és likai horvát és így közvetlen közelben még jobban feltűnnek a különbségek, amelyek az egyes

embereket egymástól elválasztják, a szűkre szabott keretek mintha még élesebbé tennék a fajok közötti ellentéteket. Különálló nemzetiségi csoportok képződnek a hajón, melyeknek csak a végczéljuk közös: Amerika.

Bizonyos szempontból a délvidéki svábok teszik a kivándorlóknak egyik legérdekesebb elemét. Csaknem mind elég jelentékeny összegekkel indulnak útnak és rendesen végleg meg akarnak telepedni Amerikában. A legtöbbnek végczélja vagy Kanadának búzatermő vidéke, vagy Kalifornia. Állítólag Kaliforniában Los Angelos környékén már egész német kolóniák vannak, amelyeknek lakosságát kizárólag délmagyarországi svábok szolgáltatják.

A magyar férfi kivándorlók javarésze, a már Amerikát megjárt egyéneket leszámítva, túlnyomó részben javakorbeli, a harmincz évet még el nem ért életerős fiatal emberekből került ki. Azok a fényképfölvételek, amelyeket a huszonhárom napos út folyamán készítettem, e tekintetben érdekes bizonyítékot szolgáltatnak. Sok volt a fajilag magyar kivándorlók között olyan is, aki épen a katonasorból került ki és otthoni ügyeinek elintézése után nyomban kivitorlázott Amerikába. Néhány közülök bizalmasan elmondta nekem, hogy egy-két évi amerikai keresetéből bázist akar teremteni arra, hogy idehaza családot alapíthasson.

A magyarországi kivándorlókon kívül az Ultonia vitt még magával mintegy hatvan-hetven bosnyákot is. Legnagyobb részük még katonasort

sem látott fiatal gyerek volt, akik mind a legveszedelmesebb munkára, valósággal a pusztulásba mentek. Érdekes ez a kivándorlás abból a szempontból, hogy a kivándorlási áramlat nyugatról kelet felé állandóan terjed és egyre kevésbbé czivilizált elemek kerülnek bele.

Az eddigiek önkéntelen is rávezetnek arra, hogy a kivándorlás tulajdonképeni okát keressük. Mielőtt utamat megtettem volna, nagyon sok és nagyon sokféle okot hallottam emlegetni, de biztos diagnózist adni senki sem tudott. A látottak, hallottak és tapasztaltak után én a kivándorlásnak, — legalább a kivándorlók túlnyomó többségénél — csak egy okát tudom adni és ez az ok a föld. Az egyes esetek változhatnak, de a földmíves kivándorlók nagy többségének az a czélja, hogy a kint szerzett keresményéből itthon földet vegyen, vagy már meglevő földbirtokáról az adósságot ledolgozza tehermentesítse. Valósággal Amerikán keresztül akarják maguknak Magyarországot meghódítani. Ez rávezet arra az eredményre, hogy jelenleg az országban egy még kellően nem ismert, nem méltányolt, de már erősen megindult parczellázási és földtehermentesítési proczesszus van folyamatban. A paraszt kimegy Amerikába, mert tudja, hogy a földszerzésre és a tehermentesítésre a lehetőséget az a különbség adja meg, amely a magyarországi és amerikai munkabérek nívója között fennáll.

Ez már involválja magában azt is, hogy én az ügynökök működésének, csábításának kisebb

jelentőséget tulajdonítok és tapasztalataim is azt mutatják, hogy annak kisebb jelentőséget kell tulajdonítani, mint általában történik. Az igazi ügynök — mint már említettem — az Amerikából visszatért kivándorló, az amerikai levél és az amerikai pénz. Erre nézve van egy döntő jellegű bizonyítékom is. Ellis Islandon, az Egyesült-Államok bevándorlási hivatalában szigorúan üldözik ugyan a szerződött munkásokat, a contract labourereket, de viszont a lehetőség szerint ügyelnek arra is, hogy a kivándorlók legalább az első időben az államnak terhére ne váljanak. A megkövetelt 20 dollár ennek biztosítására nem elegendő, a gyakorlatban tehát életbeléptettek egy olyan rendszabályt, amely az élet követelményeinek jobban megfelel.

Minden kivándorlótól, különösen azonban a kivándorlók kevésbbé intelligens elemeitől megkövetelik, hogy bediktálják azt a címet, amelyre mennek. Hatóságaink nagy részének, azt hiszem, erről nincs tudomása, a kivándorlók ellenben eleve nagyon jól tudják, hogy nekik a *keszegárdában* (Caisse in garden) címet kell bemondani. Minden kivándorlónak már a hajón meg van a czédulája az illetőnek nevével, akihez megy. Az Ultonián körülbelül 500 ilyen *atreczot* néztem meg és láttam, hogy azok között fiktív alig van, hanem mint apa, testvér, sógor, rokon, falubeli stb.

Különlegesség kedvéért, de némileg bizonyítás gyanánt is azt említem még meg, hogy a

fedélközön utazó kevés számú intelligensebb utast leszámítva, egyetlen egy olyan emberem akadt, aki találomra indult neki az új világnak. Idehaza mozdonyvezető volt, azt hiszem, karambol miatt bocsátották el és így ment ki Amerikába szerencsét próbálni. Hihetetlenül naiv fogalmai voltak Amerikáról, abban reménykedett, hogy Kanadában ingyen fog földet kapni, ahol új életet kezdhet. Ennek az embernek nem is volt szándékában, hogy hazajöjjön.

Mire szorítkozik tehát ezekután az ügynökök működése? Túlnyomó részben az egyes hajóstársaságok emberei arra törekszenek, hogy a kivándorlásra már eltökélt embert a maguk számára megnyerjék és e tekintetben morális szempontból a Cunard Line működése egyáltalán nem áll magasabban, mint az északi hajósvállalatoké, sőt annyiban még talán veszedelmesebb is, mert kivándorlási reklámjait szabadon terjeszthetik. A kivándorlók körében tényleg leggyakrabban a Cunard-Adria reklámfüzeteit, Amerikából rokonok által hazaküldött prospektusokat és a „Kivándorlók zsebkönyve” czímű könyvecskét volt alkalmam látni.

Sokkal érdekesebb az ügynöki működésnek egy bizonyos közvetett fajtája, amelynek nyomára a hajón jöttem rá és amely a rutéti felvidéken virágzik igen szépen. A rutén paraszt sokat halj Amerikáról, tudja, hogy odakint szépen lehet keresni és ki akar menni Amerikába. Czélja — ismétlem — az, hogy ottani keresetéből idehaza

akkora telket vegyen, hogy meg tudjon élni belőle. A módja természetesen nincs rneg, hogy kiutazzék. Ekkor megjelenik a mentőangyal, a falubeli korcsmáros személyében, megveszi a ruténnek házát, vagy telkét, mondjuk, hatszáz koronáért és megígéri neki. hogy visszajövetele alkalmával eladja neki nyolczszázért. A visszajövetel alkalmával azonban már a telek ára emelkedett és a paraszt adhat érte annyit, hogy egész amerikai keresete is rámegy. Újból kimegy és így keletkezik egy végnélkiili circulus vitiosus, amelyből nincsen szabadulás és amelynek vége az, hogy a ruténnek amerikai keresetéből a galicziai zsidó gazdagodik. Az egyik tönkremegy az örökös vándorlásban a megfeszítő munkában, a másik idehaza kényelmesen, fáradság nélkül találja meg a maga Amerikáját.

Még egy ügynöki dolgot akarok megemlíteni, amely azonban inkába csak kombináczión alapul. Palermóban öt amerikai szált a hajónkra. Állítólag baptista papok voltak és Jeruzsálemből jöttek. Németül teljesen beszéltek, ami született amerikaiaknál legalább is elég különös. Ezek az urak lejártak a fedéiközre és igen érdeklődtek a földmives kivándorlók iránt. Mondották, hogy ők valami jótékonysági szervezetnek a tagjai és megígérték támogatásukat, tovább még azt is emlegették, hogy esetleg munkát is tudnának szerezni Ellis Island — után. Iparos emberekkel nem áltak szóba. Nekem alapos a gyanúm, hogy amerikai munkaadók voltak, akik a legveszedel-

mesebb padrone-rendszerű munkára akarták vinni az embereket, ahonnan nincs szabadulás. Azt hiszem, ha ebből a szempontból óvatosan megfigyeltetnők Cunard Line hajóit, de még a német hajóstársaságok gőzöseit is, igen érdekes tapasztalatokra lehetne szert tenni.

Az előbb említettem parczellázásnak azonban nemzeti szempontból is van jelentősége. Az Alföldön, ahol a visszatért kivándorlók biríokvásárlása révén a magyar parasztság erősödik gazdaságilag, a parczeüázás határozottan üdvös jelentőségű, a felvidéken azonban nem. Adatokat gyűjtöttem abból a szempontból is, hogy a felvidéki *tót* kivándorlók kiknek a birtokait vásárolták meg és kiknek a birtokait akarják még megvásárolni és ez irányban arra a tapasztalatra jöttem, hogy a parczellázás révén a felvidéki csekélyszámú magyar középosztály pusztul és helyükbe az Amerikát megjárt, nemiig kiművelődött tótokból nemzetiségi alapon szervezkedett új középosztály emelkedik. Az amerikai pánszláv agitáczió, melynek czéljai a mi kivándorolt tótjaink is milliókat adnak össze, nem téveszti el hatását és idehaza érezteti igazán káros következményeit.

Említettem, hogy kivándorlóink legnagyobb része azzal a szándékkal megy ki Amerikába, hogy hazajöjjön Tényleg, a iegtöbbje haza is jön. Még az asszony sem marad kint mindig, mint sokan hiszik. Kimegy az asszony is keresni és mint gyári munkásnő, lakásadó, gyakran jobb

termelő faktora férfinél. Esetleg, aki visszajön, ha idehaza látja, hogy még nem keresett eleget, újból kimegy, de megint nem az a czélja, hogy odakint végleg megtelepedjék. így egy végtelen kivándorlási és visszavándorlási folyamat van nz oczeánon, amelynek lényegéről azonban idehaza csak nagyon keveseknek van tudomásuk.

Ki marad hát kint ezek után véglegesen? Mert hogy vannak, akiket Amerika véglegesen feiszív, kétségtelen. Kint marad mindenekelőtt a tanult iparosok legnagyobb része, akik már előre azzal a (szándékkal mennek neki, hogy nem jönnek vissza. Kint marad igen sok a német kivándorlók közül, mint már fentebb említettem. E tekintetben igen érdekes adatokat hallottam a new-yorki bevándorlási hivatalban. A bevándorlási hivatal tapasztalatai szerint a németek azok, akik leghamarább elveszítik nemzetiségüket és kivétel nélkül igen gyorsan amerikaiak lesznek. Kint maradnak a paraszt kivándorlók közül azok, akik beleszoknak az amerikai viszonyokba és visszatérésük után nem tudják beletalálni magukat a hazai állapotokba. Ezeknél azonban a végleges amerikai megtelepedés csak egy idehaza tett látogatás után következik be és náluk épen az a sajnálatos, hogy parasztságunknak legintelligensebb elemei közül kerülnek ki. Itt megint hivatkozhatom egy rendkívül érdekes alakra, akivel az Ultonián ismerkedtem meg, mikor másodszor ment ki végleg Amerikába. Egyszerű borsodmegyei parasztlegény volt Odakint megtanulta a

kovácsmesterséget, a pennsylvaniai Brownsvilleben dolgozott, utóbb gépész lett egy vasúttársaságnál és nyolczvan-kilenczen dollárt keresett havonkint. Mikor visszafelé ment a hajón, fel volt szerelve mindenféle szerszámokkal, amelyeket saját bemondása szerint odahaza még a szolgabíró sem ismert. Volt neki fényképező gépe, gramofonja, töltőtolla, aczélhangú harmonikája és huszonöt dolláros messzelátója; egyszóval odakint kultúrember lett belőle, akinek magas igényei vannak. Hogy ez az ember idehaza munkakönyvek és egyébb szekatúrák mellett havi 80 korona keresettel nem tudja magát jól érezni, érthető és természetes. Ez történik mindazokkal, akik ennyire amerikaiak tudnak lenni.

Fentebb említettem, hogy nagyon veszedelmesnek látom a nők és gyermekek kivándorlását, amely pedig már igen nagy mérveket öltött. Amerikai leány vagy asszony nem megy el cselédnek, mert ezt az amerikai fölfogás lealázó foglalkozásnak tartja Marad tehát cselédnek a bevándorló és a színes elem. Elég megbízható források szerint ma New-Yorkban körülbelül kétezer magyar leány szolgál, mint cseléd. A keresetük a mi viszonyainkhoz képest rendkívül magas, 20-30 dollár havonként, amihez teljes ellátás, gyakran ruha és évenként 40-50 dollár ajándék is járul. Ezek valósággal koronára tudják átváltoztatni mindazt, amit odakint dollárban keresnek. Kivülök még igen sok magyar lány és asszony van alkalmazva, különböző telepeken, gyárakban. Az

amerikai nők legnagyobb része kézimunkával egyáltalán nem foglalkozik és azért azokban a gyárakban, ahol némi kézi ügyességre van szükség, igen szívesen fogadják a mi női bevándorlóinkat. Annyira megy ez, hogy egy amerikai gyáros felvetette előttem azt az eszmét, hogy nem lehetne e tisztán magyarországi női bevándorlókkal egy nagystílű kézimunka készítő gyárat felállítani, hogy így a rendkívül magas amerikai vám elkerültessék. Hogy történt ezzel a tervvel, arról nincs tudomásom.

Hogy azonban ezeknek a szépen kereső lányoknak az erkölcsére milyen hatással van Amerika, azt részletezni fölösleges. Még ha nem bukik is el, itthon már nem tud otthonra találni, mert az Amerikából kalaposan, úri ruhában hazatérő leányt mindenki rossznak gondolja és hacsak Amerikában valamelyik magyar legény el nem veszi, végleg elveszett reánk nézve.

Volt az Ultonián különben egy rozsnyói származású ember, aki már két évtized óta korcsmáros az ohioi Gibsonban. Mint nekem elmondotta, már negyedszer volt idehaza Magyarországon és mind a négy ízben két-két leányt vitt ki magával az üzletébe. Állítólag pinczérlánynak szerződtette őket, havi 20 dollárral. Nem szükséges mondani, hogy az a két lány más szempontból volt hivatva vonzóerőt gyakorolni a korcsma közönségére nézve.

A hajadon leányok kivándorlásánál talán még veszedelmesebb a gyermekek kivándorlása,

mert a gyermekek hihetetlenül rövid idő alatt olyan kapcsot alkotnak, amely a szülőket is elválaszthatatlanul Amerikához fűzi. Az amerikai iskola rendszere ideális magaslaton áll a mienk fölött Ingyenes oktatás, ingyenes tankönyvek, magasabb nívón álló tanítók, szórakoztató játékok, ezekben lehet összefoglalni az amerikai iskolának látható előnyeit. A morális okok közül különösn az iskolában uralkodó teljes egyenlőség, a demokratizmus az, amely hihetetlen hatást gyakorol a gyermek kedélyére. A gyermek ösztönszerűleg megérzi, hogy az amerikai iskolában minden más mint odahaza volt. Egyforma ruhában jár mindenki, legfeljebb a szövet minősége különböző és így látható különbségek nincsenek. Nem a gyáros, vagy bankigazgató fiát ültetik az első sorba, hanem a legkisebbet, vagy azt, aki legelőször jelentkezett. Mindezeknek a körülményeknek az összejátszása a gyermekekkel megszeretteti Amerikát, a szülő pedig még ott is, ahol magyar iskola van, lehetőleg nem a magyar hanem az amerikai iskolába adja gyermekét, mert tudja, hogy az jobb és belátja, hogy gyermekének az angol nyelvre szüksége van. A tizennégy éves gyermek pedig odakinnt már kereső faktor és teljesen amerikai. így az amerikai iskola és a gyermek révén a szülő is odakapcsolódik ahhoz a földhöz, ahova csak ideiglenesen ment dolgozni és amelyet nem választott végleges hazájának. Erre is van számos különálló, de végeredményben egyei igazoló bizonyítékom.

Ezek után, ha azt akarjuk, hogy minél kevesebb kivándorlót veszítsünk el véglegesen, arra kell törekednünk, hogy azoknak túlnyomó kontingense, a földmívelő paraszt elem, még a kivándorlás előtt minél szorosabb kapoccsal köttessék az országhoz. Ezt pedig csak egy módon lehet elérni, ha alkalmat nyújtunk neki, hogy földet szerezzen. Itt azonban ismét hivatkozhatom egy olyan tapasztalatra, amelyet szintén nagyon kevesen ismernek, arra tudniillik, hogy a járadékbirtokok, törlesztésre vásárolt birtokok rendszere erre egyáltalán nem alkalmas. Akinek törleszteni kellene, rendszerint adós marad a törlesztendő' összegekkel, maga a paraszt pedig averzióval viseltetik az ilyen vásárlások iránt. Mindegyik egyszerre, örökáron akar a birtokhoz jutni. Ez adja meg a kérdés megoldásának kulcsát is. Ha van nekünk egy tisztességes parczellázó bankunk, arnely a parasztot földhöz juttatja és megelégszik azzal, hogy a vételárat a kivándorló Amerikából való visszatérése után egy összegben fizesse ki, a bajon sok tekintetben segítve van. E terv keresztülvitelének módozatairól lehetnek ugyan eltérő vélemények, de az alapelv nem változhatik. így a paraszt, aki kimegy Amerikába, biztos arról, hogy idehaza föld vár rá, feltétlenü hazajön, ha azonban esetleg mégsem jönne haza, a bank nem veszíthet, mert föld ez esetben megmarad. A íendenczia minden esetben az legyen, hogy a kivándorlót birtokkal idekössük hazájához.

A terv keresztülvitele azonban óriási körül-

tekintést és elővigyázatot igényel. Mindenekelőtt kerülni kell, hogy bárminemű állami színezete legyen a dolognak. Semmiféle hatósági jellegű dologgal a paraszt nem szívesen áll szóba, az Amerikából visszatért kivándorló pedig aki odakinnt a mi fogalmainkat messze felülmúló önnállóságot tanult, épen nem. Mikor néhány amerikai telepet, az East Side hajóügynökségeit bejártam, amelyek hemzsegtek a magyar vissza vándorlóktól, beszélgettem az emberekkel erről a kérdésről. Óvatosan kérdezgettem őket, de valamennyinél azt láttam, hogy az állami gyámkodásnak a gondolatát a limine visszautasítják. Fennforog azonban még egy másik fontos ok is, amely indokolttá teszi, hogy e birtokszerzési műveletnél az állam közreműködésének a látszata elkerültessék. Amerikába való megérkezésem után több new-yorki újságíró ismerősöm lehetővé tette, hogy beszélgetést folytassak a bevándorlási hivatal néhány előkelő tisztviselőjével. Mint egyszerű érdeklődő idegen állottam velük szemben és így gyanútlanul elmondták nekem azokat az irányelveket, amelyeket a bevándorlás szabályozása körül követnek. Véleményük szerint, bármekkora agitácziót fejt is ki a hatalmas munkásosztály és munkáspárt az európai bevándorlók ellen, az Egyesült-Államoknak, az aránylag csekély kiterjedésű északkeleti államokat leszámítva, a bevándorlásra igenis nagy szüksége van. Ennek következtében az Unió kormánya nem is látja szívesen azokat a bevándorló-

kat, akiket kormányuk erősebb kapoccsal igyekszik az ó-hazához kapcsolni. Ezek kevéssé alkalmazkodnak az amerikai viszonyokhoz. Nyomják az amerikai munkabéreket, ami viszont a magyarázata annak a nagy gyűlöletnek is, amely az Amerikában csak rövid ideig megtelepedő olasz bevándorlókkal szemben jelentkezik, akik csak keresni jönnek Amerikába, de voltaképen semmi közösségük sincs a nagy amerikai köztársaság gazdasági és társadalmi életével. A mi kivándorlásunk pedig újabban erősen kezd az olasz kivándorláshoz hasonlítani és félő, hogy a mi embereink is épen olyan népszerűtlenek lesznek odaát, mint az olaszok. Különösen félni kell ettől azon esetben, ha az Egyesült-Államok kormánya látja, hogy mi elveszett honfitársainkat ismét visszaszerezni igyekszünk.

A fentebb mondottakból következik az is, hogy a hajadon lányok és a gyermekek kivándorlása tekintetében az eddiginél sokkal nagyobb körültekintéssel, mondhatnám szigorúsággal kellene eljárni. Ezek alkotják ugyanis azt az elemet, amelyet minden körülmények között elveszítünk; ezeknek kivándorlását tehát minden esetben meg kell akadályozni.

Visszatérve a visszavándorlás kérdésére, bárkinél is többre, mintegy hetven százalékra teszem a visszavándorlók számát. Mindenesetre ez a látszólag abszurd kijelentés magyarázatra szorul. Azt értem ezalatt, hogy kivándorlóinknak hetven százaléka két-három évi amerikai tartózkodás után

hazatér. Hatóságok ezt természetesen alig tudják ellenőrizni. A kivándorlók számát valahogy még meg lehet állapítani a *kiadott* útlevelek alapján, a visszavándorlókét ellenben, akik a legkülönbözőbb útirányokon, a hatóságok figyelmének elkerülésével jönnek haza, aligha. Az Ultonián számos olyan esetet tapasztaltam, hogy egyes kivándorlók visszajöttek, négy-öt hónapot itthon töltöttek és ismét kimentek Amerikába, anélkül, hogy erről a hazai tartózkodásról az illetékes jegyzőnek tudomása is lett volna. Csodálkozni ezen nem is lehet, mert nyolcz-tíz községből álló körjegyzőségek területén az ellenőrzés vajmi nehéz. Újból történt kivándorlásuk alkalmával ezek az emberek ismét mint új kivándorlók szerepelnek, anélkül, hogy a visszavándorlók rovatába belekerültek volna. Maga az a körülmény, hogy egy hajón, az Ultonián közel háromszáz ilyen igazi visszavándorlóval találkoztam, eléggé mutatja, hogy mekkora ide-oda utazgatás folyik az oczeánon. A visszajöttek nagy részét azért is nem lehet ellenőrizni, mert Hamburg és Bréma felé jönnek igen sokan haza. Azok közül ugyanis, akik a Cunard Line egyes hajóit megpróbálták, nagyon kevésnek van kedve ugyanazon az útvonalon hzzatérni. Hogy miért, azt alább lesz még alkalmam kifejteni.

Az ilyen természetű következtetéseken kívül azonban még egy más okom is van, amely feljogosít arra az állításra, hogy amerikai kivándorlóinknak igen jelentékeny része hazatér. Eddigelé még nagyon kevesen méltatták figyelmükre az amerikai

magyar egyházak anyakönyveit, amelyekbe a hivők listáját évről-évre be szokták vezetni. Ezek az anyakönyvek pedig azt az érdekes jelenséget mutatják, hogy a négy év előtt beveztett adatok a négy évvel későbbi adatokkal egyáltalán nem vágnak össze és ugyanzok a nevek négyévi időközben már alig fordulnak elő. Leszámítva azt a csekély százalékot, amely az Egyesült-Államokban más helyre költözik, ez nem történhetik másként, minthogy a hívők egy része bizonyos idő múlva hazatér és helyüket mások foglalják el. Ezt a következtetésemet megerősítették azok a lelkészek, gyárosok, sőt munkások is, akiket e tárgyban megkérdeztem.

Fölvethetjük ezek után azt a kérdést, hogy mennyit keresnek a mi amerikai magyarjaink és mekkora az az összeg, amely munkájuk révén az országba beáramlik. Megjegyzendő, hogy ezeknél a számításoknál az 1907. év előtti, szóval a nagy válságot megelőző adatok vannak alapul véve. Ez azonban annál is indokoltabb, mert ha normális viszonyok Amerikában teljesen helyreállnak, ismét lehet arra számítani, hogy hasonló összegek fognak Magyarországba érkezni. Számszerű adatokra itt nem tudok hivatkozni, de alapul véve azon körülményt, hogy a posta révén évenkint 140—150 millió korona jön Magyarországba, azt hiszem, hogy nem túlzok, ha körülbelül 100 millióra teszem azt az összeget, amely a posta megkerülésével bankok útján, levelekben vagy közvetlenül a visszavándorlók

útján érkezik haza. És ha tényleg ekkora összegek érkeznek Magyarországba, ez ismét azt bizonyítja, hogy a kivándorlóknak nem az a czéljuk, hogy odakint maradjanak, hanem idehaza vannak olyan czéljaik, amelyeket meg akarnak valósítani.

Az én átlagom, amelyet amerikai kivándorlóink keresményénél megközelítő pontossággal meg tudtam állapítani, két évi amerikai tartózkodás után felnőtt embereknél 4200-4500 korona. Mások ennél sokkal csekélyebb eredményre jutottak. Egy ismerősöm például, aki Hamburgban, Brémában és Fiúmében beszélt a visszatért kivándorlókkal, — ha jól tudom, — 600-700 koronás átlagra jutott. Ezt én egészen érthetőnek is találom, mert a megkérdezettek kabátos ember kérdezősködésére szántszándékkal hamis adatokat vallanak be. És azt hiszem, nem messze járok a valóságtól, ha azt merem állítani, hogy az illetők új adótól félnek. Mikor az amerikai krízis folyamán az első nagy visszavándorló csapatok Fiúmába megérkeztek, én már munkásruhában beszélgettem az emberekkel és ők nevetve mesélték nekem, hogy milyen hamis adatokat vallottak be az „uraknak”. Az „urak” a földművelési minisztérium munkaközvetítő hivatalának tagjai voltak. Ugyanezt a megfigyelést erősítik meg Lévay dr.-nak, a „Slavonia” hajóorvosának tapasztalatai is, aki előttem szintén oda nyilatkozott, hogy a visszavándorlók nagy része ekkora összeg gel tér haza. Ő különösen akkor tapasztalhatta ezt, mikor egyes betegeket a hajón a kórházba

szállítottak és az illetők pénzüket kénytelenek voltak a hajópénztárnak beszolgáltatni. Ugyanő tapasztalta azí is, hogy egy visszavándorló gyakran öt-hat falubelijének pénzét vitte magával haza.

Azon életmód mellett, amelyet kivándorlóink Amerikában folytatnak, lehetséges is ekkora összeget megtakarítani. Mert hogy alakul az amerikai magyar keresete és kiadása? Bridgeportban. az egyik nagy magyar telepen, valamint más helyeken is érdeklődtem eziránt. Alacsony átlagot véve, keres a nőtlen munkás 1.50 dollárt. Szállásadónál lakik és a burdért fizet havonkint 6-8 dollárt. A burdba bele van értve a lakás, viz, fürdőhasználat, mosás, esetleg reggeli és a háziasszony köteles a burdos által hozott ételeket elkészíteni. A húst a burdos könyvre véteti és a hónap végén elszámol. Egy hónapban költ az étkezésre mondjuk 4 dollárt. Ha hozzácsapjuk még ehhez havi 5 dollárt személyi kiadásokra, azt látjuk, hogy napjában kétszeri hűsevés mellett a legényembernek csaknem 30 dollárt *Lehet* havonként félretenni. Ami pénzünkben 150 korona.

A nős ember keresete még kedvezőbben alakul. Lakásért, amelyben van „tisztaszoba”, hálószoba, burdos szoba, konyha, padlás, pincze, fizet havonkint mondjuk 10-12 dollárt. Három, esetleg négy burdos ételéből a lakásadónak élelme is kikerül és így csaknem egész keresetét félre tudja tenni. Hogy az asszonyokra azonban milyen hatással van három-négy legényember állandó társasága, azt ismét fölösleges részletezni. Tényleg,

a különböző családi drámák meglehetősen gyakoriak az amerikai magyarság körében.

Amerikában a kivándorolt magyar elem arra törekszik, hogy minél többet takarítson meg és azon szűkös életmód mellett, — szűkös az amerikai viszonyokhoz mérten, — amelyet folytatnak, lehet is megtakarítani. A cselédek keresetét fentebb vázoltam, a munkás életmódja az amerikai standard of life mellett alacsony és így keresményéből jóval többet tud félretenni, mint az igazi amerikai munkás. Nagyrészt ez a standard of lifeben jelentkező különbség az oka annak a gyűlöletnek is. amely az amerikai munkások részéről a mi embereinkkel és általában a megtakarításra törekvő európai bevándorlókkal szemben jelentkezik. Nem egyszer ez a gyűlölség véres exczesszusokban jut kifejezésre.

Ide akarom iktatni még egy egyszerű munkásembernek a megfigyelését, amely talán nem egészen talál ugyan, de sok tekintetben belevilágít a dolog lényegébe és az emberek gondolkozásmódjába. Az Ultonián hallottam egy olyan kivándorló szájából, aki már előzőleg volt Amerikában, azt a megjegyzést, hogy Magyarországon az az olcsó, ami az uraknak kell és az a drága, ami a szegény embernek kell, Amerikában pedig az az olcsó, ami az élethez szükséges és az a drága, ami paráderа való Megjegyzem, ez az ember egyáltalán nem volt szoczialista, csak keresetlen szavakban foglalta össze az amerikai gazdasági termelésnek a miénktől való lényeges eltérését.

Megtoldotta még ezt a kijelentését azzal, hogy Amerikában az átlagos munkabér 1.50 dollár, két font vagyis közel egy kiló marhahús pedig csont és faggyú nélkül 15-20 cent. Magyarországon ellenben a munkás keresete 2 korona és egy kiló marhahús 1 korona 60 fillér.

Kétségtelen azonban az is, hogy abból a jelentékeny összegből, amelyet amerikai magyarjaink keresnek, igen sok elvész akár odakint, akár idehaza. Évenkint sok százezret nem lehet a hazaküldött pénzből helytelen czímzés folytán kézbesíteni. A kint élő magyar mással íratja meg feladóvevényét, vagy bankutalványát és képzelhető, hogy a czím írója a maga angol fülével hogy hallja a mi magyaros vagy szlávos hangzású neveinket és helyneveinket. Rettenetes azonkívül az a működés is, amelyet az amerikai kisbankok folytatnak. Akárhányszor a megőrzésre átvett pénz után nemhogy kamatot fizetnének, de őrzési díjat számítanak. A hazaküldésre átadott pénzt nem küldik rögtön rendeltetési helyére, hanem összegyűjtik és spekulálnak vele. Számos esetben előfordul az is, hogy a kivándorlónak egész keresetét elspekulálják és azután egyszerűen továbbállanak. És mégis a magyarnak több bizalma van hozzájuk, mint a konzulátusokhoz, vagy a tisztességes amerikai pénzintézetekhez.

Ezzel a visszás helyzeten, amely kivándorlóinknak évenként több millió korona veszteségbe kerül, egy komolyan és reális alapon működő magyar bank volna hivatva segíteni, amely működ-

dési körét fokról-fokra kiterjeszti az Egyesült-Államok különböző magyar telepeire.

Csak megjegyzésképen kívánom megemlíteni, hogy idehaza volt alkalmam több ízben olyan véleményt is hallani, hogy hazulról *semmiféle* amerikai bankkal sem volna szabad összeköttetésbe lépni, mert hisz azoknak az az érdekük, hogy minél több magyar menjen ki Amerikába és hogy azok ott is maradjanak. Az ilyen vélemény természetesen csak a viszonyok abszolút helytelen megítéléséből származhatik. A helyzet az, hogy magyarok tényleg vannak kint Amerikában és ezek számára valami csatornáról kell gondoskodni, amelyen pénzüket hazajuttathatják. A banknak különben is nem az az érdeke, hogy a kivándorló ott maradjon és eiamerikásodjék, mert akkor már nem a magyar bankot keresi fel. Neki olyan kivándorló kell, akit kötelékei még idefűznek az országhoz és szándékában van visszajönni. Itt utalhatok különben néhány nagy olasz bank tengerentúli fiókjaira, amelyek igen szép eredménnyel dolgoznak és nemzeti szempontból is jelentékeny eredményeket érnek el.

Ezekután a Cunard Line vonalán tett tapasztalataimra terjeszkedem ki. Hogy volt-e hatása a Cunard-szerződésnek a magyar kivándorlás emelkedésére, azt fejtegetni nem akarom, mert már megállapított ténynek tekintem. Az ország különböző részeiben tett tapasztalataim ezt igazolják. A Cunard-szerződés létrejötte előtt a hatóságok teljesen ellenséges álláspontot foglaltak el a kiván-

dorlással szemben, a szerződés után azonban meglehetősen passzive nézték az ország vérvesztési folyamatát, legfeljebb Fiume felé kényszerítették a kivándorlókat. Azok az emberek pedig, akik nem Fiume, hanem Hamburg vagy Bréma felé akartak kivándorolni, de akiket mesterségesen, sőt sok esetben erőszakkal Fiume felé irányítottak, mérhetetlen keserűséggel vannak eltelve nem a Cunard Line, hanem az állam iránt. Különösen tapasztaltam ezt azoknál, akik már nem első ízben mentek ki Amerikába és akik már tudják, hogy az északi hajóvonalaknak mekkora előnyük van a fiumei útiránnyal szemben. A kivándorlók körében általánosan el van terjedve az a nézet, hogy a magyar kormány nem bánja a kivándorlást, csak az *állami hajón* akarja, mert ebből neki haszna van. A Cunard hajó ugyanis az egyszerű ember előtt, aki nem disztingvál, mint állami hajó szerepel. Azt pedig az államnak, mint legmagasabb erkölcsi testületnek nem volna szabad megengedni, hogy egy magán üzleti vállalatnak minden ódiuma reá szálljon. Ma azonban a dolog tényleg így van.

Azok a hátrányok, amelyek a Cunard Line hajóin jelentkeznek a kivándorlókra nézve, leginkább időbeliek és pénzbeliek. A Cunard-Adria kivándorlási reklámfüzete, amely „Tudnivalók az Amerikába kivándorlók számára” czím alatt elég nagy példányszámban kerül forgalomba, azt mondja például, hogy a kivándorlók a hajó megérkezése előtt öt nappal érkezzenek meg Fiúmába. A füzet

utasítása szószerint így hangzik: „Nem tudjuk tehát eléggé lelkére kötni minden kivándorlónak, hogy legkésőbb 7 nappal a hajó *indulása, előtt* utazzék el hazulról, hogy idejében érkezzék Fiúmába.” Erre következik a többi. A Cunard hajói nem közlekednek rendesen és előfordul, hogy a hajó, mint az én esetemben is az Ultonia, öt napi késedelemmel érkezik meg Fiúmába. Egy nap a behajózás és a hajó huszonhárom napig van úton. Ehhez járul még, mondjuk, másfél nap *utazás* Amerikában, úgy hogy a kivándorló egy hónapnál tovább van úton, amely idő alatt a szó szoros értelmében kifosztásnak van kitéve. Azt akarom még megemlíteni, hogy az Uitonia 1904. óta, mióta a fiumei járatban szerepel, egyetlen egyszer sem *tette* meg az *utat* a menetrendszerű 16 nap alatt.

Mi történik ezen az úton a kivándorlóval? Megérkezik Fiúmába. Hogy ötnapos tartózkodása alatt költ, az természetes. A gyenge koszt mellett amelyet a kivándorlási szállodában kap, ez teljesen érthető. Megjegyzem, a szálloda élelmezését egyáltalán nem a magam mértékével, hanem azoknak a munkásembereknek mértékével ítélem meg, akiknek számára az készül.

A hajón az étlap reggelire tejeskávét vagy teát ígér, ezzel szemben huszonhárom nap alatt a fedélközön tejet még csak nem is láttunk. A rendes reggeli egy csésze vízzel hígított fekete kávé, egy kis margarin és jam. Nota bene, minden húsz emberes asztalon van egy kis tányérral

az utóbbi Két ételből. Az ebéd rendesen ehetetlen kotyvalék levesből és valami főzelékféléből áll, amelyből a húst kifelejtették. A vacsora még a legtiszteségesebb volna, mert rendesen konzervhús, vagy más konzervétel kerül az asztalra, amit azonban a magyar ember természetesen nem vesz be. Különben mindenki megtudja bírálni, hogy két tojás és feketekávé, vagy egy hering és feketekávé, mennyiben elégséges vacsora egy felnőtt embernek. A hering, más halfélék és egyéb savanykás ízű ételek után a publikum természetesen szorgalmasan fogyasztja a kantinos méregdrága sörét.

Nagy általánosságban még mindig nem mondhatom azonban, hogy a Cunard konyhája rosszabb volna, mint az északi hajóstársaságoké, a legfőbb hiba az, hogy nagyon kevés utas tud meglenni vele és rá van utalva arra, hogy a hajószemélyzet kifossza. Mert hogy rendszeres fosztogatás történik a hajókon, az bizonyos. Hogy nyomára jöjjek ezeknek a dolgoknak, különböző ürügyek alatt barátságot kötöttem a szakácsokkal, pinczérekkel és tőlük megtudtam, hogy az Ultonián, de meg a társaság többi hajóin is — a személyzet ugyanis az egyes hajók közölt állandóan változik — ez a fosztogatási rendszer általános. A szakács az utasok részére szánt húsnak nagy részét ellopja. Az első napokban, míg a hazai tart, ezzel nem sokat törődnek. Mikor azonban a hazai kifogy és az emberek éhezni kezdenek, rendesen megjelenik egy-egy

jóindulatú pinczér, aki bizalmasan közli az emberekkel, hogy egy koronáért tud egy adag húst, vagy tíz fillérért tud egy darab süteményt keríteni. Eladják az embereknek ugyanazt a húst, amelyet tőlük loptak el.

Az egyik pinczér, akit lefotografáltam, ezen szívesség fejében bizalmasan közölte velem, hogy harmadmagával az utolsó fiume-new-york-fiumei járaton 360 korona „mellékest” tett félre.

Megengedem, hogy ezekről az üzelmekről a társaság hivatalosan nem tud, de az ellenőrzés igen gyenge és sok ellenőrző közegben nagyon is megvan a hajlandóság arra, hogy ezen dolgok előtt, noha tudomásuk van róla, szemet hunyjanak.

Áttérve ezek után a visszavándorlás kérdésére, utalok a fentebb mondottakra, hogy én a visszavándorlok számát nagyobbra teszem, mint bárki más és átlagos keresetüket is az eddiginél jóval magasabb összegben állapítom meg. Ismétlem azt is, hogy én a visszavándorlást állandó jelenségnek tartom, amely az egyes egyéneknél rendesen két-három esztendei amerikai tartózkodás után következik be. Miért történt tehát mégis, hogy az illetékes körök az állandó visszavándorlásról 1907 végéig egyáltalán nem vettek tudomást. A főoka azt hiszem az volt, hogy a visszavándorlás ebben az időpontban lett feltűnő, mikor egyszerre tömegesen jöttek vissza az emberek és itthon — valljuk meg őszintén — nem tudtak velük mit kezdeni.

A visszavándorlók számának rohamos emelkedését 1907 végén különböző okok összejátszása idézte elő. Az elnökválasztás hullámai igen magasra csaptak fel és ennek hatását, mint mindig, Amerika gazdasági helyzete is megérezte. Az általános bizonytalanság az ipart óvatosságra késztette, amely a termelés redukálásában és a bennünket érdeklő kérdésnél a munkások elbocsátásában jutott kifejezésre. Ehhez járult novemberben az amerikai válság, amelyet mi legtalálóbban *bizalmatlansági válságnak* nevezhetnénk. A hadjárat, amelyet az uralmon levő republikánus párt Roosevelttel az élén az Amerika gazdasági életében vezető szerepet játszó trösztök ellen megindított, a közvéleménynek a vezető pénzemberekbe vetett bizalmát megrendítette. Egy rézvállalat és egy bank bukásából kiindulva, bekövetkezett az általános pánik, amely a bankok, trösztök megrohanásában jutott kifejezésre és amelynek nyomán nagy összeomlások következtek be. „The Roosevelt panic of 1907”, ezzel az elnevezéssel illetik az amerikaiak ezt a nagy pénzügyi válságot. Hogy ekkora rázkódás nem állhatott meg a pénzintézetek határainál, hanem átterjedt az iparra is, természetes. Kísértett azonkívül az iparban a túltermelés réme is, amely szintén munkások elbocsájtására vezetett. Végül a visszavándorlók számának emelkedésénél szerepelt még egy más ok is, amelyet idehaza alig vettek figyelembe. Körülbelül 1907 végén jutott bele az ország abba a háromesztendős periódusba, mikor az első igazán

nagy kivándorlási hullámnak az emberei kezdtek visszatérni. Részint eleget kerestek, részint megkapták az amerikai csömört és néhány hónapra hazajöttek, részint megszűnt az ő munkájuk is és otthagyták Amerikát,

Érdekes tapasztalatom volt az is, hogy a visszavándorlók kontingense ebben az időtájban sok tekintetben más volt, mint rendes körülmények között. Ezúttal a dolog természetéből folyólag túlnyomóan olyan munkások jöttek vissza, akik odakint még nem honosodtak meg és aránylag keveset kerestek. A régi és jó munkás sok helyütt megmaradt, az újat ellenben elbocsátották. Épen azért az akkori visszavándorlóknak a keresetéből, állapotából az Amerikában hosszabb időt töltött, vagy a viszonyokba magát hamarább beleélt munkás helyzetére következtetést vonni nem szabad. Azok a nagyhangú és inkább szenzáczióra alapított hírlapi czikkek, amelyek nyomorban hazatérő véreinkről siránkoznak és az Amerikából lerongyolódva, betegen hazatérő kivándorlóról regélnek, teljesen hamisak. Mindenesetre egy jó hatásuk volt azonban, óvatosabbá tették az embereket Amerikával és a kivándorlással szemben. A nyomort megczáfolják azok a jelentékeny összegek, amelyeket még ilyen viszonyok között is láttam a hazatérők körében. Megczáfolja azonban ezt az a tökéletes sikertelenség is, amely a sokat emlegetett munkaközvetítő hivatalok működését kíséri.

Közvetlenül a nagy válság után már 1908

elején tisztán lehetett látni, hogy a visszavándorlás folyamata nem lesz tartós és a kivándorlás csökkenni nem fog. Visszavándorlás a fentebb említett értelemben lesz állandóan, de a nagy hazarohanás rövidesen megszűnt, a kivándorlás pedig ismét emelkedik.

Ami a hazafelé vezető úton, a Hamburg-Amerika-Linien szerzett tapasztalataimat illeti, nem sokkal jobbak a Cunard Linen látottaknál. A steerage helyiségei épen olyan bűzösek és kényelmetlenek, az étkezés sem jobb, de valamivel több. Az út azonban sokkal rövidebb és akár a kivándorlóknak, akár a visszavándorlóknak módjukban van, hogy annyi élelmiszert vigyenek magukkal, hogy az az út végéig kitartson. Ez kizárja egyúttal azt is, hogy ott az alkalmazottak olyan fosztogatást vigyenek véghez, mint aminőt az Ultonián tapasztaltam. Ha az utas nincs rászorulva, nem vásárol és nem is lehet megrabolni.

Végül még egy kérdést. Mennyiben érdemes magát az államhatalomnak az amerikai magyarságértexponálni és mennyiben érdemes ezt támogatni? És itt azt a látszólag nagyon abszurd véleményt koczkáztatom meg, hogy legczélszerűbb, ha az állam a maga támogatását a minimumra redukálja. A konzuli oltalom maradjon meg teljes mértékben, sőt újabb konzuli hivatalok felállítása az Egyesült-Államok magyarlakta telepein nem volna felesleges. Nagyobb, mondhatnám zajos érdeklődést azonban az amerikai magyarság sorsa »ránt tanúsítani czéltalan, sőt káros. Ettől még a

társadalmat is vissza kellene tartani és zászlóküldözésekkel, vagy más hasonló tüntetésekkel az Egyesült-Államok közvéleményét nem kell provokálni. A mi kivándorlóinkat, mint már fentebb említettem, a standard of lifeből származó különbség és a munkabérek leszorítása folytán különben is eléggé nem szeretik. Még kevésbbé számíthatunk azonban arra, hogy őket szívesen fogadják, ha odakint látják, hogy mi őket mindenáron vissza akarjuk kapni. Csendes, de belterjes munkára van szükség. A kivándorlót hazájához kell kötni, mielőtt kimegy, hogy így biztosítsuk visszajövetelét. Addig is, míg nagy társadalmi és gazdasági átalakulások a kivándorlást meg nem szüntetik, ennek egyik eszköze volna az, hogy a kivándorlót még útrakelése előtt, mondhatnám prezumptiv tulajdonosává tegyük egy bizonyos földdarabnak, hogy megadjuk neki azt a rögöt, amely a hazához köt.

Amit fentebb az amerikai magyarság életéről, különösen a gyermekekről mondottam, feleslegessé teszi még az amerikai magyar egyházak és iskolák támogatását is. Az egyházak nagy többsége — bevallom, hogy ezt már nem magam láttam, hanem másoktól hallottam — igen jó anyagi helyzetben van és ami az amerikai magyar egyházak helyzetét tarthatatlanná teszi, az csakis az az áldatlan gyűlölködés és végnélküli veszekedés, amely az egyes egyházak papjai között fennáll és az amerikai magyarság tekintélvet egészen aláássa. Az amerikai magyar papok

panaszkodnak, hogy a kormány magyar iskolák felállításában nem akarja őket támogatni. És ez helyesen van is így. Aki kint marad Amerikában, az úgyis elveszett reánk nézve, aki pedig hazajön, abból a gyermekből itthon igyekezzünk jó magyart nevelni. Szomorú a helyzet, de a valóság megvilágításában így van.

Az amerikai magyar papok jellemzésére akarok még egy esetet felhozni. Karácsonykor a bevándorlási hivatal vezetősége az Ellis Islandban ideiglenesen visszatartott kivándorlók részére istentisztelet tartatott és részükre ünnepséget rendezett. Hét vagy nyolcz nyelven tartottak hitszónoklatokat és noha a sziget akaratlan vendégeinek nagy része magyar volt, a közelben székelő számos magyar pap közül egyetlen egy sem tartotta érdemesnek, hogy honfitársait a kereszténység legnagyobb ünnepe alkalmából legalább egy fél órára meglátogassa. Ezt az esetet az amerikai lapok is megírták, természetesen nem valami hízelgő kommentárok kíséretében.

Marad tehát egy igazság. A magyarságot ne Amerikában igyekezzünk megmenteni és boldogítani, hanem idehaza. Arra, hogy mi Amerikában a magyarság érdekében komoly akcziót fejtsünk ki, gyengék vagyunk és a veszendőket megmenteni különben sem lehet. A mi tevékenységünk köre itt van ebben az országban és nem messze tőlünk, az oczeánon túl.

TEMETÉS AZ ÓCZEÁNON

Két napja voltunk kint az oceánon. Időrőlidőre a távolban egy-egy füstoszlop vagy vitorla jelezte, hogy hajónkon kívül más hajó is van a végtelen vizén. Máskülönben csak tengert meg eget láttunk.

Barátságtalan volt mind a kettő. Az ég beborult, komor, szürke felhők borították, a tengert pedig alattomos hosszú hullámok szántották végig. Nem volt vihar, szelet is alig lehetett érezni, a hajó nem hánykolódott, csak lassan felemelkedett az egyik oldalon, a másikon pedig lesüllyedt a mélybe. Lassú, de folytonosan erősödő hintázás volt az egyik oldalról a másikra és vissza, amely azonban teljesen bizonytalanná tette a járást és mozgást a fedélzeten.

Az emberek — ezerháromszáz kivándorlót vittünk magunkkal, — akik oly mozgékonyak, jókedvűek voltak az Adria és a Földközi tenger kék ege alatt, elkomorodtak. Szótlanul kuporodtak a fedélzet védettebb sarkaiba, vagy lehúzódtak a hálókamrákba és ágyukra heveredtek. A hajó farán, az asszonyok hálóterme fölött, a fedélzet majdnem teljesen üres volt Néhány beteg lézengett csupán fönt, akinek a *vízibetegség* annyira elvette az erejét, hogy már le sem tudott vánszorogni a lépcsőkön.

Az egyik fedél közi lejárat előtt három-négy asszony, kezét összekulcsolva *imádkozott:*

— Miatyánk isten, ki vagy a menyekben... Az imádságot egy-egy hangos sóhajtás szakította félbe.

— Istenem, ha ezt tudtuk volna, dehogy jöttünk volna el hazulról . . .

Mikor legnyomottabb volt a hangulat, váratlanul terjedni kezdett a hír: a hajón meghalt valaki.

A szegény, nyomorgó emberek, akik mind betegek voltak és érezték a maguk nyomorúságát, csak félve, suttogva újságolták egymásnak a hajó legújabb eseményét. Mintha mindegyik érezte volna, hogy itt igazán a felső hatalom kezében van, hogy elpusztulhat itten ő is, távol otthonától, szülőfalujától, övéitől. Alig merték megkérdezni:

— Kicsoda volt, aki meghalt?

— Az a magas, vékony ember, aki még Fiúmében bekötött nyakkal szállt a hajóra . . . Ismerte?

— Nem, tán kétszer láttam. De azt tudom, hogy az angol doktor már négy napja bevitette a kórházba. Istenem, istenem!

Hihetetlenül deprimáló hatása van a halálesetnek a hajón. A szárazon esetleg érzéketlenül haladunk el egy temetési menet mellett; de *itt* a végtelenséggel szemben mindenki testvérnek érzi magát, testvérnek, akit nem rokoni kötelék, hanem a közös emberi érzés kapcsol össze.

Kalandos hirek kelnek szárnyra:

— Azért inog a hajó, mert halott van rajta.

Valaki kételkedve megjegyzi:

— Nem lehet az!

— De bizony úgy van! Nekem a matróz mondta, az meg csak tudja.

— Hát azt nem mondta, hogy mit csinálnak vele?

— Ma délelőtt temetik. Beledobják a tengerbe.

A matrózok ünneplő ruhába öltöznek. A piszkos, olajos, összerongyolódott holmi helyett tiszta blúz, tiszta sapka van rajtuk. Szótlanul járnak-kelnek, meg van tiltva nekik, hogy bárminemű felvilágosítást nyújtsanak. Úgy látszik, a fedélköz publikumát nem akarják még jobban megfélemlíteni.

Délelőtt kilencz óra tájban összegyülekeznek a hátsó fedélzeten, a kórház feljárója előtt .és kordont vonnak. A kevés ember, aki a fedélzeten van, köréjük gyülekezik. Lehetnek vagy nyolczvanan, százan.

A hajó menése eleinte lassúbb, azután majd nem egészen megáll. Mindjárt temetünk. A parancsnoki híd alatt az egyik matróz lassú, tompa ütéseket mér a gongra. Ez a lélekharang. Búgása olyan siralmas, szívszaggató!

A második fedélzet lépcsőjén lassan jön lefelé a kapitány, utána az első tiszt, az orvosok és a többi hajótisztek. Valami komor ünnepélyesség van benne, amint lassú, de biztos lépé-

sekkel haladnak végig az ingó fedélzeten. A kapitány kezében nagy, arany-szegélyes fekete könyv. A biblia.

Az utasok szétválnak, utat nyitnak és a tisztek helyet foglalnak a matrózok alkotta körben, A kórház ajtaja kinyílik és négy matróz hosszúkás, fehér vászonba varrott tárgyat emel ki rajta. A halott. Deszkán fekszik és a magyar zászlóval van betakarva. Ebben a pillanatban az angol zászló felrepül a hátsó árboczra. A gong erősebben búg és hangja mintha betöltené az egész mindenséget. Szegény ember, megadjuk neki a végtisztességet. Két lobogó alatt temetjük, két lobogóval tiszteljük meg, mikor elmerül a legnagyobb temetőben, az oczeán vizében.

Két matróz a halott előtt kiemeli a korlát egy darabját. A kapitány odaáll a hajó peremére. Szilárdan áll, mintha egy cseppet sem érezné a hajó ingását. Kezével int az árboezmesternek. Kezdődik a szertartás.

Az árboczmester leveszi sapkáját és harsány hangon kiáltja:

— Caps off!

Mindenki leveszi kalapját. A kapitány lassú, mormogó hangon kezdi olvasni a bibliát. Az olvasást fel-feltörő zokogás szakítja félbe. Soha életemben ilyen keserves, megrázó, szívbemarkoló zokogást nem hallottam és kínos volt nekem, hogy nem vehettem részt fájdalmukban, hanem hidegen, figyelő szemmel kellett néznem, ami körülöttem történik. Soha temetési gyülekezet

olyan igaz fájdalmat nem érzett, mint ezek az egyszerű, szegény emberek, akiknek sápadt arczát egy-egy pillanatra bágyadtan világította meg a felhőfosziányokon átszűrődő napfény,

A kapitány becsukja a bibliát és imádkozni kezd.

A Miatyánkot mondja angolul:

— Our Father, who art in heaven . . .

És ekkor láttam, hogy milyen nagy költemény a Miatyánk. Az emberek közül alig volt egy is, aki értette volna, de mind megérezte és mind elkezdte mondani a kapitány után a maga nyelvén magyarul, németül, szerbül, olaszul:

— Miatyánk Isten, ki vagy a menyekben... Az Ámen már belefúlt a sírásba, zokogásba. Az egyik matróz némán lehajolt és fölemeli a halottról a magyar lobogót. Előtűnik a zsák, amelybe bevarrták. Embernagyságnál jóval hosszabb, két végébe vannak a súlyok bevarrva. A publikum véleménye, hogy ágyúgolyó. Azt beszélik, hogy a hajó a temetések számára mindig visz ágyúgolyót magával.

Az imádság utolsó akkordjai még rezegnek a levegőben. Az árboczmester a halott fejéhez nyúl és taszít egyet rajta. A hajó épen oldalára dől és a holttest lassan lecsúszik róla. Egy csobbanás, amelyet a hajó zakatolása mellett alig lehet hallani, néhány buborék, fehéres habrongyok, azután semmi. Ami por volt, megtért a végtelen vízbe, amely igazán nem adja vissza halottait.

Egyik asszony valósággal rároskad a korlátra kínosan keresztet vet magára és űgy mondja:

— Uram, irgalmazz szegény megboldogult lelkének!

A korlátot ismét felrakják, a magyar zászlót összehajtogatják, az angol zászlót levonják. A kapitány keresztet vet magára, mindnyájan ismétlik. A hajó megindul és pár perez múlva messze vagyunk attól a ponttól, ahol a tenger elnyelte egyik útitársunkat. A sírját sohasem jelöli kő, sohasem látja meg az új világot, ahová dolgozni ment és otthonhagyott családját, amelynek keresni akart.

La Guardia, a hajó tolmácsa, akitől a neveket szoktam megkérdezni, megmutatja a noteszét:

— Giorgio Weisz, suddito ungherese, 45 anni . . . Weisz György, magyar állampolgár, 45 éves.

Ennyi az egész, amit megtudok róla. Utólag hallom még, hogy Zimonyból jött és családja otthon maradt. Hiába várják vissza, a tenger eltemette őt örökre.

A hangulat egész nap nyomott. Akik lent maradtak a hálóhelyiségekben, kérdezősködnek a temetésről, akik látták, nem akarnak, vagy nem mernek beszélni róla. Mindenki magába zárkózik, az asszonyok közül sokan egész nap imádkoznak. Lidércznyomás ül az egész hajón. A hosszú, gördülő hullámok, melyeknek játékát alig lehet látni, egyre erősödnek. Az Ultonia folyton erősebben

mozog egyik oldaláról a másikra és mindenki tudja, hogy ez a halottól van . . .

Az idő másnap sem változott jobbra, az ég is szürke maradt, a víz is erősen mozgott; de mindenki elfelejtette, hogy miért. A tengeren a fájdalom pillanatnyilag erősebb, intenzívebb, de az emberek gyorsabban is felejtenek. Talán a végtelenség teszi ezt, hiszen azzal szemben oly csekély egy ember élete,

. . . Harmadnap már senki sem beszélt róla, hogy temettünk. A halott csak volt. Elfeledkeztek róla.

TARTALOM

Bevezetés 5
Angolok..... 9
Angol világban 23
London 38
Az dj angol hadsereg..... 58
A zöld sziget..... 68
Kolóniák..... 79
A nyugati világ metropolisa..... 104
A határtalan lehetőségek országa..... 124
A nagy és a kicsiny Amenka 140
Az amerikai 155
A system..... 169
Milliárdos írók 180
A fajok problémája 197
Kivándorlók között 221
Temetés az óceánon 255